

STUDIES OVER DE
SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS
VAN LIMBURG

JAARBOEK VAN HET SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

Dit Jaarboek wordt gratis aangeboden aan de begunstigers en contribuanten van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

Voor abonnementen wende men zich tot de boekhandel of tot de uitgever. De prijs bedraagt f 15,00 per exemplaar.

Inzendingen voor de redactie te zenden aan het adres: O.L. Vrouweplein 4, Maastricht.

**Studies over
de sociaal-economische geschiedenis
van Limburg**

ONDER REDACTIE VAN DR. REMIGIUS DIETEREN O.F.M.
EN DRS. J. F. R. PHILIPS

ASSEN, 1972

VAN GORCUM & COMP. N.V. - DR. H. J. PRAKKE & H. M. G. PRAKKE

ISBN 90 232 1045 X

Gedrukt ter Koninklijke Drukkerij Van Gorcum & Comp.

INHOUD

	blz.
Woord vooraf	vii
Drs J. C. G. M. Jansen, Arbeidsbemiddeling en arbeidsmarkt te Maastricht, 1904-1970	i
Drs J. F. R. Philips, Een episode uit de geschiedenis van de Nederlandse Hoogovens en de Nederlandse cementindustrie	57
Overzicht Archivalia, Particuliere archieven en streekgeschiedenis. De werkgroep Meijel	67
Inventaris van het archief J. H. Maenen te Heerlen, 1919-1970	88
Literatuuroverzicht, Geschiedenis Geneeskunde en Volksgezondheid in Limburg	99
Jaarverslag van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg over 1971	128
Bestuur Sociaal Historisch Centrum voor Limburg	146
Begunstigers en contribuanten	147

WOORD VOORAF

Bij het verschijnen van deel xvii in de rij Jaarboeken van ons Sociaal Historisch Centrum moge een kort inleidend woord voorafgaan. In de eerste plaats verheugt het de Redactie, dat in deze tijd van bezuiniging en stijging van de drukkosten het Jaarboek in zijn normale omvang kon blijven verschijnen. Een woord van dank is hier op zijn plaats aan al degenen, die dit hebben mogelijk gemaakt.

In de tweede plaats moet hier worden gewag gemaakt van de ruimere plaats, die is ingeruimd voor de archieftaak van het Sociaal Historisch Centrum. Werden in vroegere Jaarboeken incidenteel reeds enkele inventarissen gepubliceerd, van nu af zal dit regelmatig geschieden onder de rubriek *Overzicht Archivalia*, waarin de aandacht zal worden gevestigd op een aantal archieffondsen met belangrijke gegevens voor de sociale en economische ontwikkeling van Limburg. Met deze rubriek hoopt het Centrum zijn archiefbezit voldoende voor verder onderzoek te ontsluiten. De nieuwe rubriek opent met een beschrijving van enkele archieven uit de streek rond Meijel en een inventaris van het archief van de onlangs overleden politicus en sociale emancipator Jos. Maenen.

Het literatuuroverzicht beoogt eenzelfde doel, namelijk al dan niet systematisch de literaire bronnen te ontsluiten, die in aanmerking komen bij de studie van regionale problemen op sociaal-economisch terrein. In dit Jaarboek is getracht de publicaties bijeen te brengen over de geschiedenis van de geneeskunde en de gezondheidszorg in deze provincie als grondslag voor een medische geschiedenis van Limburg tot 1970.

Tenslotte moge de aandacht worden gevestigd op de inhoud van de hier gepubliceerde artikelen. Het eerste is een uitvoerige studie van drs J. C. G. M. Jansen over Arbeidsbemiddeling en Arbeidsmarkt te Maastricht, die werd samengesteld in opdracht van het Gewestelijk Arbeidsbureau bij gelegenheid van het betrekken van het nieuwe

kantoorgebouw in Maastricht. De auteur heeft zich ten doel gesteld de ontwikkeling van de arbeidsbemiddeling te schetsen, zoals deze op particulier initiatief bescheiden begon en uitgroeide tot het modern geoutilleerde Rijksbemiddelingsorgaan van tegenwoordig. Daarbij werd nagegaan, in hoeverre deze arbeidsbemiddeling zich heeft aangepast aan de veranderingen in de arbeidsmarkt en in de structuur van het Maastrichtse bedrijfsleven en op welke wijze de economische en sociale ontwikkeling in de voorafgaande decennia steeds andere eisen aan deze bemiddeling stellen bleef.

In het tweede artikel wordt aangehaakt aan enkele recente gedenkboeken over de geschiedenis van de Hoogovens en de cementindustrie, waarin enkele aspecten worden uitgelicht, die op de economische geschiedenis van Limburg een bijzonder licht werpen en daarom waard zijn naar voren te worden geschoven.

Het Jaarboek wordt wederom besloten met het Jaarverslag van het Sociaal Historisch Centrum, waarin verantwoording wordt afgelegd over de activiteiten van het instituut in het afgelopen jaar, gevolgd door een lijst van Bestuursleden en van begunstigers en contribuanten.

De Redactie

ARBEIDSBEMIDDELING EN
ARBEIDSMARKT IN MAASTRICHT
1904-1970

De arbeid neemt in het leven van de mens thans een geheel andere plaats in dan honderd jaar geleden. Dat komt op allerlei manieren tot uitdrukking. Het industriële tijdperk heeft een verandering in het arbeidsritme teweeg gebracht. De arbeidende mens kon niet langer zelf het tempo bepalen, waarin hij werkte, maar werd door de machine gedreven. De arbeidsduur is in het recente verleden sterk verkort. In plaats van 70 à 80 uur per week wordt thans nog slechts ongeveer 40 uur per week gewerkt. Het aantal werkdagen is met één dag per week ingekrompen. Vrijwel iedereen geniet jaarlijks een vakantieperiode van enkele weken. De toenemende vrije tijd heeft de betekenis van het werk in het menselijk leven beperkt. De moderne maatschappij heeft een grote differentiatie in werkgelegenheid geschapen. Aan de werkende mens worden steeds hogere eisen gesteld wat kennis en vaardigheid betreft. De beroepsopleiding heeft daarmee gelijke tred gehouden. Terwijl vroeger de jeugdigen vaak zonder enige verdere scholing in het beroep of bedrijf van hun vader stapten, moet de jonge mens thans gedurende vele jaren onderwijs volgen, dat hem doorgaans opleidt voor een geheel ander beroep dan dat van zijn ouders.

Door de veranderde sociale positie van de arbeid is het niet voor iedereen even gemakkelijk om snel een passende werkkring te vinden, terwijl ook de werkgever van zijn kant zich meer moeite dan voorheen moet getroosten om een geschikte kracht te vinden voor het werk, dat moet worden verricht. Sinds het begin van deze eeuw is in Nederland het instituut van de arbeidsbemiddeling ontstaan om tegemoet te komen aan de behoeften van werkzoekenden en werkgevers om met elkaar in contact te komen. De functieverandering van arbeidsbeurzen en arbeidsbureau's door het tot stand komen van nieuwe typen van werkgelegenheid, biedt ons een mogelijkheid om aan de hand van de geschiedenis van de arbeidsbemiddeling de gewijzigde plaats van de arbeid in de samenleving te analyseren. Een dergelijke

analyse kan op bijzonder concrete wijze gestalte krijgen, wanneer zij betrekking heeft op een klein gebied. Zo weerspiegelt de geschiedenis van het arbeidsbureau te Maastricht op duidelijke wijze de economische veranderingen in zuidelijk Zuid-Limburg.

Hoe aantrekkelijk het schrijven van de geschiedenis van het Maastrichtse instituut voor arbeidsbemiddeling ook mag zijn, zij stelt de auteur voor grote problemen, omdat de bescheiden van de opeenvolgende arbeidsbureau's in Maastricht nagenoeg geheel verloren zijn gegaan. De vele verhuizingen en reorganisaties van het arbeidsbureau leidden er toe, dat telkens weer een deel van het archief werd vernietigd. Bezuinigingen op de ruimte die nodig was voor het opslaan van de archivalia van het arbeidsbureau werd trouwens ook veroorzaakt door het gebrek aan werkruimte, waarmee de dienst steeds weer te kampen had. Dit leidde er toe, dat op het huidige kantoor van het arbeidsbureau te Maastricht vrijwel geen documenten van vóór 1940 aanwezig zijn. Ook bij andere instanties is het met de documentatie betreffende de arbeidsbemiddeling in Maastricht slecht gesteld. Merkwwaardigerwijze heeft de gemeente Maastricht, die van 1918 tot 1941 de arbeidsbeurs bestuurde, in haar archieven slechts een zeer kleine hoeveelheid documenten betreffende deze instelling bewaard. Van de 22 jaarverslagen, die in deze periode aan de gemeenteraad werden uitgebracht, bleef er in het gemeente-archief slechts één bewaard. De correspondentie tussen de directeur van de arbeidsbeurs H. J. Perry en het College van Burgemeester en Wethouders over de toestand van de arbeidsmarkt en over de sociale omstandigheden van de werknemers en het arbeidsklimaat in Maastricht, die blijkens verschillende informaties zeer uitvoerig is geweest, is op enkele brieven na geheel verloren gegaan. Het archief van de gemeentelijke commissie van toezicht op de werking van de arbeidsbeurs bestaat niet meer.

Over de periode 1904-1918, waarin de beurs werd beheerd door de vakbeweging, zijn we iets beter ingelicht. De archieven van verschillende arbeidersorganisaties, van de vakbondsleider en latere wethouder van sociale zaken van Maastricht, Reinier Nafzger, en de collecties van het Sociaal Historisch Centrum, hebben een volledige serie jaarverslagen, een notulenboek van het bestuur en enige correspondentie opgeleverd. De onbevredigende toestand van de bronnen dwong tot een zeer beperkte opzet van deze studie. Met name over de ontwikkeling van de arbeidsbeurs als zodanig zijn we slecht ingelicht. Het geschiedverhaal daarover moet tamelijk fragmentarisch blijven. Over de ontwikkeling van de arbeidsmarkt zijn we weliswaar ook

niet op de allerbeste wijze ingelicht, maar daaromtrent zijn zoveel aanvullende bronnen beschikbaar, dat tenminste de structurele veranderingen op langere termijn zijn te achterhalen. Indirect komen wij daardoor ook iets te weten over de veranderende betekenis van het arbeidsbureau als dienst voor de arbeidsbemiddeling, zodat tenminste enkele essentiële verschuivingen in de betekenis van de arbeidsbeurs zijn te analyseren.

I

DE OPRICHTING VAN EEN ARBEIDSBEURS TE MAASTRICHT

Het ontstaan van een aantal grote bedrijven in Maastricht rond het midden van de 19e eeuw bracht een grote verandering van de arbeidsverhoudingen ter plaatse met zich mee. In 1834 zette Petrus Regout zijn kleine kristalslijperij om in een gemechaniseerd grootbedrijf met 80 slijpstoelen. Het bedrijf was uitgerust met een stoommachine. Twee jaar later startte hij met een porselein- en aardewerkfabriek. In datzelfde jaar werd ook de spijker- en draadnagelfabriek opgericht. De papierindustrie werd in 1838 ter hand genomen door Tielens en Schrammen, waarna in 1851 de oprichting van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek volgde. In 1859 kwam onder de naam „Société pour la fabrication des faïences et produits céramiques de toutes espèces” de tweede grote aardewerkfabriek van Maastricht tot stand. Het aantal werknemers bij deze bedrijven nam snel toe. In de vijftiger jaren hadden de Maastrichtse fabrieken ongeveer 1.000 werknemers, in 1860 was dat tot 3.000 opgelopen en in 1887 telden de tien grootste Maastrichtse bedrijven bijna 5.000 personeelsleden.¹

In deze periode liep de werkgelegenheid in de traditionele niet-mechanische huisnijverheid snel terug. Omstreeks 1860 vermeldden de lijsten van bedeelden in Maastricht hoofdzakelijk ambachtslieden en half-zelfstandige textielarbeiders, hetgeen wijst op een grote werkloosheid in de traditionele takken van nijverheid. In de tachtiger jaren daarentegen komen op die lijsten nagenoeg uitsluitend werkloze personeelsleden van de grote fabrieken voor.² De ambachtsbe-

¹ J. F. R. Philips, Enige notities omtrent de industriële ontwikkeling van Limburg in de negentiende eeuw, *Jaarboek* (van het Sociaal Historisch Centrum) 1955, p. 1-20.

² G. A. Maastricht, Archief van het Burgerlijk Armbestuur, no. 65 en 89.

drijven waren sterk ingekrompen en de textielnijverheid goeddeels opgeheven. Men was erin geslaagd de grote toename van het aantal arbeidskrachten in de grootindustrie in Maastricht in deze tijd te verwirkelijken door overplaatsing van ambachtslieden en thuiswerkers naar de industrie, omdat de opkomst van de textielindustrie in Twente en Noord-Brabant in Maastricht honderden thuiswerkers naar de grootindustrie had gedreven.

In de tweede helft van de 19e eeuw nam daarom ondanks de groei van het aantal industriële arbeidsplaatsen het aantal inwoners van Maastricht nauwelijks toe. De veranderingen in de werkgelegenheid hadden in de tweede helft van de 19e eeuw in sociaal opzicht belangrijke gevolgen voor de arbeiders. Zij troffen in het grootbedrijf een arbeidsklimaat aan, dat hen totaal vreemd was. Het arbeidstempo en de werkwijze werden hen door de werkgever voorgeschreven. Hoewel zij evenals vroeger op stukloon werkten, konden zij hun werk niet meer verdelen zoals ze zelf wilden, maar moesten zij het tempo aanhouden, dat door de machines werd gedictieerd. Ook konden zij niet langer gebruik maken van mogelijkheden om wat bij te verdienen, omdat ze van de vroege morgen tot de late avond in de fabriek aanwezig moesten zijn. Desondanks was hun geen regelmatig inkomen verzekerd. Telkens deden zich op de fabriek moeilijkheden voor, omdat bestellingen te lang uitbleven en er niet regelmatig geproduceerd kon worden. De fabrikanten reageerden op elke stagnatie in de vraag onmiddellijk met werktijdverkorting en ontslagen voor een deel van het personeel. De arbeiders, die dit lot trof, waren plotseling vrijwel brodeloos en aangewezen op de bedeling. Dit lot trof goede vaklieden evenzeer als nauwelijks bruikbare werkkrachten. In dat opzicht was er een groot verschil met de situatie in de praee-industriële tijd. Bovendien bleek het voor de ontslagen arbeiders buitengewoon moeilijk, om weer aan de slag te komen als bij een economische crisis de werkgelegenheid bij de grotere bedrijven werd ingekrompen. Zij waren zozeer gespecialiseerd en gewoon aan een bepaald arbeidsritme, dat zij moeilijk konden worden ingezet voor andere werkzaamheden, zelfs al vroegen die geen bijzondere scholing. Bovendien was het voor hen moeilijk een eventueel bestaande werkgelegenheid op te sporen. Tot wie moesten zij zich wenden om werk en waar werd personeel gevraagd?

Van de andere kant ondervonden ook de werkgevers in die tijd vaak problemen, wanneer zij arbeidskrachten zochten. In tijden van hoogconjunctuur konden zij extra personeel gebruiken, maar dat was dan

niet te krijgen. Als zij eindelijk enkele mensen hadden gevonden, dan bleken die meestal niet opgewassen tegen de psychische druk, die het bedrijf op de arbeiders legde door het jachtige systeem en de vaste arbeidstijden. Het verloop onder nieuw personeel was ongemeen groot. Het werd de fabrikanten steeds duidelijker, dat zij naar arbeiders moesten zoeken, die gewoon waren om te werken in een fabriek, waar de stoommachine de snelheid van de te verrichten handelingen bepaalde. Maar juist als zij die mensen het hardst nodig hadden, waren die in de eigen streek niet te vinden.³

Hieruit blijkt, dat de structuur van de arbeidsmarkt door de industrialisatie was gewijzigd. De beschikbare arbeidskrachten waren niet meer overal in te zetten; de fabrikanten vroegen een bepaald soort werkkrachten, dat in hun speciale omstandigheden bruikbaar was. Vraag en aanbod van arbeidskrachten vertoonde een toenemende differentiatie. Daarom moest er een instelling komen, die zowel werkgevers als werknemers hielp elkaar te vinden. Er ontstond behoefte aan arbeidsbemiddeling, maar in de 19e eeuw was de arbeidsbemiddeling zeer gebrekkig georganiseerd en vond zij slechts incidenteel plaats. In Zuid-Limburg trof men voorbeelden van arbeidsbemiddeling aan in de landbouw en de bouwnijverheid. Daar sloten de werkgevers een contract met een ploegbaas, die voor de nodige „hanneke-maaiers” en „brikenbakkers” zorgde.⁴ Dit gebruik van „koppelbazen” kwam voornamelijk voor, wanneer men de arbeidskrachten ver weg moest gaan halen. De ploegbaas trad op als een bemiddelaar, die in zijn omgeving geschikte arbeidskrachten kende. Behalve op het platteland kwamen ook in de steden primitieve vormen van arbeidsbemiddeling voor. Onder meer in Maastricht fungeerden de armbesturen in de 19e eeuw als bemiddelingsbureau's. Om de armenkassen te ontlasten en te voorkomen, dat de werklozen zich bij het leger arbeidsschuwen zouden voegen, probeerden zij „tot werk bekwame armen” in fabrieken te plaatsen. Herhaaldelijk werden daartoe fabrikanten in de armbesturen opgenomen. Zo werd Petrus Regout in 1864 uitgenodigd toe te treden tot het armbestuur van de St. Mathiasparochie. Een soortgelijke activiteit trof men ook aan bij de vereni-

³ S. Pollard, *Die Fabrikdisziplin in der industriellen Revolution. Die Soziale Frage, neuere Studien zur Lage der Fabrikarbeiter in den Frühphasen der Industrialisierung*, Stuttgart 1967, p. 159-185.

⁴ W. P. L. M. DE KORT, *De arbeidsbemiddeling in Nederland*, Alphen aan de Rijn 1940, p. 169-170 en *De veldsteenbakkerijen in de eerste inspectie, Verslag van de inspecteurs van den Arbeid in de eerste inspectie over 1907 en 1908*, 's-Gravenhage 1909, p. 63-67.

gingen voor meisjesbescherming, waar de besturen zich zorgen maakten over het feit, dat werkloze jonge vrouwen tot prostitutie vervielen. Vaak was de bemoeienis van de charitatieve instellingen met arbeidsbemiddeling slechts incidenteel. De armbesturen en de leiding van de verenigingen voor meisjesbescherming probeerden werk te vinden voor een moeilijk geval, dat zich toevallig voordeed. Geleidelijk breidde deze activiteit zich uit, omdat met de toenemende industrialisatie de frictiewerkloosheid groeide.

Omstreeks 1850 schijnt de activiteit van de Maastrichtse Vincentiusvereniging in dit opzicht zo uitgebreid te zijn geworden, dat men een bureau voor arbeidsbemiddeling wilde oprichten. In 1851 werd een reglement voor een arbeidsbureau door de St. Servaas-conferentie van de Vincentiusvereniging goedgekeurd. De vrijwilligers, die zich via de Vincentiusvereniging aanmeldden, om het bureau te bemannen, stelden zich voor werklozen en werkschuwen (!) te bemiddelen bij de werkgevers. Zelfs wilde men een soort sociale werkplaats oprichten, waar „besteld werk tegen het gewoon bedongen loon” zou worden verricht. Speciale aandacht zouden de bedelaars en huizittende armen krijgen. Men stelde zich voor een uitgebreid onderzoek in te stellen naar de werkgelegenheid in Maastricht en om de minder bekwamen in de gelegenheid te stellen hun capaciteiten verder te ontwikkelen. Van dit ambitieuze plan kwam niet veel terecht. De eerste schreden op het terrein der arbeidsbemiddeling liepen snel dood, zonder dat wij er verder over ingelicht zijn. In 1854 hervatte de Sint Servaas-conferentie haar werkzaamheden op dit terrein. Nu beperkte men zich evenwel uitsluitend tot de zuivere arbeidsbemiddeling, waartoe een groep vrijwilligers elke zondagochtend zitting hield. Tussen 2 april en 31 december 1854 registreerden zij de namen van 20 werklozen, waarvan er slechts 4 geplaatst konden worden. Alle vier vonden zij onderdak in het bedrijf van Petrus Regout. Deze moest evenwel twee van hen na korte tijd wegens ongeschiktheid weer ontslaan. Het bestuur van de Servaas-conferentie besloot, gezien dit magere resultaat, haar bemoeienissen met de arbeidsbemiddeling nu maar geheel te staken.⁵ Klaarblijkelijk was men in Maastricht nog niet rijp voor arbeidsbemiddeling. Er was nog te weinig behoefte aan bemiddeling: slechts één ondernemer stond er voor open. Hij was op dat moment

⁵ G. A. Maastricht, Archief van de St. Servaasconferentie van de St. Vincentiusvereniging, no. 213, 219 en 220 en s.H.C. Archiefdocumentatie 46, J. Cornips, 50 Jaar arbeidsbemiddeling in Maastricht, Ms. (± 1954).

ook de enige die een groot bedrijf had. Anderzijds lieten de bemiddelaars zich te zeer door emoties leiden en misbruikten zij het arbeidsbureau om bedelaars en werkschuwen maatschappelijk te integreren. Deze houding kwam in de 19e eeuw bij veel amateuristische bemiddelaars voor en leidde tot een grote weerstand tegen arbeidsbemiddeling door charitatieve verenigingen. Telkens weer werd geklaagd over de geringe kwaliteit van de werkkrachten, die door dit soort instellingen werden aangeboden. Van de vereniging voor meisjesbescherming werd gezegd, dat zij alleen maar ongehuwde moeders aan een betrekking probeerden te helpen.⁶ De arbesturen verweet men, dat zij elke werkgever half invalide vaders van grote gezinnen probeerden aan te praten, omdat die een zware belasting voor hun matige budgetten vormden. Van een objectieve bemiddeling, waarbij men voor geschikte werkkrachten passende arbeid zocht, was naar het schijnt zelden sprake. De charitatieve instellingen zagen in de werkgevers te vaak een barmhartige Samaritaan.⁷

Een andere vorm van arbeidsbemiddeling liep via de rooms-katholieke geestelijkheid. Hun taak bestond vaak alleen uit recommandatie. De priesters gaven een werkzoekende toestemming om hen als referentie te noemen, wanneer zij bij een fabriek om werk vroegen. Soms wonden de fabrikanten dan inderdaad inlichtingen in, maar meestal niet en op zekere dag als de werkman weer kwam informeren, hoe het voor hem stond, werd hij eenvoudig aangenomen.⁸ De geestelijkheid stelde zich echter niet altijd positief op ten opzichte van de nieuwe vormen van werkgelegenheid. Zo moest in een Zuid-Limburgs dorp een tabaksfabrikant de poorten van zijn fabriek sluiten, omdat de pastoor verhinderde, dat de vrouwen en meisjes uit zijn parochie er gingen werken.⁹ Ook deze vorm van arbeidsbemiddeling was niet erg efficiënt. Godsdienstige belangen overheersten de economische interessen. Een zuiver economische vorm van arbeidsbemiddeling trof men in de 19e eeuw in Maastricht aan bij de z.g. besteedsters, wier activiteit bestond in het plaatsen van dienstboden. Jonge meisjes, die een betrekking zochten, lieten zich bij de besteedster inschrijven, evenals de dames, die een dienstbode nodig hadden. Omstreeks de dag, waarop de diensten wisselden, probeerden zij dan voor ieder een

⁶ G. A. Maastricht, Archief R. Nafzger, no. 47, Notulenboek van de arbeidsbeurs te Maastricht, vergadering van 21 juli 1905.

⁷ P. VAN DER GULIK, *Arbeidsbeurzen, hun doel, nut, resultaten en werking*, Leiden z.j., p. 17-19.

⁸ DE KORT, o.c., p. 174-175.

⁹ *Verslag van de inspecteur van de arbeid in de eerste inspectie over 1907 en 1908*, o.c., p. 26.

passende betrekking te vinden. Zowel de werkgeefster als de dienstbode moesten voor die bemiddeling betalen. De prijs die de besteedster in rekening bracht, was sterk afhankelijk van de vraag en het aanbod van dienstboden. Als zich weinig meisjes aanboden, moest de werkgeefster een aanzienlijk bedrag betalen. Bij een overschot aan dienstboden konden de kosten voor de meisjes tot 10% van hun jaarloon oplopen.¹⁰ Hoewel deze vorm van arbeidsbemiddeling door de overheid sterk werd veroordeeld, kon zij zich in Maastricht nog tot kort voor de tweede wereldoorlog handhaven.¹¹ De besteedsters waren in feite de eersten, die toonden de economische waarde van de arbeidsbemiddeling in de moderne industriële maatschappij te begrijpen,¹² maar het door hen gevolgde systeem was weinig bevredigend. Bij dit soort arbeidsbemiddeling kwamen herhaaldelijk wantoestanden voor en bovendien trachtte iedereen deze instellingen zoveel mogelijk te mijden vanwege de hoge kosten, waardoor het instituut der arbeidsbemiddeling zelf in discredit raakte. Tussen 1916 en 1940 is daarom met kracht tegen besteedsters en koppelbazen opgetreden. Op het einde van de 19e eeuw werd duidelijk, dat de toenemende arbeidsdifferentiatie in de geïndustrialiseerde wereld arbeidsbemiddeling noodzakelijk maakte, maar dat de tot dan toe toegepaste vormen niet voldeden, omdat de bestaande instellingen uitgingen van motieven, die aan het wezen van de arbeidsbemiddeling vreemd waren. Men begon te streven naar objectieve vormen van bemiddeling, wat inhield dat instituten in het leven moesten worden geroepen, die slechts probeerden werkgevers en werknemers met elkaar in contact te brengen, als die partijen bij elkaar pasten.

Een probleem was, dat aan een objectieve vorm van arbeidsbemiddeling geen kosten mochten zijn verbonden. Dat betekende uiteraard, dat een arbeidsbureau moeilijk in stand te houden was. Vroegtijdig werd erop gewezen, dat eigenlijk alleen de overheid in staat was kosteloze bemiddeling te verlenen,¹³ maar ongelukkigerwijze voelde die overheid daar doorgaans weinig voor. De regeringsinstanties waren nog zeer huiverig voor bemoeienissen met het economisch

¹⁰ A. TEPE, *Arbeidsbeurzen*, Leiden 1909, p. 16-17.

¹¹ G. A. Maastricht, Archief Gemeente Maastricht 1.839.61. Onderzoek naar het bestaan van arbeidsbureaux met winst oogmerk per 1 jan. 1932.

¹² DE KORT, o.c., p. 186.

¹³ Het *Sociaal Weekblad* drong sinds 1890 sterk aan op openbare arbeidsbemiddeling. Het in 1902 door Aalberse opgerichte *Katholiek Sociaal Weekblad* wijdde aan dit onderwerp al in zijn eerste jaargang zeven artikelen.

leven en bovendien waren zij er niet van overtuigd, dat arbeidsbemiddeling zo noodzakelijk was, dat het in stand houden van speciale bureau's voor dat doel, geen geldverspilling was. Pas vanaf 1902 ontstond in Nederland bij enkele lagere overheidslichamen enige belangstelling voor arbeidsbeurzen. De gunstige ervaringen met openbare arbeidsbemiddelingsbureau's in Duitsland, Oostenrijk, Engeland en de Verenigde Staten waren voor de gemeenteraad van Schiedam aanleiding om op voorstel van een der raadsleden bij wijze van proef voor één jaar een arbeidsbeurs op kosten van de gemeente op te richten.¹⁴ Hoewel dit initiatief aanstonds sterk de aandacht trok en onder meer in het Katholiek Sociaal Weekblad werd toegejuicht,¹⁵ vond het betrekkelijk weinig navolging. Het was duidelijk, dat de meeste gemeentebesturen in deze voorlopig geen initiatief zouden nemen en dat van particuliere zijde druk zou moeten worden uitgeoefend. In Maastricht werd de eerste stoot gegeven door de Debating-Club Leo XIII, waarvan kapelaan Martin Rutten en Dr E. Cordewener de stimulerende figuren waren. Deze discussiegroep, die tussen 1895 en 1905 een zeer belangrijke bijdrage leverde aan de oprichting van talrijke instellingen ten behoeve van de arbeiders, besloot in augustus 1903 zich tot het hoofdbestuur van de Maastrichtse R.K. Volksbond te wenden met het verzoek de oprichting van een arbeidsbeurs in Maastricht te stimuleren. De Volksbond, op dat moment feitelijk een centrale van zuiver lokale katholieke vakorganisaties, besloot zelf een arbeidsbeurs op te richten, maar omdat zij uit haar eigen bescheiden middelen een dergelijke instelling niet kon financieren, verzocht zij op 11 oktober 1903 de gemeenteraad van Maastricht een jaarlijkse subsidie van f 500,— te verlenen. In januari 1904 besloot de raad dit verzoek te honoreren. Op het subsidie werd weliswaar een kleinigheid beknipt, maar met f 40,— per maand was toch een kleine financiële basis voor een arbeidsbeurs geschapen, zodat op 1 maart 1904 de werkzaamheden konden beginnen.¹⁶

¹⁴ 50 Jaar openbare arbeidsbemiddeling, (Schiedam 1953), p. 6.

¹⁵ Katholiek Sociaal Weekblad, jrg. 1, 1902, p. 486-488.

¹⁶ H. J. Perry, De Maastrichtse arbeidsbeurs gedurende haar 25-jarig bestaan, *Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad*, jrg. 12, 1929, p. 79-80.

De Maastrichtse arbeidsbeurs was een instelling, die onder verantwoordelijkheid van de Volksbond en dus van de arbeidersbeweging stond. Ervaringen in Engeland, Duitsland en België hadden evenwel geleerd, dat het samengaan van arbeidersorganisatie en arbeidsbemiddeling een hoogst ongelukkige zaak was. De arbeidersorganisaties hadden hun beurzen bij stakingen en conflicten met werkgevers vaak misbruikt, zodat dit soort beurzen van het begin af aan door de patroons werden gewantrouwd. Bij het opstellen van het reglement voor de Maastrichtse arbeidsbeurs deed de juridisch adviseur van de Volksbond, de latere minister-president Jhr Mr Ch. Ruys de Beerenbrouck, zijn uiterste best dit wantrouwen weg te nemen. Hij liet in het reglement opnemen, dat het bestuur moest bestaan uit vijf leden, waaronder twee werkgevers en een onafhankelijk voorzitter. Bovendien bepaalde het reglement, dat bij vacatures nooit aan bepaalde arbeiders de voorkeur mocht worden gegeven tenzij om economische redenen.¹⁷ Kort na de oprichting werden door het bestuur ook nog voorzieningen getroffen voor het functioneren van de beurs tijdens stakingen. Men wilde volstrekte neutraliteit bewaren, maar was het er niet over eens hoe dat kon worden bereikt. De eerste directeur, Crouzen, wilde de bemiddeling in dergelijke gevallen gewoon voortzetten en partijen op de hoogte brengen van de staking. Voorzitter Baron von Geusau, meende echter, dat men op die manier de werving van onderkruipers zou stimuleren. Besloten werd daarom bij stakingen de bemiddeling voor de betreffende bedrijfstak stop te zetten.¹⁸ De uitgebreide maatregelen ter bevordering van het objectief karakter vermochten echter evenmin de bloei van de jonge instelling te stimuleren als de inspanningen, die de beursleiding zich getroostte om de beurs bij het publiek en vooral bij de arbeiders bekendheid te geven. Dat laatste werd op allerlei wijzen bevorderd. Zo werd, na uitvoerige discussie in het bestuur, telefoon aangeschaft, een nieuwigheid in die tijd. In alle plaatselijke bladen werd wekelijks geadverteerd. De lijsten van vraag en aanbod van arbeidskrachten werden aan het stadhuis

¹⁷ G. A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 48, Reglement betreffende de arbeidsbeurs te Maastricht, 1904.

¹⁸ G. A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 47, Notulen van het bestuur van de arbeidsbeurs, vergadering van 17 maart 1905.

gepubliceerd. Op de telefoonpalen in de stad werden bordjes gehangen met het telefoonnummer van de beurs. Niet alleen de werkgevers maar ook de geestelijkheid werd geattendeerd op de zegeningen van de nieuwe instelling. In café's werden reclameplaten opgehangen, evenals op het politiebureau. Telkens opnieuw probeerde men het werkteerrein van de beurs uit te breiden. Men streefde ernaar dépendances in de omgeving van de stad te vestigen, en zocht samenwerking met de beurzen van Venray en Venlo om over en weer personeel te kunnen plaatsen. Men nam contact op met de vereniging voor katholieke sociale actie in Mönchen-Gladbach om ook in Duitsland arbeiders te kunnen onderbrengen. Op elke poging tot samenwerking tussen de overige in Nederland bestaande beurzen werd met enthousiasme gereageerd. In 1907 werd zelfs *f* 25,— uitgekeerd aan een zekere Odekerken, die pogingen in het werk stelde om in Limburg een net van arbeidsbeurzen op te richten, gezien de financiële mogelijkheden, die de beurs toen had, een groot bedrag.¹⁹ Ondanks al deze inspanningen, bleef de invloed van de beurs bescheiden. Noch van de zijde van de arbeiders noch van de zijde van de werkgevers bestond veel animo voor de beurs.

Tabel 1. *Aanbiedingen, aanvragen en plaatsingen van arbeidskrachten via de arbeidsbeurs te Maastricht, 1906-1918.*²⁰

Jaar	Aanbiedingen van werkzoekenden	Aanvragen van werkgevers	Plaatsingen
1906	463	298	154
1907	384	242	112
1908	423	215	113
1909	455	172	121
1910	446	178	162
1911	490	230	168
1912	536	274	170
1913	1020	550	232
1914	1682	607	313
1915	1809	682	475
1916	1770	727	465
1917	2618	1246	524
1918	2360	1463	728

¹⁹ t.a.p., vergaderingen van 14 maart 1904, 14 september 1904, 13 februari 1905, 17 maart 1905, 16 februari 1906, 8 mei 1906, 31 juli 1906, 10 november 1906, 26 oktober 1907 en 29 oktober 1908.

²⁰ *Verslag der Maastrichtse Arbeidsbeurs, 1910-1918.*

Vooral in de eerste 8 jaren, tot 1912, functioneerde de beurs nauwelijks. Wil men dit verschijnsel verklaren, dan dient men allereerst te wijzen op enige interne oorzaken. De uiterst zwakke financiële basis verhinderde een goede publiciteit. Belangrijk was ook, dat door de geringe inkomsten het salaris van de directeur slechts f 6,— per week kon bedragen, hetgeen onvoldoende was om in het levensonderhoud van de man te voorzien. Zowel Crouzen als zijn beide opvolgers J. Willems en H. Perry waren daarom nog part-time in dienst van de Volksbond. Deze vermenging van functies kwam uiteraard de objectiviteit van de beurs niet ten goede. Bovendien wilde in de eerste jaren de samenwerking tussen de diverse beurzen niet goed vlotten. Vrijwel alle beurzen hadden te kampen met geldgebrek en onderbezetting van het bureau. Niemand zag kans de werkzaamheden te verrichten, die aan een samenwerking verbonden waren. Ondanks het telkens terugkerend groot enthousiasme bij vrijwel alle beursleidingen, moest de samenwerking vier keer opnieuw worden gestart, totdat kort voor de eerste wereldoorlog in 's Gravenhage een „centrale Arbeidsbeurs” werd opgericht door de Vereniging van Nederlandse Arbeidsbeurzen. Dank zij die beurs, die door A. J. Folmer enthousiast werd geleid, kwam een intercommunale bemiddeling tot stand.²¹ Voordien konden de beurzen, bij gebrek aan behoorlijke gegevens, vrijwel uitsluitend in de eigen plaats bemiddelen, hetgeen met name in Maastricht de ontwikkeling van de arbeidsbeurs sterk heeft geremd. De groei van het aantal plaatsingen tussen 1912 en 1915 was in Maastricht zelfs vrijwel geheel te danken aan de ontwikkeling van enkele primitieve vormen van intercommunale bemiddeling. De nieuwe directeur van de Maastrichtse beurs, H. J. Perry, getrooste zich zeer veel moeite om persoonlijk contacten in binnen- en buitenland te leggen om zo meer arbeiders te kunnen plaatsen. Reeds in het eerste jaar van zijn optreden zag hij kans arbeidskrachten te bemiddelen naar Aken, Beek, Eindhoven, Eijsden, Heer, Heerlen, Hulsberg, Luik, Reijmerstok, Sittard, Valkenburg, Venlo, Visé en Tilburg.²² De meeste van die plaatsen had hij persoonlijk per dienstfiets bezocht. In de jaren 1914 en 1915 had hij 429 plaatsingen buiten de stad weten te bewerken, door persoonlijk in België en Duitsland werkgelegenheid op te sporen.²³ Het ging hier om 54% van alle plaatsingen door de

²¹ DE KORT, o.c., p. 282-3.

²² *Verslag der Maastrichtse Arbeidsbeurs, 1912.*

²³ H. J. Perry, *De Maastrichtse Arbeidsbeurs*, o.c., p. 81-82.

Maastrichtse arbeidsbeurs in die jaren, zodat duidelijk is, dat Perry aan de intercommunale bemiddeling steeds grote aandacht besteedde. Zijn activiteiten op dit stuk hadden de beurs zelfs in ernstige moeilijkheden kunnen brengen, omdat hij door de tamelijk omvangrijke levering van arbeidskrachten aan een der belligerenten feitelijk de Nederlandse neutraliteit gedurende de eerste wereldoorlog schond.

Het resultaat van de persoonlijke bemoeienissen van Perry met de bemiddeling van arbeidskrachten buiten de stad, wijst er reeds op, dat de moeizame start van de arbeidsbeurs in Maastricht niet uitsluitend werd veroorzaakt door de gebrekkige organisatie van de beurs in de jaren voor de eerste wereldoorlog. Er was kennelijk een structureel tekort aan arbeidsplaatsen in de stad zelf. De toestand op de arbeidsmarkt heeft waarschijnlijk meer bijgedragen tot de gebrekkige resultaten in de eerste jaren van het bestaan van de beurs dan enige andere oorzaak. Een analyse van de ontwikkeling van de Maastrichtse arbeidsmarkt tot het begin van de eerste wereldoorlog moge dit verduidelijken.

Noch de werkzoekenden noch de werkgevers stonden te dringen om van de diensten van de beurs gebruik te maken. Per dag meldden zich in de eerste tien jaren van het bestaan van de beurs gemiddeld 1 à 2 werkzoekenden en 1 werkgever, die personeel nodig had. Elke twee à drie dagen kon een plaatsing worden geregistreerd. Tussen 1913 en 1918 vervijfvoudigde de activiteit van de beurs. De oorzaak daarvan kan niet in interne ontwikkelingen bij de beurs worden gezocht, want die was zowel vóór als na 1913 qua bezetting en financiële mogelijkheden onvoldoende toegerust voor een enigszins omvangrijke taak. Uit de in de jaarverslagen opgenomen tabellen blijkt, dat zich gedurende de jaren 1906 tot 1913 een zeer merkwaardige categorie arbeidskrachten tot de beurs wendde om werk. De grootindustrie, die ruim 50% van de arbeidsplaatsen in Maastricht voor haar rekening nam, komt op de beurs nauwelijks aan bod.

Niet alleen nam zij via de beurs geen personeel af, wat gezien de patriarchale verhoudingen in de Maastrichtse industrie op dat moment niet verwonderlijk was, maar ook de arbeiders uit deze bedrijfstak meldden zich vrijwel nimmer bij de arbeidsbeurs als zij werkloos waren. Die situatie zou verklaarbaar zijn, als de grote Maastrichtse bedrijven gedurende de jaren 1906 tot 1913 dermate ruim van orders waren voorzien geweest, dat er onder de vakkrachten in de aardewerken papiernijverheid in die jaren geen werkloosheid was voorgekomen. Zo gunstig was de toestand bij het bedrijfsleven echter geenszins. In

de gehele periode werd door de werkgevers in hun opgave aan de Kamer van Koophandel regelmatig geklaagd over de matige gang van zaken. In 1908 deelde de Céramique mede, dat zij het aanbod van personeel niet kon opvangen. Alfred Regout en de Mosa voerden in dat jaar een arbeidstijdverkortening in. In 1909 ontsloeg de Sphinx personeel en paste dit bedrijf in een aantal afdelingen werktijdverkortingen toe. Bij de meeste kleinere fabrieken kwamen herhaaldelijk werktijdverkortingen en ontslagen voor, zoals bij de behangsel-papierfabriek, de brouwerijen, de spijker- en draadnagelfabriek, de vermicellifabriek en een fabriek van stalen meubelen. Het evenwicht op de arbeidsmarkt was zo labiel, dat de Sphinx in 1912 de bevredigende gang van zaken motiveerde met de mededeling: „Er is regelmatig gewerkt.”²⁴ Deze opmerkingen in de verslagen van de Kamer van Koophandel worden bevestigd door het beschikbare statistische materiaal. Het uitvoersaldo van aardewerk vertoonde in de jaren 1890-1910 de neiging langzaam te dalen, terwijl de binnenlandse afzet van dit soort produkten waarschijnlijk nauwelijks toenam. De bedrijfstak aardewerk vertoonde zeker geen dynamische expansie, maar gaf eerder de indruk van een zekere mate van stabiliteit, waarbij herhaaldelijk kleine en kortstondige inzinkingen voorkwamen. Omdat de aardewerkindustrie ongeveer 40% van de werkgelegenheid in Maastricht uitmaakte, had men op de arbeidsbeurs de invloed van de wankele toestand in deze bedrijfstak zeker moeten merken. Het is daarom zeer verwonderlijk, dat in de gehele periode 1906-1913 slechts een tiental aardewerkers bij de beurs stond ingeschreven.

Er is een formele verklaring voor dit verschijnsel mogelijk. Uit verklaringen van personen, die vóór de wereldoorlog bij de werkzaamheden van de beurs betrokken waren, was af te leiden, dat veel arbeiders uit de aardewerkindustrie zich gedurende lange tijd als ongeschoolde fabrieksarbeiders lieten inschrijven. Hoewel het aantal ingeschreven aardewerkers ook dan nog klein blijft, werpt dit verschijnsel een merkwaardig licht op de arbeidsverhoudingen in Maastricht vóór 1914.

De belangrijkste oorzaken van dit verschijnsel moet dan ook niet zozeer worden gezocht in het patriarchale personeelsbeleid van de directies, die hun eigen personeel wilden uitzoeken, maar vooral in de nog zeer grote indifferentie van de werkgelegenheid in Maastricht,

²⁴ *Verslag van den toestand der gemeente Maastricht*, Bijlage . . . Verslag der Kamer van Koophandel en Fabrieken over 1906-1913.

wat betekent, dat van de arbeiders nog geen specifieke kwaliteiten werden gevraagd. Tabel 2 geeft aan, dat minstens twee/derde van de arbeidskrachten, die werk zochten in de industrie, geen specifieke kwaliteiten noch enige scholing of oefening bezaten. Het waren vooral

Tabel II. *Verdeling van de bij de arbeidsbeurs ingeschreven werkzoekenden boven 18 jaar naar beroepscategorieën.*²⁵

	Absoluut			in % v.h. totaal		
	1906	1910	1913	1906	1910	1913
<i>I Nijverheid</i>						
Aardewerk	—	6	4	—	1.7	0.5
Bouwnijverheid	10	7	29	2.8	2.0	3.3
Houtbewerking	4	5	9	1.1	1.4	1.0
Kleding en reiniging	13	11	6	3.6	3.2	0.7
Leder	5	6	4	1.4	1.7	0.5
Mijnbouw	4	4	—	1.1	1.2	—
Metaalnijverheid	13	11	28	3.6	3.2	3.2
Papierenijverheid	—	—	—	—	—	—
Voedings- en Genotmiddelen	10	13	14	2.8	3.8	1.6
Totaal geschoolde en geoefende industriearbeiders w.v. ambacht	59	63	94	16.3	18.2	10.8
grootindustrie	—	6	4	—	1.7	0.5
Ongeschoolde industrie- arbeiders	117	123	261	32.2	35.6	29.9
w.v. los werklieden	83	103	127	22.9	29.9	14.6
overige	34	20	134	9.3	5.8	15.3
Totaal nijverheid	176	186	355	48.5	53.9	40.7
<i>II Landbouw</i>	10	8	91	2.8	2.3	10.4
<i>III Diensten</i>						
Handel	44	40	127	12.1	11.6	14.6
Horeca	1	—	4	0.3	—	0.5
Verkeer	8	7	41	2.2	2.0	4.7
Overheid	—	—	1	—	—	0.1
Huispersoneel	110	80	228	30.3	23.2	26.1
Kantoorpersoneel	14	24	25	3.9	7.0	2.9
Totaal diensten	177	151	426	48.7	43.8	48.9
<i>Totaal</i>	363	345	872	100.0	100.0	100.0

²⁵ *Verslag der Maastrichtse Arbeidsbeurs, 1906, 1910 en 1913.*

losarbeiders, die overal ingezet konden worden. Het ziet er naar uit, dat de grote bedrijven vrijwel uitsluitend ongeschoold en onge oefend personeel aantrokken. De situatie bij de beurs weerspiegelde waarschijnlijk in veel sterkere mate dan men op het eerste gezicht zou menen, de vraag naar arbeidskrachten bij het grootbedrijf.

Het gebrek aan enige omvangrijke vraag naar gekwalificeerde arbeidskrachten blijkt allereerst uit het feit, dat Maastricht in het begin van deze eeuw nog geen enkele beroepsopleiding kende, zodat geschoolde arbeiders zelfs niet konden voorkomen. De eigen opleiding in het bedrijf bestond uit niet veel meer, dan een jarenlang laten werken van de jeugdige arbeidskrachten onder leiding van een zogenaamde meester. Daardoor beschikte men doorgaans wel over voldoende ge oefende krachten. Bovendien waren er in de stad slechts enkele bedrijven, die een hoge mate van specialisatie en opleiding vroegen. Daartoe behoorden de beide geweermakerijen, die hun activiteit overigens reeds kort na 1900 staakten en de ijzergieterij van Van Oppen. De geweer makerijen hadden nagenoeg uitsluitend Waals personeel in dienst. Van Oppen leidde zelf zijn personeel op, maar hij klaagde voortdu rend, dat zijn arbeiders, zodra zij het vak kenden, naar Aken en Luik trokken waar ze meer konden verdienen. Van Oppen was zowel de enige werkgever, die in die tijd geschoold personeel nodig had, als de enige, die in alle vooroorlogse jaren klaagde over gebrek aan personeel.²⁶

De grote bedrijven, zoals Sphinx, Céramique, K.N.P. en de beide glasfabrieken, werkten, naar het schijnt, nagenoeg uitsluitend met ge oefend personeel, dat alleen maar de in het eigen bedrijf toegepaste technieken beheerste. Zij konden met dit soort arbeidskrachten vol staan, omdat de graad van mechanisatie in deze bedrijven voor de eerste wereldoorlog uitermate gering was. De mechanisatie had bovendien in hoofdzaak betrekking op de energievoorziening. Zo blijkt uit de balansen van de papierfabriek, dat dit bedrijf in de eerste zestig jaren van zijn bestaan nog geen f 20,— per jaar per werknemer in vesteerde. De kapitaalslasten beliepen gemiddeld nauwelijks 6% van de loonkosten. Het totaal aan afschrijvingen overtrof bijna altijd de som van de verrichte investeringen. In feite waren er bij dit bedrijf geen vaste kosten, zodat men bij een slecht gevulde orderportefeuille

²⁶ J. A. DE JONGE, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914*, Amsterdam 1968 p. 352 en J. C. A. EVERWIJNS, *Beschrijving van handel en nijverheid in Nederland*, 's-Gravenhage 1912, dl. I, p. 157-158.

snel de tering naar de nering kon zetten, door arbeiders te ontslaan.²⁷ De situatie bij de Sphinx en de Céramique was nauwelijks beter. De investeringen hadden overwegend betrekking op de energievoorziening en werden niet volgens een bepaald plan uitgevoerd. De Céramique ging tussen 1901 en 1910 over tot aanschaffing van een petroleumwerktuig, een gaskrachtwerktuig, enkele stoomketels en een aantal kleine elektromotoren, zodat vier verschillende energiebronnen bij het productieproces door elkaar heen gebruikt werden. De Sphinx begon in 1904 elektriciteit te gebruiken. In de daarop volgende jaren kocht het bedrijf een groot aantal elektromotoren, die in kracht variëerden van 2 tot 12 PK. Daarbij werden echter drie verschillende spanningen gebruikt. In 1904 kocht men machines, die een spanning van 225 volt vroegen, in 1905 verlangden de nieuwe apparaten 240 volt en in 1910 stapte men over op 250 volt.²⁸

Men krijgt sterk de indruk, dat de grote Maastrichtse bedrijven vóór 1914 wel fabriekmatig produceerden, maar nauwelijks gemechaniseerd waren. De arbeid werd in een aanzienlijk deel van het bedrijf geregeld door het ritme van de energiebronnen, maar vergde verder uitsluitend handvaardigheid. Bij het aantrekken van personeel kon men daarom met ongeschoolde en ongeoefende krachten volstaan. Zij leerden het vak wel in het bedrijf. Hij, die een grote handigheid vertoonde en het tempo van de stoommachine goed kon volgen, werd in dienst gehouden. De overige krachten werden aangenomen en ontslagen al naar gelang de afzet van de produkten zulks vorderde. Onder die omstandigheden kon men de personeelswerving gemakkelijk in eigen hand houden en had men de arbeidsbeurs niet nodig. De mensen, die men nodig had, meldden zich wel aan de poort.

Al met al was de arbeidsmarkt in Maastricht tot de eerste wereldoorlog zeer ongedifferentieerd. Aan de voornaamste voorwaarden voor het bestaan van een arbeidsbeurs, de noodzaak te bemiddelen bij het zoeken naar gekwalificeerde krachten, was niet voldaan. De behoefte aan een bemiddelingsorgaan was nog gering. Het bureau

²⁷ *Jaarverslag van de Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek, 1920, rekening van het afschrijvingsfonds. Verslag van de Kamer van Koophandel 1905-1914. J. P. R. PHILIPS, N.V. Staalwerken „De Maas”, interne bedrijfsgeschiedenis 1925-1962, Maastricht 1963, p. 7-12. J. C. G. M. Jansen, Verscheidenheid in activiteit, *St. Eloy 1896-1971*, (Maastricht 1971), p. (3).*

²⁸ Verslag Kamer van Koophandel o.c. 1900-1914, Staat der vergunningen . . . krachtens de wet van 2 juni 1875, verleend voor inrichtingen, die gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken.

werd daarom in hoofdzaak gebruikt voor het bemiddelen van ambachtslieden en huispersoneel, waar door de grote spreiding van de vraag naar werkkrachten het contact tussen werknemers en werkgevers moeilijk tot stand kwam.

De reorganisatie van de arbeidsbemiddeling in Nederland in 1916, waarbij heel het land in districten werd ingedeeld en het bestaan van bemiddelingsorganen in elk district met correspondenten in iedere gemeente werd voorgeschreven, stimuleerde de groei van de arbeidsbeurs in Maastricht nauwelijks. Weliswaar was de intercommunale arbeidsbemiddeling nu belangrijk beter geregeld, maar dat betekende niet, dat de beursleiding meer tijd overhield om zich actief met de plaatsing van arbeidskrachten te gaan bezighouden. Aan de directie van de arbeidsbeurs werden immers vrijwel gelijktijdig een aantal administratieve taken opgedragen, die slechts in verwijderde zin iets te maken hadden met de doelstelling van een arbeidsbeurs. Zo vergde de werkverschaffing grote inspanningen.

De oorlogstoestand en de vier jaar durende mobilisatie hadden grote veranderingen op de arbeidsmarkt teweeg gebracht. Enerzijds waren talrijke werkkrachten aan de bedrijven onttrokken ten behoeve van de grensbewaking, anderzijds had het toenemend tekort aan grondstoffen vele bedrijven tot ontslagen gedwongen. Per saldo was de werkloosheid aanzienlijk gestegen. Plaatsing van deze werklozen kon slechts zelden op bevredigende wijze geschieden. De regering had daarom mogelijkheden geopend om op haar kosten werklozen te plaatsen bij werkverschaffingsobjecten. Ze had echter verzuimd een instantie in het leven te roepen, die projecten entameerde, die in het kader van de werkverschaffing konden worden uitgevoerd. Evenmin was er een behoorlijke regeling voor het voeren van de administratie, die met de werkverschaffing gepaard ging. In Maastricht verwachtte men van de directeur van de arbeidsbeurs, dat hij zelf werkverschaffingsprojecten entameerde, daarheen werklozen bemiddelde en vervolgens ook nog zelf de administratie van deze projecten voerde. Perry werd behalve part-time directeur van een arbeidsbeurs ook nog werkgever en leider van een soort economisch ontwikkelingsbureau. Het personeel van de beurs werd echter niet uitgebreid en bestond slechts uit de directeur. Het zal duidelijk zijn, dat Perry er in die omstandigheden slechts een enkele maal in slaagde de werkgelegenheid voor een hele groep arbeidskrachten te realiseren. Dat was met name het geval toen hij een werkverschaffing voor kleermakers in het leven kon roepen. Onder de Maastrichtse kleermakers bestond tijdens

de oorlog grote werkloosheid door gebrek aan textiel. In samenwerking met de arbeidsinspectie kon echter worden bereikt, dat deze werklozen werden ingeschakeld bij de vervaardiging van militaire kleding. Voorwaarde daartoe was, dat de arbeidsbeurs de hele organisatie van deze vorm van werkverschaffing verzorgde. Perry kreeg te maken met „het heele financiële beheer; de zeer uitvoerige werkadministratie; de aanvoer der stoffen en benodigdheden; de expeditie en de keuring der ingeleverde kleding; het onderzoek naar, de aanstelling van en de uitbetaling aan de arbeiders.”²⁹ Deze taken wist hij jarenlang naast zijn normale werk te verrichten.

Een nog grotere belasting vormde de controle op de werkloosheidsuitkeringen. De 1300 à 1500 leden der werkloosheidskassen waren verplicht zich in geval van werkloosheid bij de arbeidsbeurs te laten inschrijven en zich daar regelmatig te melden, wilden zij uitkering krijgen. Dat gold ook voor hen, die door werktijdverkorting gedeeltelijk werkloos waren. Toen in 1916 en 1917 vrijwel alle Maastrichtse grootbedrijven gedwongen waren het aantal arbeidsdagen drastisch te verminderen, vanwege het tekort aan grondstoffen, kwamen er dagelijks enkele honderden steuntrekkers bij de beurs stempelen. Perry, die tot in het najaar van 1917 de beurs alleen bemande, was niet in staat al de werkzaamheden ten behoeve van de werkloosheidsverzekering alleen te verrichten. In strijd met de voorschriften werd overeengekomen, dat de besturen van de werklozenkassen de administratie voor de gedeeltelijk werklozen zouden verrichten. Periodiek deden zij aan de beurs de lijsten toekomen van bij hen ingeschreven werklozen.³⁰

Tenslotte had de beurs tijdens de oorlogsjaren steeds bemoeienis met de tijdelijke plaatsing van geïnterneerden onder meer in de landbouw en bij ambachtelijke bedrijven. Vooral de daaraan verbonden voorschriften maakten deze vorm van bemiddeling zeer tijdrovend. In het laatste oorlogsjaar kon de leiding van de arbeidsbeurs de werkzaamheden niet meer aan. Het was duidelijk, dat naar een nieuwe organisatorische structuur moest worden gestreefd. Uitbreiding van het personeel was dringend geboden, maar financieel onmogelijk. De toenemende inflatie eiste aanpassing van de salarissen, waaraan uit de beschikbare middelen niet kon worden voldaan. Het trof daarom gelukkig, dat de staatscommissie Treub, die het werkloosheidsvraag-

²⁹ Perry, *De Maastrichtse Arbeidsbeurs*, o.c., p. 84.

³⁰ *Verslag der Maastrichtse Arbeidsbeurs, 1913-1918*, p. 18.

stuk had onderzocht, in 1914 had geadviseerd de arbeidsbemiddeling tot een overheidstaak te maken. Op grond van dit advies richtte het hoofd van de departementale afdeling voor arbeidsbemiddeling, A. J. Folmer zich in 1917 tot het gemeentebestuur van Maastricht met het verzoek de arbeidsbeurs van de Volksbond over te nemen.³¹

III

ONDER DE HOEDE VAN HET GEMEENTEBESTUUR, 1918-1941

Het Maastrichtse gemeentebestuur bleek zeer geïnteresseerd in deze suggestie uit Den Haag. De oorzaak daarvan is enigermate bevreemdend. Men meende namelijk door de overname van de arbeidsbeurs op de gemeentelijke uitgaven aanmerkelijk te kunnen bezuinigen. Die bezuinigingen dacht men te vinden in een verhoging van de rijksbijdrage aan de beurs. Men kwam sinds 1916 in aanmerking voor een bijdrage van rijkswege in de kosten van de arbeidsbemiddeling, omdat de Maastrichtse arbeidsbeurs tegelijk districtsbeurs was. De wettelijke regeling schreef echter voor, dat de uitkering door het Rijk afhankelijk was van het aandeel, dat de gemeentebesturen in het district voor hun rekening namen. Het bestuur van de particuliere Maastrichtse arbeidsbeurs zag echter geen kans om de gemeentebesturen buiten Maastricht tot meebetalen te brengen, hetgeen de lasten voor de stad aanmerkelijk verzwaarde. Bovendien was de Rijksbijdrage voor particuliere beurzen lager, dan voor beurzen, die eigendom waren van een gemeente, hetgeen voor Maastricht een extra belasting betekende.³²

Een ander financieel aspect was evenwel belangrijker. Hierboven werd vermeld, dat de arbeidsbeurs geen kans zag de administratie van de werkloosheidsverzekering behoorlijk bij te houden. Het gevolg daarvan was, dat talrijke arbeiders ten onrechte steun trokken, waardoor het gemeentebestuur veel te hoge uitkeringen aan de werkloosheidskassen moest verrichten. De commissie van advies inzake de werkloosheidsverzekering meende, dat men de beurs slechts zou kunnen dwin-

³¹ G. A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 47, Notulen van het bestuur van de arbeidsbeurs, vergadering van 3 nov. 1917.

³² G. A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 49, brieven van Folmer aug.-okt. 1917 en Archief Gemeente Maastricht xx, Dienst Werkloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling, Brief van de commissie van advies inzake de werkloosheidsverzekering d.d. 24 november 1917.

gen haar taak nauwgezet uit te voeren, wanneer men haar overnam. Alleen onder die voorwaarde zouden reële uitkeringen aan werklozen kunnen worden bereikt.³³

Op grond van deze overwegingen besloot het College van Burgemeester en Wethouders met het bestuur van de beurs te gaan onderhandelen over overname van de arbeidsbeurs. Omdat de beurs financieel aan de grond zat, werd de medewerking van die zijde gemakkelijk verkregen. De enige voorwaarden, die het bestuur stelde, waren het handhaven van het personeel van de beurs in hun functie en het respecteren van hun rechten.

Van het begin af aan was duidelijk, dat de interesse van het gemeentebestuur voor de sociale taken van de beurs uitermate gering was. Tot de overname van de beurs door het Rijk in 1941 stelde het gemeentebestuur het financiële aspect steeds voorop en maakte het daardoor een behoorlijke ontwikkeling van de arbeidsbemiddeling in Maastricht onmogelijk. De moeilijkheden begonnen al bij de overname zelf. De raad besloot op 21 januari 1918 de afspraken met het beursbestuur niet te honoreren. Op het salaris van de directeur werd *f* 300,— beknibbeld en het tweede personeelslid, mej. Tuinstra, werd niet in vaste dienst, maar slechts in tijdelijke dienst aangenomen, waardoor haar rechtspositie ten opzichte van de vroegere toestand duidelijk verslechterde.³⁴

De huisvesting van de beurs werd voorlopig niet geregeld. Het oude kantoor in de Stichting De Stuers was eigendom van de Volksbond en moest worden ontruimd. De beurs werd tijdelijk ondergebracht in een leegstaand pand aan de Grote Staat. Vandaar ging het in november 1919 naar het oude postkantoor aan de St. Jacobstraat, waar men van boven naar beneden en van beneden naar boven werd verhuisd, al naar gelang er toevallig ruimte beschikbaar was.

In 1921 deed het College zelfs een poging om de arbeidsbeurs op te heffen. Het liet aan de directeur van de dienst werkloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling van het Ministerie van Handel en Nijverheid, Folmer, weten dat men de beurs niet meer nuttig vond, ook al was het aantal aanvragen en plaatsingen toegenomen. Die groei was naar de mening van B. en W. geheel te danken aan de be-

³³ G.A. Maastricht, Archief Gemeente Maastricht xx, Brief van de commissie werkloosheidsverzekering d.d. 24 aug. 1917.

³⁴ G.A. Maastricht, Archief Gemeente Maastricht xx, Copie van het raadsbesluit van 21 jan. 1918 en advies van de commissie voor sociale zaken, z.d.

moeienissen van de beurs met de werkverschaffing; van echte arbeidsbemiddeling zou nauwelijks sprake zijn. Folmer bleek echter met de Maastrichtse plannen niet erg ingenomen. Hij ontbood de Wethouder van Sociale Zaken en zette hem uiteen, dat de slechte situatie van de Maastrichtse beurs hoofdzakelijk te wijten was aan onvoldoende organisatie en een gebrek aan samenwerking tussen het gemeentebestuur en de beursleiding. Schriftelijk liet hij het College weten, dat samenvoeging van de plaatselijke diensten voor werkloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling wenselijk was. De daaruit voortvloeiende personele reorganisatie zou een verbetering kunnen bewerkstelligen. Eventueel kon men bij die gelegenheid de directeur van de beurs vervangen.

Hoewel het College op 29 december 1921 liet weten, dat het zou uitzien naar een betere huisvesting voor de beurs, om de door Folmer voorgestelde reorganisatie mogelijk te maken, was de wetenschap, dat directeur Perry niet langer door het Departement gedekt werd, reden genoeg om de belangen van de beurs nog meer te bagatelliseren. Op 15 september 1922 bestond het College het zelfs, om aan de Directeur van Openbare Werken opdracht te geven de beurs naar een leegstaand gebouw in de Batterijstraat over te brengen, zonder dat Perry daarvan op de hoogte was gesteld. B. en W. haalden zich daarmee de woede op de hals van de commissie van toezicht, het college, dat in 1918 bij de overneming van de beurs door de gemeente, het bestuur was komen vervangen. Deze commissie merkte enkele dagen later in een zeer vinnige brief op, dat de gemeentelijke arbeidsbeurs zich kennelijk niet in die sympathie van het College mocht verheugen, waarop zij krachtens haar sociale betekenis aanspraak mocht maken. De commissie eiste, dat het College haar houding ten opzichte van de beurs in een nota aan de raad zou verdedigen. Bij voorbaat merkte men op, dat B. en W. dan stellig de kous op de kop zouden krijgen, gezien de samenstelling van de raad op dat moment, waarin de arbeidersafgevaardigden een ruime meerderheid hadden. Enkele weken later, toen het College toch nog bleek tegen te struikelen, werd de commissie nog duidelijker. Zij releveerde, dat in verband met de erbarmelijke huisvesting van de beurs in haar opdracht door directeur Perry nieuwbouwplannen waren ontwikkeld. In 1921 en 1922 waren daarover een tweetal rapporten bij het gemeentebestuur ingediend. Beide rapporten waren echter op het stadhuis zoekgeraakt. De commissie kwam nu zelf met een gedetailleerd plan compleet met bestek en kostenberekening voor nieuwbouw op een braakliggend terrein in de Batterijstraat.

Twee en een half jaar later besloot de raad deze bouwplannen te realiseren. Intussen was echter uit zuinigheidsoverwegingen de helft van de geplande ruimte gestreept, waardoor de kosten met 33% waren gedaald. Deze bezuiniging verdween vervolgens in de zak van de aannemer, die belangrijk boven de raming calculeerde, waarna opnieuw de omvang van het project werd gereduceerd. Bij de bouw bleek echter, dat het bestek na alle bezuinigingen niet uitvoerbaar was, waardoor zeer veel bijwerk noodzakelijk werd, hetgeen de totale kosten van het gehalveerde pand belangrijk boven die van het oorspronkelijke plan bracht.³⁵

Niet alleen op het stuk van de huisvesting werkte het gemeentebestuur de beurs tegen. Om te voorkomen, dat de commissie van toezicht op de arbeidsbeurs het College opnieuw gevoelig op de vingers zou tikken, werd het secretariaat van deze commissie aan Perry ontnomen. Het werd als bezoldigde functie opgedragen aan een ambtenaar ten stadhuize. Jarenlang bleef Perry hiertegen fulmineren, waarbij hij ondermeer opmerkte, dat deze oplossing niet bepaald strookte met de bezuinigingspolitiek van het gemeentebestuur.³⁶

Het gemeentebestuur bleef echter bij zijn beslissing en de commissie van toezicht zou nooit meer behoorlijk geïnformeerd worden over de dagelijkse gang van zaken bij de beurs.

De oorzaak van al deze moeilijkheden is vermoedelijk niet uitsluitend bij het gemeentebestuur te zoeken. Er is reden om aan te nemen, dat de directeur van de Maastrichtse arbeidsbeurs er minder goed dan sommige van zijn collega's in slaagde de weerstanden tegen arbeidsbemiddeling door de overheid op te vangen. Het ziet er naar uit, dat aan beide zijden ernstige tactische fouten zijn gemaakt.

Feitelijk hadden de werklozen in Maastricht de meeste last van de voortdurende wrijvingen tussen beurs en het gemeentebestuur. De dienstverlening door het beurspersoneel was gering, omdat het gemeentebestuur geen uitbreiding van het personeelsbestand toeliet. Tot 1940 had de beurs slechts enkele vaste krachten in dienst. Het werk hoopte zich op en men moest de loketuren inkrimpen om enigszins door de administratieve rompslomp heen te komen. In de dertiger jaren moesten enkele personen dagelijks honderden stempeelaars ontvangen. Van serieuze arbeidsbemiddeling was nauwelijks

³⁵ G.A. Maastricht, Archief Gemeente Maastricht xx, diverse brieven.

³⁶ t.a.p. Advies van Perry d.d. 26 jan. 1927 en diverse jaarverslagen uit de twintiger en dertiger jaren.

sprake. De noodzakelijke werkzaamheden moesten door volontairs en tijdelijke hulpkrachten op arbeidscontract worden verricht. In 1939 werden alle werkzaamheden bij de afdeling vrouwelijke bemiddeling maandenlang door een volontaire verricht, omdat de vaste kracht ziek was. Een verzoek om die volontaire enige vergoeding te geven, werd afgewezen.

Zo slecht was het met de arbeidsbemiddeling in Maastricht gesteld, dat in het najaar van 1934 de nationaal-socialistische beweging in de kring Maastricht een eigen bemiddelingsbureau begon. De autoriteiten lieten het toe³⁷. Ten gevolge van de gebrekkige organisatie van de gemeentelijke arbeidsbemiddeling moesten ook de beide reclasseringsverenigingen een bemiddelingsbureau in stand houden en floreerde het bedrijf van de nog overgebleven besteedsters. De conclusie lijkt gewettigd, dat de gemeentelijke arbeidsbeurs te Maastricht van 1918 tot 1941 zijn taak niet naar behoren heeft vervuld. Ook uit de cijfers komt de voortdurende achteruitgang van de activiteit op de Maastrichtse beurs tot uitdrukking. In 1920 behaalde de Maastrichtse arbeidsbeurs betere resultaten als de andere beurzen in den lande, hoewel het verschil gering was. In het Rijk werden gemiddeld van elke 100 werkzoekenden 35.8% geplaatst. In Maastricht beliep dat percentage 36.1%. In 1938 lag Maastricht evenwel sterk bij het Rijk achter. In het gehele land konden 28.2% van de werkzoekenden aan werk geholpen worden; in Maastricht echter slechts 16.2%. Slechts voor een deel was die achteruitgang te wijten aan een verslechtering van de toestand op de Maastrichtse arbeidsmarkt, zoals de volgende tabel aantoont. Het aantal plaatsingen in verhouding tot het aantal aan-

Tabel III. *Vraag en aanbod van personeel en plaatsingen via de arbeidsbeurs in Maastricht en Nederland, 1920 en 1938*

	1920			1938		
	Nederl.	Maastr.	M'tr. in % van Nederl.	Nederl.	Maastr.	M'tr. in % van Nederl.
Werkzoekenden	402.300	3.538	0.88	1.084.100	11.780	1.09
Aanvragen van werkgevers	209.800	2.176	1.04	377.500	3.524	0.93
Plaatsingen	144.300	1.280	0.89	310.200	1.916	0.62

³⁷ G.A. Maastricht, Archief Gemeente Maastricht 1.839.61, Brieven van 12 en 19 december 1934.

vragen om personeel liep immers ook terug, ondanks het geweldige reservoir aan arbeidskrachten, waaruit de Maastrichtse beurs kon putten.

Men kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat kort voor de tweede wereldoorlog veel verzoeken van werkgevers om personeel onafgedaan bleven liggen. Men mag echter niet te hard oordelen over de Maastrichtse beurs in de vooroorlogse jaren, omdat de beursleiding niet alleen met grote organisatorische problemen te kampen had, maar bovendien een antwoord moest vinden op onwaarschijnlijk diepgaande structurele problemen op de Maastrichtse arbeidsmarkt.

Aan de vooravond van de eerste wereldoorlog overwoog het half-ambachtelijke, fabriekmatige productieproces in Maastricht sterk. De belangstelling voor modernisering van het bedrijfsleven was gering. De Kamer van Koophandel bepleitte zelfs een volledige terugkeer naar ambacht en huisindustrie en gaf de voorkeur aan een groot aantal kleine bedrijfjes boven enkele grote.³⁸ Gedurende de eerste wereldoorlog voltrok zich evenwel een grote verandering in het economisch patroon te Maastricht. In 1914 en 1915 waren ten gevolge van de mobilisatie de arbeidskrachten schaars. In- en uitvoer stagneerden, terwijl voor vele bedrijven zich een nieuwe markt opende in het binnenland, dat voor de oorlog voor een groot deel op importprodukten was aangewezen. Vanaf 1916 deed zich hier en daar ernstige schaarste aan grondstoffen voor, waardoor sommige bedrijven moesten worden stilgelegd en andere hun productiepatroon moesten veranderen. Tegelijk joeg de inflatie de lonen omhoog, zodat men gedwongen werd via mechanisatie de kosten te drukken. Bijzonder belangrijk was ook het feit, dat talrijke bedrijven overspannen verwachtingen hadden omtrent de na-oorlogse jaren. Zij meenden, dat hun oude export zich snel zou herstellen en bovenop de huidige binnenlandse afzet zou komen. Bovendien verwachtten de meeste ondernemers een grote bijdrage te kunnen leveren aan de wederopbouw van België en Frankrijk, die door de oorlog waren geteisterd. Zij namen aan, dat zij daarheen ook grote hoeveelheden consumptiegoederen zouden kunnen leveren, omdat de industrie er door het oorlogsgeweld veel had geleden. Voor veel Maastrichtse ondernemers waren deze verwachtingen aanleiding om in de jaren 1917 en 1918

³⁸ Verslag van de Kamer van Koophandel, o.c. 1910, p. 37-43.

om te zien naar uitbreidingsmogelijkheden. Zo plaatsten de K.N.P., de Sphinx en de Maastrichtse Zinkwit Maatschappij op voorhand grote orders voor machinerieën, die onmiddellijk na beëindiging van de oorlog zouden worden geleverd. De Philips Tabaksfabriek startte met vestigingen in Zwitserland en Scandinavië, waar het bedrijf tijdens de oorlog een markt had veroverd. De metaalbedrijven en de steenfabrieken hadden zich tijdens de oorlog al uitgebreid in verband met de grote vraag naar hun produkten. Het bankwezen had zich aan deze ontwikkeling aangepast en de handelskredieten sterk verruimd. De Philipsbank in Maastricht had bij een kapitaal van f 1.000.000,— en een balanstelling van f 12.500.000,— in 1919 voor f 11.600.000,— aan handelskredieten uitstaan.³⁹

De overspannen verwachtingen van 1917 werden na de oorlog niet bewaarheid. Integendeel, er deden zich een aantal ontwikkelingen voor, die het Maastrichtse bedrijfsleven deden wankelen. Vanaf het einde van de oorlog waren er ernstige valutaproblemen. De munten van België, Frankrijk, Engeland en vele andere landen daalden belangrijk beneden de pariteit, waardoor Nederland een duurte-eiland werd.⁴⁰ Daardoor werd de export, die tijdens en vlak na de oorlog was opgebouwd, steeds moeilijker, terwijl vele bedrijven zich nauwelijks konden verweren tegen de concurrentie van goedkope buitenlandse produkten op de binnenlandse markt. De situatie werd nog verergerd door de sterke stijging van de loonkosten in Nederland. In de jaren 1917-1921 stegen de lonen in de Maastrichtse metaalnijverheid met bijna 300%, terwijl tegelijk de arbeidstijd met 9 uur per week werd verkort.⁴¹ Ook in andere bedrijfstakken deed zich een dergelijke loonexplosie voor. Vervolgens stagneerde de produktie in de eerste na-oorlogse jaren voortdurend door gebrek aan steenkool. Tenslotte kwamen vooral de arbeidsintensieve bedrijven, zoals de aardewerk-, papier- en sigarenindustrie in grote moeilijkheden, omdat zij op het eind van de oorlog machines hadden besteld, waarmee zij hun totale produktie hadden willen opvoeren. Nu bleek, dat dergelijke

³⁹ Verslagen Kamer van Koophandel o.c. 1915-1919, passim; J. C. G. M. Jansen, Conflict en samenwerking, 75 jaar fabrieksarbeidersorganisatie in Maastricht, 1895-1970, 75 Jaar Katholieke bond van werknemers in industriële bedrijven St. Willibrordus te Maastricht, (Maastricht 1970), p. 28; J. C. G. M. Jansen, Verscheidenheid in activiteit, o.c., p. (7-10); *Verslag van de Philips Bank te Maastricht 1919*.

⁴⁰ *De Nederlandsche Bank 1919-1920, 1920-1921 en 1921-1922. Verslag door den president en door de commissarissen uitgebracht . . .*, inleiding.

⁴¹ Jansen, *Verscheidenheid in Activiteit*, o.c., p. (9).

machines niet nodig waren, maar andere, die een rationeler productieproces mogelijk maakten en de loonkosten drukten. Door de oude bestellingen waren echter de financiële mogelijkheden sterk aangetast en was men niet meer in staat zich aan de nieuwe omstandigheden aan te passen.⁴²

De teleurstellende ontwikkeling dwong talrijke Maastrichtse bedrijven tussen 1918 en 1921 personeel te ontslaan en bij herhaling tot werktijdverkorting en stopzetting van het bedrijf over te gaan. Dit lot trof nagenoeg alle Maastrichtse bedrijven en had een grote verschuiving op de arbeidsmarkt tot gevolg, waarbij vooral de traditionele werkgelegenheid sterk werd ingekrompen.

Tabel iv. *Personeelsbestand bij enige Maastrichtse bedrijven, 1913-1928.*⁴³

Bedrijven	1913	1914	1920	1923	1927	1928
Glasfabrieken	1327	—	1043	1037	717	—
Céramique (zonder sanitair)	1834	1971	1430	1290	950	—
Idem (met sanitair)	1834	1971	1483	1400	1185	—
Sphinx (totaal)	—	3600	—	2700	—	—
Idem (huishoudelijk aardewerk)	—	2626	—	—	1500	—
Maastrichtse Zinkwit (Maastricht)	—	413	—	424	—	550
Idem (Eijsden)	—	360	—	—	—	919
Mosa	—	—	—	627	—	599
Papierfabriek	—	425	—	360	—	—
Holland Rubber (Maastricht)	—	—	juist gestart	—	—	350
Idem (Lanaken)	—	—	idem	—	—	175
Cokesfabriek	—	140	—	185	—	—

De traditionele grootbedrijven in Maastricht hadden blijkens tabel iv op het eind van de twintiger jaren ongeveer 40% minder personeel in dienst, als aan de vooravond van de eerste wereldoorlog. Een klein deel van het afgevloede personeel had werk gevonden bij enkele

⁴² Jaarverslagen van de Koninklijke Nederlandsche Papierfabriek, Philips Tabaksindustrie en Philips Bank 1920-1923. Verslagen van andere Maastrichtse bedrijven over deze jaren konden niet worden opgespoord. De gedenkboeken, die van enige bedrijven ter beschikking staan, zijn over deze periode uitermate vaag.

⁴³ G.A. Maastricht, Archief van de gemeente Maastricht, dossier 351.836. Correspondentie uit 1928 betreffende de ontwikkeling van het personeelsbestand van enige grotere bedrijven tussen 1912 en 1927; Archief Nafzger, no. 4, stukken betreffende de werkgelegenheid in Maastricht in 1914 en 1923.

moderne bedrijven, zoals de Rubberindustrie, de Zinkwitbedrijven en later ook de cementindustri (ENCI). Er bleef evenwel een grote werkloosheid bestaan. In de relatief gunstige jaren 1927-1929 bedroeg de werkloosheid onder diegenen, die een werkloosheidsverzekering bij de katholieke vakorganisaties hadden afgesloten, ruim 3%. Bovendien waren voortdurend 600 à 700 personen in de werkverschaffing ondergebracht. De ramingen van de werkloosheid in Maastricht liepen in de twintiger jaren uiteen tussen 6 en 8% van de beroepsbevolking.⁴⁴ Het is in dit verband opmerkelijk, dat de directeur van de arbeidsbeurs in Maastricht reeds in zijn jaarverslag van 1925 constateerde, dat er een nieuw evenwicht op de arbeidsmarkt was ontstaan, zij het op een lager niveau van werkgelegenheid dan voor de oorlog. De verklaring van dit verschijnsel was hem nog niet duidelijk. Zij zou door de Engelse econoom Keynes pas 12 jaar later worden gegeven. Omdat men de oorzaken van de nieuwe situatie in de economie en op de arbeidsmarkt nog niet begreep, werd in Nederland voor de oorlog geen economische politiek, gericht op verhoging van werkgelegenheid, meer tot stand gebracht.⁴⁵ Onder die omstandigheden lagen de mogelijkheden, om in het arbeidsproces te worden opgenomen, heel anders dan vóór de oorlog. De kwaliteitseisen, die aan arbeidskrachten gesteld werden, werden steeds opgevoerd. Een behoorlijk geschoold vakman had duidelijk meer kans in Maastricht aan de slag te komen dan los-arbeiders. De werkzoekenden gingen zich daarom moeite geven als vakman te worden aangemerkt. De werkloosheidscijfers van de arbeidsbeurs te Maastricht weerspiegelen die ontwikkeling duidelijk. Het percentage werkzoekenden, die geen bijzondere vorming hadden genoten, daalde van 30% in 1913 naar 13% in 1925.⁴⁶ Het aanbod van geschoolde en geoefende arbeiders nam in nog sneller tempo toe. In 1925 bedroeg het reeds bijna 36% van het totaal aantal werklozen. Zelfs in de dienstensector kwam meer gedifferentieerd aanbod voor, hoewel de massale plaatsing van dienstboden via de arbeidsbeurs doorging. In 1925 werden in de sector huiselijke diensten bijna 1500 vrouwen als werkzoekend ingeschreven. Ondanks de grote moeilijkheden, die de beurs ondervond in het organisatorische vlak, nam haar betekenis voor de arbeidsbemiddeling in deze jaren duidelijk

⁴⁴ G.A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 51-52, Statistieken betreffende de werkloosheidsverzekering 1927-1929 en no. 43, stukken betreffende de werklozenzorg, *passim*.

⁴⁵ (Jaarverslag van de gemeentelijke arbeidsbeurs te Maastricht over) 1925, p. 10.

⁴⁶ Zie tabel IV, p. 27.

toe. De werkzoekenden, die een speciale functie ambieerden, richtten zich al vlug tot de beurs, die op de arbeidsmarkt een wezenlijke functie ging vervullen. Perry deed zelfs enige pogingen om de arbeidsmarkt te beïnvloeden door het geven van beroepskeuze-adviezen. Hij vond dat belangrijk, omdat een steeds groter aantal jeugdigen bij het arbeidsbureau werd ingeschreven. Hun aantal bereikte in 1925 de 1200.⁴⁷

De toestand van de werkgelegenheid verslechterde in de dertiger jaren zienderogen. De in 1929 uitgebroken crisis deed vanaf augustus 1930 in Maastricht zijn invloed gelden. In december 1930 was reeds 30% van de leden van de Maastrichtse werklozenkassen werkloos. Maastricht met zijn reeds jaren zwakke economische structuur voelde in de crisis eerder en zwaarder dan de rest van Nederland. Het werklozenleger steeg in Maastricht in snel tempo. Zelfs na 1936, toen de werkgelegenheid zich elders in den lande herstelde, bleek in Maastricht het hoogtepunt der werkloosheid nog lang niet bereikt.

Wil men echter meer vertellen dan deze simpele opmerkingen, dan komt men voor grote moeilijkheden te staan. De ons ter beschikking staande cijfers vertonen zo grote leemten en zoveel tegenstellingen, dat een uitvoerige analyse noodzakelijk is. Zonder een dergelijke nauwkeurige beschouwing is het niet mogelijk tot een werkelijk inzicht in de situatie van de Maastrichtse arbeidsmarkt in de crisistijd te komen. Overzien we de cijfers, dan valt vooreerst op, dat men in de jaren '30 nauwelijks weet had van het feitelijk aantal arbeidsplaatsen. Pas na de oorlog heeft Roemen in deze hiaten voorzien aan de hand van beroeps- en bedrijfstelling 1930 en van de cijfers, die door het E.T.I.L. in 1937 werden verzameld.⁴⁸ Hij komt voor 1930 tot een totaal van 8.040 arbeidsplaatsen in de industrie, een aantal dat in 1937 vrijwel even groot was, nl. 8.006. Naar alle waarschijnlijkheid was het aantal arbeidsplaatsen in deze sector van de economie enkele jaren vóór het uitbreken van de crisis, in 1927, weinig groter. Wij weten immers, dat het aantal werknemers in de zeven grootste bedrijven van Maastricht in dat jaar 5.478 bedroeg. Dezelfde bedrijven hadden op de dag der bedrijfstelling 5.422 personen in dienst, hetgeen bij extrapolatie een totaal aantal van 8.125 arbeidsplaatsen in industriële bedrijven voor 1927 oplevert. De index van de industriële werk-

⁴⁷ (Jaarverslag van de gemeentelijke arbeidsbeurs te Maastricht over) 1924, p. 9-10 en 1925, p. 7.

⁴⁸ H. C. W. ROEMEN, *Maastricht*, Maastricht 1947, p. 149-182.

gelegenheid bleef vermoedelijk gedurende de gehele crisisperiode in Maastricht vrijwel constant. Deze conclusie doet enigszins merkwaardig aan. Moet men eruit afleiden, dat de Maastrichtse industrie weinig te lijden heeft gehad van de crisis en dat de werkloosheid in de nijverheid ontstond door de toevloed van arbeidskrachten? Of was het zo, dat de hier berekende werkgelegenheid slechts potentiële werkgelegenheid was, die door tijdelijke stilleggingen en arbeidstijdverkorting in feite gedurende talrijke korte perioden niet bestond? Een laatste mogelijkheid is, dat binnen de industriële arbeidsplaatsen veel verschuivingen voorkwamen, waardoor een aanzienlijk deel van de arbeidskrachten tussen de wal en het schip raakte. Op deze vragen is ten gevolge van het uiterst gebrekkige bronnenmateriaal (nog) geen antwoord te geven. Over de werkgelegenheid in de andere sectoren van de economie zijn we nog minder ingelicht. De beroeps- en bedrijfstellingen van 1930 wezen uit, dat het aantal arbeidsplaatsen in die sectoren vrijwel even groot was als in de industrie, d.z.w. ongeveer 8.000. Over de fluctuaties in de werkgelegenheid in landbouw en dienstverlening in de late twintiger en dertiger jaren staat ons geen enkel cijfer ter beschikking, maar recente studies hebben uitgewezen, dat de schommelingen in de dienstensector – de landbouw was in Maastricht van geen betekenis – zeker niet groter zijn dan in de industrie.⁴⁹ Bij gebrek aan betere gegevens zullen wij er daarom in de volgende pagina's van uitgaan, dat er in Maastricht tussen 1927 en 1938 ongeveer 16.000 arbeidsplaatsen bestonden. Behalve over de omvang van de werkgelegenheid verkeerde men in de dertiger jaren in het ongewisse omtrent de omvang der werkloosheid. Er werden bij herhaling tellingen gehouden, maar meestal door meerdere instanties tegelijk, waardoor er legio dubbeltellingen en vergissingen voorkwamen. Duidelijke definities omtrent de werkloosheid ontbraken, zodat men herhaaldelijk onjuiste interpretaties aantreft. Zo rekende Nafzger van 1927 tot 1930 de personen, die steun ontvingen, omdat zij werk buiten hun woonplaats hadden aanvaard, tot de werklozen.⁵⁰ Tenslotte onderscheidde men de geheel en gedeeltelijk werklozen niet altijd goed. Probeert men in de volgende pagina's een en ander te reconstrueren dan zal dat in fasen moeten gebeuren.

⁴⁹ *De tertiaire sector*, Studie over de invloed der ontwikkeling op de vermindering van de omvang der economische fluctuaties, o.r.v. H. Vander Eycken en P. Frantzen. Brussel 1970, passim.

⁵⁰ G.A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 51-53, Statistiek der werkloosheidsverzekering 1927-1930.

Tabel v. *Aantal volledig werklozen in het rayon Maastricht per 1 januari, 1927-1940*

Jaar	Aantal
1927	987
1932	1.125
1933a)	1.830
1934	2.361
1935	3.128
1936	3.995
1937	4.372
1938	4.699
1939	4.108
1940	3.173

a) per 1 april.

Bron: Reconstructies op basis van archiefgegevens en overzichten van het G.A.B. Maastricht, opgesteld in 1949.

De volledige werkloosheid was met 6.2% van het beschikbare aantal arbeidsplaatsen in 1927 reeds zeer aanzienlijk. Zij steeg betrekkelijk langzaam tot 1932, waarna een veel snellere toeneming werd geconstateerd tot medio 1938, toen het aantal volledig werklozen in het rayon 17.7% bedroeg.

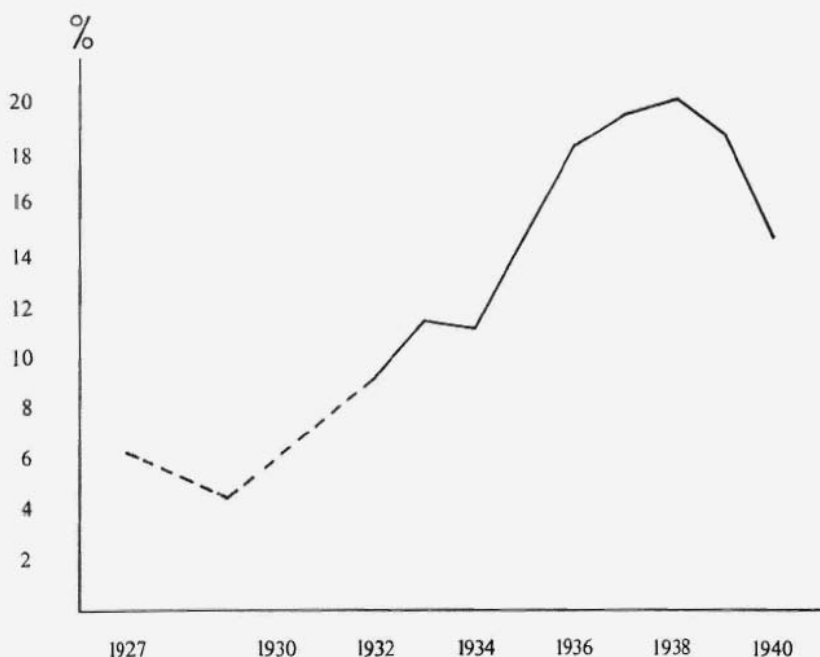
Het aantal gedeeltelijk werklozen is moeilijk te ramen. Slechts een enkele maal vindt men daarover redelijke cijfers. Op 1 januari 1932 waren 1.338 personen betrokken bij arbeidstijdverkortingen en derhalve gedeeltelijk werkloos. Een overwegend deel van hen behoorde tot de glas- en aardewerkers (967). Er zijn aanwijzingen, dat gedurende de crisis het aantal gedeeltelijk werklozen afnam en er een verschuiving plaats vond van gedeeltelijke werkloosheid naar volledige werkloosheid. De vermindering van het aantal ingeschrevenen bij de werklozenkassen, waar men slechts korte tijd ondersteuning kreeg, wijst in die richting. Deze vermindering van gedeeltelijke werkloosheid deed zich voor vanaf maart 1933. Vanaf dat moment werden ook de maandelijkse schommelingen in het aantal werklozen, dat bij de kassen was ingeschreven, aanzienlijk geringer. De schommelingen in de gemiddelde duur van de werkloosheid wijzen in dezelfde richting. In 1927, toen er nog voornamelijk sprake was van frictiewerkloosheid en aanmerkelijk minder van structurele werkloosheid bedroeg de gemiddelde duur van de uitkeringen uit de werklozenkassen 13,6 dagen. Tussen 1930 en 1933 beliep dat cijfer omstreeks 10,0 dagen.

Een dergelijke daling is bij sterk toegenomen structurele werkloosheid alleen verklaarbaar, wanneer steeds weer een groot aantal personen wegens arbeidstijdverkorting enkele dagen per week uit de kassen trekken en telkens als nieuw geval in de statistiek terugkeren. Omstreeks 1938 was het aantal gedeeltelijk werklozen zeer sterk afgenomen. In zijn jaarverslagen van 1937 en 1938 vermeldt Perry nog slechts 136 respectievelijk 288 gedeeltelijk werklozen. Het ziet er naar uit, dat het Maastrichtse bedrijfsleven in de dertiger jaren de vermindering van hun omzetten traditiegetrouw opvingen door werktijdverkorting, die geleidelijk werden uitgebreid tot een periodieke werkloosheid, waarbij het bedrijf zo nu en dan enkele weken de productie hervatte en dan weer een tijd lang stil legde. Op die wijze hielden zij statistisch gedurende de gehele crisis vrijwel evenveel mensen in dienst, maar de arbeidskracht van dat personeel werd zeer onvolledig benut. Voor de statistiek betekent dat, dat zowel het aantal arbeidsplaatsen als het aantal werklozen overdreven hoog werd voorgesteld. Het verlies aan manjaren door werkloosheid was vooral in de eerste jaren van de crisis aanmerkelijk geringer, dan het nominale cijfer van de werkloosheid suggereerde. Een correctie op de hierboven genoemde cijfers is derhalve noodzakelijk. Voor een tweetal jaren is dat aan de hand van de werkloosheidstellingen mogelijk. Op 1 januari 1932 werd een totaal aantal werklozen geteld, dat 2.464 personen bedroeg ofwel 15% van het arbeidspotentieel. Onder hen waren 1.338 gedeeltelijk werklozen, die volgens de cijfers van de werklozenkassen ten hoogste 1/6 van hun arbeidstijd improductief waren. Er gingen derhalve bij die groep maximaal 180 manjaren verloren. Het totaal aantal door werkloosheid verloren manjaren bedroeg derhalve slechts ± 1.320 , hetgeen 8.3% van de beroepsbevolking uitmaakte. In 1935 waren er 3.128 volledig werklozen, waarvan naar schatting 1/5 uit de omgeving van de stad afkomstig was en waar ten hoogste 123 verloren manjaren ten gevolge van gedeeltelijke werkloosheid moet worden bijgeteld, hetgeen betekent, dat 14,7% van het arbeidspotentieel niet werd benut. Voegt men daaraan toe, dat de werkloosheid in Maastricht voor 1927 werd becijferd op 6,2% en dat zij in 1938, toen het hoogtepunt werd bereikt, volgens de door ons gebruikte methode kan worden geraamd op 3.270 manjaren ofwel 20,2% van de beroepsbevolking, dan is duidelijk hoe ernstig de toestand in Maastricht in die jaren was.⁵¹ Bij deze beschouwingen is uiteraard

⁵¹ De cijfers zijn ontleend aan: G.A. Maastricht, Archief Nafzger, no. 51 (voor 1927),

afgezien van de verborgen werkloosheid, waarover geen enkel gegeven ter beschikking staat.

Grafiek 1. Onbenut arbeidspotentieel te Maastricht, 1927-1940.

Het arbeidsbureau zag geen kans een bijdrage te leveren tot een wezenlijke verbetering van de arbeidssituatie te Maastricht. De crisis was te zeer van structurele aard. Mede onder invloed van de bezuinigingswoede van de regering, die jaarlijks van de staatscommissie Welter nieuwe voorstellen tot verdergaande inkringing van de uitgaven op tafel kreeg, deed vrijwel iedereen in Nederland zijn uiterste best zo weinig mogelijk geld uit te geven. Zelfs de arbeiders, die toch het

ibidem no. 43, analyse werkloosheidstelling per 1 jan. 1932 (voor 1932); s.H.C. Verslagen gemeentelijke arbeidsbeurs Maastricht 1937-1939 en G.A.B. Maastricht, Archief, Arbeidsmarktbeschrijving van Maastricht 1949 en 1950 (voor de periode 1933-1940); s.H.C. Archief Jos. Maenen, no. 10, aantekeningen betreffende de werkloosheid in Limburg en enige steden in de provincie Limburg (voor de jaren 1934-1937).

sterkst door de werkloosheid waren getroffen, zagen nog kans van hun schamele inkomsten een deel opzij te leggen voor nóg moeilijker tijden. Zowel bij de Gemeentespaarbank als bij de Centrale Volksbank te Maastricht, een instelling van de arbeidersorganisatie, steeg behalve in 1935 het tegoed van de spaarders tijdens de crisisjaren voortdurend.⁵² Bij de Gemeentespaarbank kan daarbij nog sprake geweest zijn van terugvloeiend kapitaal, doordat de middenstand vanwege de daling der inkooprijzen minder geld in zijn voorraden hoefde te steken, maar bij de Volksbank gaat het uitsluitend om de spaarcentjes van de arbeiders. Terwijl op die manier de tering naar de nering werd gezet en de particuliere consumptie voortdurend verder werd ingekrompen, bleven de spaargelden goeddeels onbenut. De investeringen kwamen op een steeds lager peil. Perry verzamelde cijfers over de bouwnijverheid, waaruit blijkt dat de activiteit in die sector tussen 1933 en 1937 in Maastricht met 75% afnam. Bij het bedrijfsleven overtroffen volgens berekeningen van Bosman de afschrijvingen de investeringen in ruime mate, zodat intering op het kapitaal plaats vond.⁵³ Die kapitaalvernietiging manifesteerde zich duidelijk bij de K.N.P., het enige Maastrichtse bedrijf, waarvan cijfers beschikbaar zijn. Daar wist ir Lhoëst vanaf 1935 een dreigend faillissement te voorkomen door de produktie te stroomlijnen door de aanschaf van enkele arbeidsbesparende apparaten en een bescheiden reorganisatie van het produktieproces. Met deze activiteit waren slechts luttele bedragen aan investeringen gemoeid. Alle vrijkomende middelen wendde hij aan tot aflossing van bankschuld, waardoor de vaste kosten tot een minimum werden teruggebracht. In feite herstelde hij de oude financiële verhoudingen, louter gebaseerd op variabele kostendekking, waarbij de kostprijs van het produkt vrijwel uitsluitend bepaald werd door arbeidsloon en grondstoffenrijzen. Dat betekende, dat hij het bedrijf ook bij een zeer grote onderbezetting nog in stand kon houden. Hij hoefde sinds 1937, toen hij geen vaste kosten meer had, omdat alle investeringen waren afgeschreven, alleen nog orders tegen winstgevende prijzen te aanvaarden. Deze bedrijfspolitiek impliceerde,

⁵² *Jaarverslagen van de Centrale Volksbank te Maastricht, 1922-1940 en Jaarverslagen van de Gemeente-Spaarbank te Maastricht, 1918-1940.*

⁵³ H. W. J. Bosman, Berekeningen betreffende het nationaal inkomen, *Prae-adviezen over de invloed van het bier te lande geldende belastingstelsel op de economische en sociale structuur van onze maatschappij en op het beleid, dat door de ondernemers in hun bedrijven wordt gevoerd*, 's-Gravenhage 1953.

dat de werkgelegenheid in het bedrijf lange tijd minimaal was, omdat er te weinig aantrekkelijke orders waren.⁵⁴

Hoewel rond 1920 wezenlijke verbeteringen in de industriële structuur van Maastricht tot stand gekomen waren en in het plaatselijke bedrijfsleven de oude half-ambachtelijke verhoudingen goeddeels door industriële verhoudingen waren vervangen, bleven er toch ernstige structurele moeilijkheden bestaan. De aanpassing van het bedrijfsleven aan de nieuwe omstandigheden had zich te snel voltrokken en de ondernemers hadden onvoldoende tijd gekregen om de kosten van de omschakeling terug te verdienen. Geplaagd door vele moeilijkheden hadden zij de omvang van hun productie steeds verder moeten inkrimpen, waardoor een toenemende werkloosheid ontstond.⁵⁵ De conjuncturele moeilijkheden verscherpten na 1929 de problemen, zodat het economisch evenwicht op een steeds lager niveau uitkwam. Doordat de consumptieve bestedingen zoveel mogelijk werden ingeperkt, kreeg ook de dienstverlenende sector zijn deel van de crisis te verwerken. Onder die omstandigheden was rationalisatie van het productieproces door diepte-investeringen onvoldoende mogelijk, waardoor de oplossing van de problemen door de ondernemers zelf niet tot stand kon worden gebracht en de weg naar economische groei nagenoeg was afgesloten.

Gebieden met de grootste structurele moeilijkheden werden uiteraard het ergst door de crisis getroffen,⁵⁶ zodat Limburg en speciaal Maastricht wel in bijzondere mate te lijden hadden. In sociaal opzicht manifesteerde de crisis zich hier door een verslechtering van de regionale verdeling van het besteedbaar inkomen.⁵⁷ Was in de twintiger jaren het gemiddeld besteedbaar inkomen in Limburg maar weinig lager dan het nationaal gemiddelde, in de loop van de dertiger jaren zou dit verschil oplopen tot ruim 30%. Aan de vooravond van de tweede wereldoorlog stond Maastricht op de drempel van de verpaupering. Er had een toenemend aantal inwoningen plaats, ter-

⁵⁴ *Jaarverslagen van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek, 1933-1938.*

⁵⁵ J. M. Keynes, The economic consequences of Mr Churchill, *The Gold Standard and employment policies between the wars*, ed. by S. Pollard, London 1971, p. 27-43.

⁵⁶ J. M. KEYNES, *The general theory of employment, interest and money*, London 1967, p. 245-254; J. FOURASTIÉ, *Moderne techniek en economische ontwikkeling*, Utrecht 1965, p. 163-8.

⁵⁷ Cfr. J. G. Williamson, Regional inequality and the process of national development, A description of the patterns, *Economic development and cultural change*, vol 13, no. 4, part II, July 1965. Bijlagen.

wijl ook de situatie ten aanzien van de volksgezondheid verslechterde. Typerend was bovendien de vermindering van de bemoeienissen van de sociale organisaties, waaronder ook de vakbeweging, met het welzijn van de arbeidersmassa.⁵⁸ Allerwegen legde men het moede hoofd in de schoot. Velen betuigden hun medeleven met het harde lot van de werklozen en schudden meewarig het hoofd. Een structurele aanpak ontbrak evenwel, waardoor diegenen, die zich beroepshalve met de oplossing van het werkloosheidsvraagstuk moesten bezighouden, geen mogelijkheden hadden om hun taak naar behoren te vervullen. Vaak gingen ook zij bij de pakken neerzitten. Met name de leiding van de Maastrichtse arbeidsbeurs had daarvan te lijden. Verstoken van iedere medewerking van de plaatselijke overheid deed zij nauwelijks moeite aan de aanvragen van werkgevers om personeel te voldoen. Men beperkte zich tot het afhandelen van administratieve taken en nam generlei initiatief.

IV

RIJKSARBEIDSBUREAU

In de dertiger jaren waren allereerst bij de arbeidsbeurzen grote moeilijkheden gerezen. De bezuinigingswoede van de overheid was een landelijk verschijnsel en niet alleen een Maastrichts fenomeen. Zij trof in bijzondere mate de arbeidsbureau's, die geen eigen inkomsten hadden. De kostenverdeling tussen rijk en gemeente vormde een bron van voortdurende wrijvingen, omdat de taakafbakening tussen districtsbeurs en gemeentelijke beurs vele interpretaties toeliet. De opvattingen over de zin van de arbeidsbemiddeling vertoonden bij de betrokken instanties nogal wat nuanceringsen, waardoor die instellingen niet steeds efficiënt functioneerden. De organisatie der beurzen vertoonde grote onderlinge verschillen. In sommige plaatsen kende men al vroeg bedrijfstakgewijze bemiddeling, maar op andere plaatsen was een dergelijke specialisatie niet of nauwelijks doorgevoerd. Tenslotte werd in de dertiger jaren het territoriaal karakter van de arbeidsbemiddeling, die immers bestond uit onderling gelijkwaardige plaatselijke beurzen, ter discussie gesteld. Het bleek, dat de gemeentelijke beurzen te sterk de belangen der eigen gemeente bena-

⁵⁸ Jansen, *Verscheidenheid in activiteit*, o.c., p. (10-13).

drukten, hetgeen een vlotte bemiddeling hinderde.⁵⁹ Er gingen steeds meer stemmen op, die de bemiddeling als een nationale zaak wilden beschouwen. Zo was de vakbeweging voorstandster van bedrijfstakgewijze bemiddeling in landelijk verband en merkte De Kort in 1940 op, dat de taak der beurzen primair was gelegen in het verschaffen van een geëigende bemiddeling aan bedrijfsmatig gespecialiseerde arbeidskrachten. Hij meende, dat ongedifferentieerde bemiddelingsorganen slechts zin hadden voor ongedifferentieerde arbeidskrachten en wilde de gemeentelijke beurzen, die nodig waren, omdat het aanbod van werkzoekenden zich plaatselijk voordeed, via een Rijkscentraledienst coördineren.⁶⁰ Een belangrijk deel van deze ideeën werd in 1941 gerealiseerd, hoewel de verordening van de waarnemend secretaris-generaal van sociale zaken, ir. R. A. Verwey, van 24 september 1940 aanmerkelijk verder ging. Hij maakte van de arbeidsbemiddeling een landelijke aangelegenheid. Er kwam een Rijksarbeidsbureau als centraal orgaan, bestaande uit één centraal bureau in Den Haag en 37 gewestelijke arbeidsbureau's in de belangrijkste plaatsen van het land. Elk van die gewestelijke bureau's kon bovendien nog een aantal bijkantoren hebben, om het platteland beter te bestrijken. Tengevolge van deze verordening werd de gemeentelijke arbeidsbeurs te Maastricht met ingang van 1 mei 1941 opgeheven en omgezet in een gewestelijk arbeidsbureau.

De taak van het nieuwe bureau werd aanzienlijk verbreed. Behalve met bemiddeling van werklozen ging het bureau zich ook bezig houden met inventarisatie en registratie van arbeidskrachten. Een goede beheersing van de arbeidsmarkt vergde volgens het Departement van Sociale Zaken een nauwkeurig en continue inzicht in de samenstelling van „Het volk aan de arbeid.”⁶¹ De opvattingen van Verwey, dat de dienst der arbeidsbemiddeling niet te vergelijken was met een beurs, waarop vraag en aanbod van werkkrachten elkaar vonden, zoals op andere beurzen de prijs voor tarwe en effecten zonder enige bemoeienis van de beursleiding tot stand kwam, had consequenties voor de taakafbakening van de arbeidsbureau's. Verwey propageerde een actief ingrijpen op de arbeidsmarkt, waarbij beroepskeuzevoorlichting en maatregelen tot verbetering van de kwaliteit der aangeboden arbeidskrachten, onder meer door her- en bijscholing,

⁵⁹ DE KORT, o.c., p. 328-342.

⁶⁰ DE KORT, o.c., p. 345-348.

⁶¹ B. A. SYES, *De arbeidsinzet*, Den Haag 1966, p. 97-104.

een rol speelden. De nieuwe organisatie van de arbeidsbureau's eiste de aanstelling van nieuwe directeuren en de benoeming van talrijke nieuwe personeelsleden. De aanstelling van directeuren was voor de bezetters aanleiding zoveel mogelijk N.S.B.-ers te benoemen. Een kwart van de gewestelijke arbeidsbureau's kwam onder leiding van deze bewonderaars van de nieuwe orde. Het lag min of meer in de lijn der verwachtingen, dat in Maastricht, waar directeur Perry eind 1940 kort voor zijn pensionering met ziekteverlof was gegaan, ook een aanhanger van de Nazi's werd benoemd. Maar de treurige situatie op de Maastrichtse arbeidsbeurs voorkwam waarschijnlijk, dat ook het G.A.B. Maastricht onder N.S.B.-leiding kwam. Eind 1940 was aan de Rijkscontroleur van de werkloosheidsverzekering, mr Metz, de waarneming opgedragen. Hij stootte op zoveel problemen, dat het nodig bleek een directeur te benoemen, die zowel op de hoogte was van de werking van arbeidsbemiddelingsorganen als de lokale situatie te Maastricht van nabij kende. Anders zou het niet mogelijk zijn het G.A.B. Maastricht op een aanvaardbaar peil te brengen. Per 1 april 1941 werd daarom aan de directeur van de gemeentelijke arbeidsbeurs te Sittard, M. J. J. G. Janssen, opdracht verleend de reorganisatie van het Maastrichtse arbeidsbureau voor te bereiden. Een maand later bij de inwerkingtreding van de nieuwe structuur, werd hij tot directeur benoemd. De nieuwe directeur Janssen, die aanstonds enkele tientallen personeelsleden moest aantrekken, wist te voorkomen, dat op het bureau Maastricht veel N.S.B.-ers werden geplaatst. In 1942 klaagde de leider van het „Korps Leidende Staatsambtenaren van Sociale Zaken der N.S.B.,” M. Nienhuys Ruys, over hem, omdat op zijn bureau nog slechts 4 N.S.B.-ers waren aangesteld.⁶² Onder die vier was er bovendien nog één, die zonder het zelf te weten gedurende de gehele oorlog aan illegale activiteiten heeft meegewerkt en een ander, de keuringsarts Dr V. Winters, die achteraf een spion van een der geallieerde regeringen bleek te zijn en die slechts pro forma lid van de N.S.B. was geworden, om zijn spionage-activiteiten te kunnen verrichten.

De reorganisatie van de arbeidsbureau's in 1941 speelde sterk in de kaart van de bezetter. Het actieve ingrijpen van de overheid in de arbeidsmarkt, waarop Verwey zo trots was, maakte de „Arbeitseinsatz" mogelijk, terwijl de invoering van de arbeidsregistratie en de

⁶² B. A. SYES, O.C., p. 102.

uitreiking van arbeidskaarten, eveneens een idee van goedwillende Nederlanders, de uitvoering van de gedwongen tewerkstelling in Duitsland sterk vergemakkelijkte. Hoewel al voor de oorlog arbeidskrachten naar Duitsland waren bemiddeld, bleek hun aantal al snel na het uitbreken van de oorlog onvoldoende, om de oorlogsindustrie in de Nazi-staat op gang te houden. Gedurende de oorlog werden voortdurend krachtiger maatregelen genomen, om voldoende arbeidskrachten voor Duitsland te werven. Aanvankelijk was er nog sprake van een zekere mate van vrijwilligheid. De arbeidsbureau's kregen opdracht een bepaald aantal vaklieden voor de oorlogsindustrie te werven. Toen dat niets uithaalde, ging men er toe over de werklozen te dwingen in Duitsland werk te aanvaarden. Het meest opvallende gevolg van die dwangmaatregel bleek het plotseling verdwijnen der werkloosheid te zijn, zodat de bezetter aan de arbeidsbureau's opdracht gaf de bedrijven uit te kammen en alle overtollige arbeidskrachten naar Duitsland te zenden. Omdat ook die regeling onvoldoende werkkrachten voor de Duitse oorlogsindustrie opleverde, werden tenslotte alle jongelui, geboren in 1921, 1922 en 1923 tot arbeidsdienst verplicht, indien zij daarvoor lichamelijk geschikt waren. Overal in het land werd deze gedwongen arbeidsdienst ontdoken, waarvoor tal van methoden werden ontwikkeld. Wellicht de meest efficiënte techniek werd in Maastricht toegepast. Men had daar ontdekt, dat de contrôle op de levering van arbeidskrachten vanuit Nederland in twee onafhankelijke delen gesplitst was. Zowel in Nederland als in Duitsland werd gecontroleerd, maar de beide instanties, die daarmee belast waren, hielden geen contact met elkaar. In Nederland hield op elk gewestelijk arbeidsbureau een zogenaamde Fachberater toezicht, die van zijn bevindingen kennis gaf aan de „Aussenstelle der Geschäftsgruppe soziale Verwaltung” te 's-Gravenhage, later „Hauptabteilung soziale Verwaltung” geheten. Onmiddellijk nadat een transport de grens was overgegaan, werd het toezicht overgenomen door een afdeling van het Reichsarbeitsministerium te Berlijn. Het G.A.B. Maastricht kreeg daarom onmiddellijk nadat een transport de grens bij Venlo was gepasseerd de transportlijsten, voorzien van stempel van een beambte op het station Kaldenkirchen, terug. De retournering van de transportlijsten betekende voor de Fachberater, dat het transport door de autoriteiten van het Reichsarbeitsministerium was overgenomen. Hier lag een mogelijkheid tot sabotage. Op het arbeidsbureau te Maastricht was steeds een geldig stempel uit Kaldenkirchen aanwezig. Men maakte er transportlijsten

klaar, die men de Fachberater toonde en liet hem na enkele dagen triomfantelijk de bevestiging van Kaldenkirchen zien. Er was echter niemand vertrokken en geen papier de deur uit geweest. De Duitse autoriteiten in Nederland waren enthousiast over de medewerking in Maastricht en gaarne bereid om bij moeilijke gevallen behulpzaam te zijn. In Duitsland wist echter niemand iets van enig transport af en er volgde daarom nimmer een reclame. Dit systeem werd gedurende de gehele oorlog toegepast, zij het dat er geleidelijk enige verfijningen, bestaande in valse keuringsrapporten en valse Ausweisen, nodig waren om bonkaarten voor zogenaamd in Duitsland verblijvende personen te krijgen en te voorkomen, dat deze mensen op straat werden opgepikt en alsnog naar Duitsland gestuurd. Uiteraard konden men niet iedereen in Maastricht houden, omdat men steeds het risico van verraad liep. Alleen indien de leiding van het G.A.B. bij voorbaat overtuigd was van de goede trouw van de tewerkgestelde, kon hij op een fictieve lijst geplaatst worden. Op het eind van de oorlog kwam het G.A.B. Maastricht toch nog in ernstige moeilijkheden, omdat er te veel andere vormen van illegaal werk onder de ogen van de Duitsers werden bedreven. Zo trad directeur Janssen vaak op als *trait-d'union* tussen de Nederlandse bisschoppen en kardinaal Van Roey in Mechelen. Deze laatste bracht weer het contact tussen het Nederlandse episcopaat en de Romeinse curie tot stand. Janssen maakte bij het tot stand brengen van deze relaties gebruik van zijn vergunning om zich terwille van het aantrekken van arbeidskrachten voor de Maastrichtse industrie naar België te begeven. Bovendien waren er op het bureau steeds stapels illegale drukwerken aanwezig. In de zomer van 1944 hebben een aantal ambtenaren enkele keren op het punt gestaan om het gehele gebouw in brand te steken.

Onmiddellijk na de oorlog werd de taak van het arbeidsbureau ingrijpend gewijzigd. De gedwongen tewerkstelling werd uiteraard opgeheven.⁶³ Daarvoor in de plaats kwam een meer positieve benadering van het werkloosheidsprobleem. De regering in Londen had reeds maatregelen getroffen om de arbeidsbureau's in staat te stellen arbeidskrachten, die in hun oorspronkelijke betrekking niet meer konden terugkeren en voor wie in hun vakgebied geen emploti meer was, te doen omscholen. Er dienden overal Rijkswerkplaatsen te

⁶³ Besluit van 12 sept. 1944, houdende vaststelling van het Besluit opheffing Nederlandschen Arbeidsdienst, *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, uitgegeven te Londen, serie E, no. 95.

worden ingericht, waar middels stoomcursussen arbeiders in korte tijd konden worden omgeschoold.⁶⁴ In Maastricht had de Rijkswerkplaats in 1945 ondanks grote moeilijkheden bij het verkrijgen van voldoende oefenmateriaal, negen afdelingen, waar tegen het eind van het jaar 121 personen werden opgeleid. In datzelfde jaar voltooiden 157 cursisten er hun opleiding, hoofdzakelijk gericht op hout- en metaalbewerking. Ondanks het gebrek aan bouwvakarbeiders vond de metselcursus weinig aftrek. De werkplaats kon evenwel nog slechts een fractie van de werklozen (8%) de helpende hand bieden. Bovendien moest door het grote aanbod van volledige ongeschoolden het accent sterk op elementaire scholing worden gelegd, hetgeen de duur en de kwaliteit van de opleiding niet ten goede kwam.

De afdeling documentatie van het G.A.B. ontplooide in de jaren na de oorlog eveneens een grote activiteit in het kader van de pogingen de arbeidsmarkt in gunstige zin te beïnvloeden. Men bestudeerde voortdurend de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en gaf zich veel moeite geïnteresseerden op de hoogte te stellen van de werkgelegenheids-situatie. Jarenlang werden maandelijks aan diverse instanties getypte overzichten van de structuur en de toestand op de arbeidsmarkt toegezonden. De sterk verhoogde werkloosheid tijdens de Korea-crisis in 1951 en 1952 was aanleiding voor een kritische bezinning op het arbeidsmarktbeleid. Aangedrongen werd op een betere coördinatie van het beleid in provinciaal verband en op het maken van arbeidsmarktbeschrijvingen volgens een gestandaardiseerd model, zodat de werkgelegenheidsproblemen in ruimer verband konden worden aangepakt. Per 1 juli 1953 werd daarom het districts bureau voor de arbeidsmarktvoorziening in de Provincie Limburg opgericht, waarvan de heer Janssen directeur werd. Op het gewestelijk arbeidsbureau werd hij opgevolgd door jhr P. van der Maessen de Sombreff, die na enkele jaren werd afgelost door Drs J. Kennes. Door het tot stand komen van een districts bureau veranderde de positie van het G.A.B. De uitstippeling van het arbeidsmarktbeleid geschiedde centraal, waardoor het G.A.B. meer een uitvoerend orgaan werd. De afdeling sociaal-economische documentatie verdween vrijwel geheel. De bureau's werden gereorganiseerd tot efficiënt werkende organen, aangepast aan de structuur van de arbeidsmarkt. De horizontale indeling der bemiddelingsorganen naar vakafdelingen (landbouw, metaal,

⁶⁴ Besluit van 17 juli 1944, houdende regelen betreffende de arbeidsbemiddeling en de scholing, herscholing en omscholing, Staatsblad, o.c., E 51.

bouw, houtbewerking e.d.) werd doorbroken en ten dele vervangen door een verticale indeling naar kennisniveau. Zo ontstonden bemiddelingsafdelingen voor hoger, middelbaar en lager, d.w.z. ongeschoold personeel. Alleen de middelbare afdeling kende in Maastricht nog een verdere verdeling naar vakgebieden. Hun aantal is evenwel tot zes gereduceerd.

Geleidelijk aan werden ook voor het Maastrichtse arbeidsbureau de organisatie en taken van het arbeidsvoorzieningsapparaat steeds belangrijker. In het economisch leven deden zich immers de laatste tijd grote verschuivingen voor, die ook de arbeidsmarkt niet onberoerd lieten. Talrijke bedrijfstakken geraakten in een stroomversnelling, die hen dwong tot ingrijpende reorganisaties, vaak gepaard gaande met afvloeiing van een deel van hun personeel. In enkele jaren kon een zeer arbeidsintensieve bedrijfstak bijna verdwijnen. Dat gold niet alleen voor de mijnbouw, maar ook voor een groot deel van de landbouw, de sigarenfabricage, de schoenindustrie, de klompenmakerijen en een deel van de textielnijverheid. Gehele markten droogden door een ogenschijnlijk geringe verandering in technische procedé's in korte tijd op.

Voor de werkgelegenheid had dit zeer onverwachte en min of meer tegengestelde gevolgen. Enerzijds bestond er in Nederland en ook in Maastricht in de vijftiger en zestiger jaren bijna steeds volledige werkgelegenheid vooral ten gevolge van de economische groei. Anderzijds werden de arbeidsbureau's regelmatig geconfronteerd met massa-ontslagen van specialisten, die in het vak waarvoor zij waren opgeleid, nimmer meer werk konden vinden. Steeds dringender werd in de afgelopen jaren de noodzaak een arbeidsmarktbeleid te voeren, dat erop gericht was de werkzoekenden klaar te stomen voor het werk, dat op uitvoering wachtte. Men kon niet langer proberen de werkgelegenheid aan te passen aan de werkzoekenden, zoals vroeger gebeurde. Men moest er toe overgaan de arbeidskrachten aan te passen aan bestaande vacatures in het bedrijfsleven. Door deze ontwikkeling werd de taak van de arbeidsbureau's veel moeilijker en gecompliceerder, maar tegelijk ook veel belangrijker. Zonder de hulp van de G.A.B.'s zouden velen nimmer meer aan het arbeidsproces kunnen deelnemen en van de arbeidsmarkt zijn verdreven. Het zou te ver voeren hier de gehele ontwikkeling van het Maastrichtse arbeidsbureau van arbeidsbemiddelingsorgaan tot arbeidsvoorzieningsorgaan tot in detail te schetsen. Wij zullen ons ertoe beperken in een

momentopname aan te duiden op welke wijze het Maastrichtse Arbeidsbureau rond 1970 haar taak vervulde.

Begonnen kan worden met enkele cijfers omtrent de omvang der bemiddeling, omdat die de betekenis van het arbeidsbureau het best tot uitdrukking brengen. Uit de omvang van de inschrijvingen van werkzoekenden blijkt, dat in 1969 niet minder dan 13,7% van de mannelijke beroepsbevolking zich tot het G.A.B. wendde. Bij de vrouwen lag dat percentage beduidend lager, namelijk op 7,5%.

Tabel VI. *Overzicht van de bemiddeling op de Limburgse arbeidsbureau's*⁶⁵

	Mannen	Vrouwen
Inschrijvingen	37.247	6.850
Plaatsingen	21.730	3.155
Aanvragen	27.874	7.165
Voldane aanvragen	21.077	3.148
Beroepsbevolking (globale raming)	272.000	91.000

Het is verbazingwekkend, dat de arbeidsbureau's in een periode van volledige werkgelegenheid een zo massale toeloop van werkzoekenden hebben op te vangen. Zij toont het belang van de arbeidsbureau's voor de werkzoekenden genoegzaam aan. Men kan zich er bovendien over verwonderen, dat het percentage vrouwen, dat zich bij de bureau's in laat schrijven, zoveel lager is dan het percentage mannen. Dit verschijnsel wekt temeer verbazing, omdat de werkgelegenheid voor vrouwen in Limburg relatief gering is en er naar alle waarschijnlijkheid onder de vrouwen vrij veel verborgen werkloosheid voorkomt.⁶⁶ Nog merkwaardiger is het, dat het aantal plaatsingen van vrouwen ten opzichte van het aantal aanvragen zo laag ligt (46%), terwijl bij de vrouwen de krapte op de arbeidsmarkt aanzienlijk groter lijkt dan bij de mannen. Men dient zich af te vragen, of het huidige arbeidsmarktbeleid voor de oplossing van de werkgelegenheidsproblemen bij de vrouwelijke werknemers voldoende adequaat is. Ten behoeve van diegenen, die zich tot het G.A.B. wenden, kan buiten de sfeer van de directe bemiddeling nog heel wat gedaan worden. Dat begint al bij de ontslagprocedure. Elke onvrijwillige verbreking van een arbeids-

⁶⁵ Mededelingen, drs J. Kennes, Directeur G.A.B. Maastricht.

⁶⁶ J. C. G. M. Jansen, Past huidige herstrukturingsbeleid bij de werkelijke situatie? *Limburg Vandaag*, jrg 3, no. 8, p. 32.

overeenkomst dient aan de directeur van het G.A.B. te worden voorgelegd. Hij kan – zij het niet op eigen houtje – beslissen of het ontslag al dan niet terecht is gegeven of genomen. In 1970 kreeg men in Maastricht 2.671 ontslagkwesties te behandelen.

Vervolgens bemoeit het arbeidsbureau zich ook met het toelatingsbeleid van arbeidskrachten met vreemde nationaliteit, tenminste indien zij niet uit de landen van de Europese Economische Gemeenschap afkomstig zijn. Men tracht te voorkomen, dat het land overspoeld wordt met buitenlandse arbeidskrachten en dringt er steeds bij de Minister op aan slechts vreemdelingen toe te laten voor het vervullen van die functies, waarvoor binnenslands geen gegadigden te vinden zijn. Bij de huidige zeer gedifferentieerde arbeidsmarkt betekent dat uiteraard niet, dat vreemdelingen het werken in Nederland onmogelijk moet worden gemaakt, telkens wanneer er van enige werkloosheid sprake is. Alleen wordt voorkomen, dat buitenlanders worden aangetrokken voor functies, waarvoor ook geschikte Nederlandse arbeidskrachten beschikbaar zijn. In 1970 waren er in Limburg bijna 5.600 vreemdelingen werkzaam, in hoofdzaak Marokkanen (2.346), Spanjaarden (859) en Turken (671). Het overgrote deel van deze gastarbeiders (3.929) was hier werkzaam met een tijdelijke verblijfsvergunning. Via het ontslagbeleid en het vreemdelingenbeleid kan het arbeidsbureau invloed uitoefenen op het aanbod van arbeidskrachten.

Een aantal andere activiteiten zijn er op gericht de geschiktheid van de werkzoekenden te onderzoeken. De lichamelijke en geestelijke geschiktheid kan worden onderzocht via arbeidsmedische keuringen. Deze weinig spectaculaire activiteit leverde in 1970 in Limburg 2.762 keuringen op, waarbij uitzonderlijk veel vrouwen waren (1.187).

Tabel VII. *Afgehandelde beroepskeuze-adviezen in 1970*⁶⁷

Schooladviezen	2.627
Particuliere adviezen	433
Adviezen t.b.v. instellingen	20
Bemiddelingsadviezen	1.741
Geschiktheidsonderzoeken in verband met scholing	779
Totaal	5.600

⁶⁷ Mededelingen drs J. Kennes.

Terwijl van de arbeidzoekende mannen slechts 4,2% medisch werd onderzocht, werd 17,4% van de vrouwen naar de dokter gestuurd. De oorzaak daarvan ligt in het tamelijk groot aantal weigeringen van aangeboden werk door vrouwen op fysieke gronden. Behalve medische onderzoeken vinden uiteraard veel psychotechnische onderzoeken plaats, om na te gaan voor welke functie een werkzoekende het meest geschikt is. Kwantitatief zijn dit soort onderzoeken veel omvangrijker dan de medische keuringen.

De psycho-technische onderzoeken zijn ingebouwd in een systeem van beroepskeuze-adviezen, waarmee men vele doeleinden nastreeft. Zij dient vooreerst ter ondersteuning van bemiddeling en scholing, waarmee de beroepskeuzevoorlichting het eigen werk van het bureau stimuleert. Daarnaast worden adviezen gegeven aan jongeren ter bepaling van de voor hen meest geschikte verdere studie en aan ouderen, die van beroep moeten veranderen, omdat zij in een omschakelingsproces zijn betrokken. Dit laatste type adviezen was in 1970 met 453 onderzoeken zeer beperkt.

Direct gericht op het tot stand brengen van een aanbod van arbeidskrachten, dat past bij de werkelijke vraag naar werknemers, zijn de twee volgende activiteiten van het G.A.B., die wij hier zullen bespreken: de beroepenvoorlichting en de scholing. De beroepenvoorlichting startte betrekkelijk laat met een reizende beroepentoonstelling en enkele foldertjes. Thans zijn daar dia's en films aan toegevoegd. De bedoeling is voornamelijk de schoolgaande jeugd en hun ouders vertrouwd te maken met beroepen, die toekomstmogelijkheden bieden. In 1970 werden 553 scholen bezocht. Men bereikte met de beroepenvoorlichting bijna 28.000 leerlingen en 7.000 ouders. De scholing neemt in het kader van een actief arbeidsmarktbeleid, dat niet slechts curatief, doch bovenal preventief moet werken, een bijzondere belangrijke plaats in. Zonder goede scholingsmaatregelen is de optimale allocatie van arbeidskrachten moeilijk of niet bereikbaar. Vanaf 1945 heeft het Directoraat-Generaal voor de arbeidsvoorziening bemoeienis met de scholing. Aanvankelijk vond op grote schaal scholing plaats op de centra voor vakopleiding voor volwassenen en wel voornamelijk in de traditionele metaal- en bouwberoepen. In de zestiger jaren werd het scholingsinstrumentarium uitgebreid met de studiekostenregeling en de trainingstoelageregeling, thans bedrijfs-scholingsregeling geheten. Voor Limburg is dit pakket uitgebreid met speciale scholingsfaciliteiten voor mijnpersoneel, zowel arbeiders

als beambten. Sinds enige jaren is het ook niet meer zo, dat alleen werklozen in aanmerking komen voor scholing. Uitgaande van de preventieve werking van scholing is het beleid nu eveneens gericht op de werkende beroepsbevolking. De centra voor vakopleiding, die thans om praktische redenen hoofdzakelijk in de mijnstreek zijn geconcentreerd, breiden hun opleidingsmogelijkheden voortdurend uit. Hun opleidingen zijn nog sterk gericht op traditionele industriële werkgelegenheid. In afwijking van dit patroon is men in 1971 gestart met de opleiding voor een modern beroep door het entameren van een operatorscursus.

De bedrijfsscholingsregeling staat nog geheel in de kinderschoenen. In 1970 werd er slechts in 15 gevallen gebruik van gemaakt. Daarentegen is de studiekostenregeling werkzoekenden een groot succes geworden. In totaal werd er in 1970 door 550 mannen en vrouwen gebruik van gemaakt, waaronder 339 mensen, die afkomstig waren uit de mijnindustrie. Tenslotte zij hier nog vermeld, dat de arbeidsbureau's in beperkte mate een repressieve invloed op de arbeidsmarkt uitoefenen. De bureau's rapporteren aan de bedrijfsverenigingen en de gemeentebesturen alle gevallen, waarin door werklozen passende arbeid is geweigerd. In 1970 kwam het tot bijna 1.500 van dergelijke meldingen in onze provincie.

De hierboven weergegeven cijfers hadden betrekking op Limburg als geheel. Maastricht levert in het provinciaal verband per 1.000 inwoners de hoogste uitkomsten. Een logisch gevolg van de grote mate van arbeidsdifferentiatie in Maastricht en van het traditioneel industrieel patroon, waardoor een groot deel van de bevolking snel een beroep op het G.A.B. doet. Deze laatste opmerking brengt ons evenwel op het terrein van de geschiedenis van de arbeidsmarkt, waarvan de jongste ontwikkelingen in de volgende pagina's zullen worden geschetst.

Tijdens de tweede wereldoorlog had de bezetter een einde gemaakt aan elke vorm van werkloosheid. Wie zich als werkloze liet registreren, werd naar Duitsland gestuurd, zodat niemand nog een beroep deed op de arbeidsbemiddeling voor het verkrijgen van ander werk. Veel werkgevers hielden het personeel, dat zij hadden, in dienst en probeerde zo goed en zo kwaad als het ging de mensen bezig te houden. Het was duidelijk, dat zich op de arbeidsmarkt onmiddellijk na de oorlog grote veranderingen zouden voltrekken. Men mocht vrezen voor grote werkloosheid, omdat talrijke repatrianten een grote toeloop naar het arbeidsbureau zouden veroorzaken en er bovendien

talrijke werklozen opnieuw in de statistiek zouden opduiken, nadat zij tijdens de oorlog een schijnwerkgever hadden gevonden om aan de Arbeitseinsatz te ontsnappen. In september 1944 nam dan ook het aantal ingeschrevenen bij het arbeidsbureau Maastricht toe van 8 tot 1.707.⁶⁸ Het grootste deel van hen kon tot september 1945 worden ingezet ten behoeve van de geallieerde legers. De werkloosheid, die ontstond na het wegtrekken van deze troepen, was van korte duur. De behoefte aan arbeidskrachten in mijnbouw en bouwnijverheid nam snel toe, omdat de regering een hoge prioriteit verleende aan het herstel van oorlogsschade en aan uitbreiding van de energievoorziening ten behoeve van de industrie. Bovendien had in Maastricht in de jaren voor en tijdens de oorlog een verschuiving in de werkgelegenheid plaats gevonden. Deze verschuiving, die uit de cijfers van de beroepstelling 1947 bleek, was hier veel sterker dan in de provincie Limburg als totaal. Zij was in Maastricht ook veel meer gericht op een verschuiving van industrie naar dienstverlening. Het aandeel van de industrie in de beroepsbevolking was tussen 1930 en 1947 met 7,8% afgenomen; in de dienstensector was in 1947 8,8% van de beroepsbevolking meer werkzaam dan in 1930.

Tabel VIII. *De beroepsbevolking in Maastricht en Limburg naar economische sectoren 1909-1947*

Jaar	Landbouw		Nijverheid		Diensten	
	Maastricht	Limburg	Maastricht	Limburg	Maastricht	Limburg
1909	9.2	37.9	42.5	27.5	48.3	34.6
1930	6.8	21.6	61.6	48.8	31.6	29.6
1947	5.8	18.3	53.8	46.8	40.4	34.9

De hier gesignaleerde verschuivingen hadden betrekking op een beroepsbevolking, die tussen 1930 en 1947 slechts zeer weinig groeide, nl. van 27.000 tot 31.500 voor het gehele rayon Maastricht en waarin het aantal werkenden in de industrie zelfs nagenoeg constant was gebleven (14.500 om 14.750).⁶⁹ Derhalve was in de jaren 1930-1947 het aantal werkenden onder de bevolking tussen 15 en 65 jaar afgenomen. Dit wettigde de verwachting, dat na 1947 de beroepsbevolking

⁶⁸ *Jaarverslag 1945* (van het) *Gewestelijk Arbeidsbureau te Maastricht*, p. 5 en bijlage 1.

⁶⁹ Deze cijfers zijn ontleend aan dossiers met statistische informatie bijeengebracht door J. Wachelder. Zij worden bij het Sociaal Historisch Centrum bewaard onder het nummer: Statistisch Dossier Maastricht I C 23.

sterk zou groeien door de terugkeer in het arbeidsproces van omstreeks 2.500 personen, die in de daaraan voorafgaande jaren uit de arbeidsmarkt waren verdwenen. Bovendien was het tegen de achtergrond van de gebeurtenissen in de dertiger jaren niet onwaarschijnlijk, dat de industrie een extra-aanbod van arbeidskrachten zou moeten verwerken. Men mocht immers aannemen, dat de sterke groei van de dienstensector mede was veroorzaakt door een langdurig gebrek aan werkgelegenheid in de nijverheid, waardoor velen naar een dienstverlenend beroep waren overgestapt, zonder dat zij daarin een volwaardige boterham konden verdienen. Men denke slechts aan de snelle uitbreiding van het aantal rijwielherstelbedrijven en sigarenmagazijnen in de dertiger jaren.

De te verwachten veranderingen hebben zich na 1947 inderdaad op de Maastrichtse arbeidsmarkt voorgedaan. Tot 1950 steeg het aantal personen, dat werkzaam was in de industrie met ongeveer 1.500, waardoor het aandeel van de nijverheid weer tot bijna 60% steeg en de dienstensector tot omstreeks 35% daalde. Vergelijkt men deze gegevens met die betreffende de provincie Limburg, dan blijkt dat de verschuiving van dienstensector naar nijverheid in Maastricht in de eerste jaren na de oorlog aanmerkelijk sterker was dan in de provincie als geheel. Men krijgt de indruk, dat in de jaren 1947 tot 1951 in Maastricht snel een ernstige structurele moeilijkheid op de arbeidsmarkt verdween. Een groot aantal onzekere arbeidsplaatsen in de sector handel en verkeer werd vervangen door een aanmerkelijk stabielere werkgelegenheid in de industrie. Een bijzonder gelukkige omstandigheid was daarbij het tot stand komen van een betere verdeling van de industriële werkgelegenheid over de verschillende bedrijfstakken. Ten opzichte van 1930 waren traditionele bedrijvigheden als aardewerk-industrie en tabaksfabricage sterk teruggelopen, waartegenover een grote groei in personeelssterkte van de metaalnijverheid en de kleding-industrie stonden. In deze laatste sector was vooral voor vrouwen werkgelegenheid geschapen. Tenminste één structureel probleem op de Maastrichtse arbeidsmarkt bleef evenwel bestaan. De werkgelegenheid voor vrouwen was zeer onvoldoende. De groei van de textielnijverheid was nauwelijks voldoende om de afvloeiing van vrouwen uit de tabaksfabricage te compenseren. In de nijverheid als geheel waren rond 1950 veel minder vrouwen werkzaam dan in 1930. Het verlies aan arbeidsplaatsen voor vrouwen in de industrie kan op bijna 10% becijferd worden. Deze verloren arbeidsplaatsen waren weliswaar ruimschoots gecompenseerd door een groei van het aantal

arbeidsplaatsen in de dienstensector, maar men kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat deze nieuwe arbeidsplaatsen van zeer geringe kwaliteit waren en slecht betaald werden. De groep onderwijs, die als hoogwaardig dient te worden beschouwd, daalde met 10%.

Verbetering in de werkgelegenheid voor vrouwen werd in de periode 1950 tot 1960 niet bereikt. Het aantal vrouwen, werkzaam in de dienstensector, steeg in die periode met nauwelijks 3%. De stijging van het aantal arbeidsplaatsen in de industrie was niet onaanzienlijk, maar werd voor ruim de helft teniet gedaan door het verlies aan arbeidsplaatsen in de landbouw. Bovendien was zij vrijwel geheel geconcentreerd in de sector aardewerk, waar de arbeidsplaatsen voor vrouwen nogal instabiel waren en van een geringe kwaliteit. Het aantal ongeschoolden was er zeer hoog. De sectoren aardewerk, textielnijverheid (modinettes) en tabaksfabricage namen tesamen ruim 60% van de industriële werkgelegenheid voor vrouwen voor hun rekening. Aangezien zij vrijwel volledig met ongeschoolden werkten, is daarmee het niveau van de werkgelegenheid voor vrouwen in Maastricht in de vijftiger jaren wel afdoende gedemonstreerd.⁷⁰ Mede ten gevolge van de veel te geringe groei van de werkgelegenheid voor vrouwen in Maastricht was in 1960 het aantal werkende vrouwen per 100 vrouwen in de leeftijd van 15 tot 65 jaar ruim 20% lager dan het landelijk gemiddelde. Zij lag 60% onder het Belgische en 120% onder het West-Duitse niveau. Dit structurele gebrek aan arbeid voor vrouwen is in de zestiger jaren nog aanzienlijk toegenomen. Volgens de uitkomsten van de volkstelling 1971 nam in Nederland het aantal werkende vrouwen met 38% toe, terwijl dat percentage in Maastricht slechts 11% bedroeg.⁷¹ De achterstand in Maastricht in werkgelegenheid voor vrouwen is derhalve in het afgelopen decennium nog aanzienlijk groter geworden.

Het tekort aan arbeidsplaatsen voor vrouwen is hier breed uitgemeten vanwege de ernstige gevolgen van dit verschijnsel voor de economie van Maastricht.⁷² Het totale besteedbare inkomen in de stad wordt immers voor het overgrote deel door alle werkenden tezamen bijeengebracht. Het nietwerken van een belangrijk deel der bevolking heeft daarom een ongunstig inkomenseffect. De meest recente cijfers be-

⁷⁰ Deze cijfers zijn ontleend aan de arbeidsmarktbeschrijvingen voor het gewest Maastricht 1949-1970. Ongepubliceerde studies, archief G.A.B. Maastricht.

⁷¹ Dagblad „De Tijd”, 7 april 1972.

⁷² E. F. DENISON, *Why growth rates differ. Postwar experience in nine Western countries*. Washington 3 1969, p. 22-24 en p. 51-53, geeft een uitvoerige analyse van dit verschijnsel.

treffende de inkomensverdeling per gemeente⁷³ – die overigens een situatie weergeven, die al zeven jaar oud is – tonen aan, dat het inkomen per belastingplichtige in Maastricht nagenoeg gelijk is aan het Rijksgemiddelde en nauwelijks lager dan dat in een stad als Arnhem, die qua grootte met Maastricht vergelijkbaar is. Het inkomen per inwoner ligt evenwel 2% beneden het landelijk gemiddelde en niet minder dan 12% beneden het Arnhemse cijfer. Arnhem mag dan gelden als een voorbeeld van een stad met een kortgeleden sterk ontwikkelde dienstensector en een daarmee gepaard gaand hoog aandeel van de vrouwen in de beroepsbevolking. Ook ten opzichte van Apeldoorn, waar de meeste dienstverlenende bedrijven zich pas zeer recent gevestigd hebben, steekt de Maastrichtse ontwikkeling ongunstig af. Maastricht is van de drie onderzochte gemeenten de enige, waar in het begin van de zestiger jaren de verhouding tussen inkomen per werkende en besteedbaar bedrag per consument aanzienlijk verslechterd is.

Tabel IX. *De ontwikkeling van de inkomensverdeling in Maastricht, Arnhem en Apeldoorn tussen 1950 en 1965 in verhouding tot het Rijksgemiddelde (Nederland = 100)⁷⁴*

A. PER BELASTINGPLICHTIGE	1950	1958	1965
Maastricht	97	96	100
Arnhem	100	102	102
Apeldoorn	89	93	94
B. PER INWONER			
Maastricht	99	99	98
Arnhem	109	105	110
Apeldoorn	91	92	95

Het spreekt vanzelf, dat bovenstaande zeer beknopte analyse van de inkomensverhoudingen niet meer dan een indicatief karakter heeft. Zij moge hier echter volstaan, om de gevolgen van een zwakke werkgelegenheidsstructuur, waarbij een te klein deel van de bevolking voor het gehele besteedbaar inkomen moet zorgen, aan te duiden en duidelijk te maken, dat de kleinhandel, de recreatieve sector en enige

⁷³ C.B.S. *Inkomensverdeling van Nederland, Regionale gegevens, 1965*, 's-Gravenhage 1971.

⁷⁴ C.B.S. *Inkomensverdeling 1950 en Inkomensverdeling, regionale gegevens, o.c.*, 1958 en 1965.

andere bedrijfstakken, die sterk afhankelijk zijn van groeiende bestedingen, sterk te lijden hebben onder de relatieve verschraling van de Maastrichtse economie. Zij ontwikkelden zich sinds 1958 veel minder voorspoedig dan verwacht mocht worden.

De hierboven reeds aangeduide verschraling had uiteraard ook gevolgen voor de werkgelegenheid voor mannen. De symptomen daarvan zijn gemakkelijk duidelijk te maken. De werkgelegenheid in de landbouw⁷⁵ nam uiteraard af, evenwel in absolute zin slechts zeer weinig, omdat in het rayon Maastricht in 1950 nog slechts voor weinigen landbouw de bestaansbron vormde. De werkgelegenheid in de nijverheid ontwikkelde zich tot 1960 zeer voorspoedig, maar stagneerde daarna. In tegenstelling tot de rest van Nederland, waar het aantal arbeidsplaatsen in de industrie tussen 1965 en 1970 met ongeveer 4% daalde en de provincie Limburg, waar die daling bijna 10% bedroeg, was er echter in Maastricht nog een zeer bescheiden groei in deze sector tot in de allerlaatste jaren (+ 1%). Zonder enige twijfel het gevolg van de zeer actieve industrialisatiepolitiek van de gemeente Maastricht, die vroeger in het industriegebied Beatrixhaven tot talrijke vestigingen, vooral van kleine, arbeidsintensieve bedrijven, leidde. Dat ondanks de relatief gunstige ontwikkeling van de werkgelegenheid in de landbouw en de nijverheid de werkgelegenheid voor mannen in Maastricht met slechts 3% steeg in de jaren 1960-1970 tegenover een landelijke toename van 11%, dient geheel te worden geweten aan de veel te trage groei van de werkgelegenheid in de dienstensector. Hier was sprake van een vrijwel volledige stagnatie in de vijftiger jaren. De groei van arbeidsplaatsen in de dienstensector tussen 1958 en 1970 (+ 3.895) was zelfs onvoldoende om het verlies van arbeidsplaatsen door de daling van het pendelsaldo (- 4.135) op te vangen. Het mag dan ook geen wonder heten, dat de bevolking van Maastricht sinds jaren een dalende lijn volgt en dat de bevolkingspyramide al vele jaren het merkwaardige beeld oplevert, dat omstreeks het zoste jaar ongeveer een kwart van de jongelui uit Maastricht verdwijnt, kennelijk omdat zij elders werk gevonden hebben.⁷⁶

⁷⁵ In de volgende pagina's wordt gebruik gemaakt van de werkgelegenheidscijfers voor het rayon Maastricht van het G.A.B. Dit rayon omvat behalve Maastricht ook enkele plattelandsgemeenten in de omgeving van de stad. Het gebruik van deze cijfers is nodig vanwege de annexatie van enige buurgemeenten door Maastricht in 1970 en vanwege het ontbreken van stedelijke cijfers betreffende de werkgelegenheid in de dienstensector in een groot aantal jaren.

⁷⁶ Gemeente Maastricht, afd. bevolking, Leeftijdsofbouw op 31 dec., 1965-1970.

Tabel x. *De ontwikkeling van de werkgelegenheid voor mannen in het rayon Maastricht 1950-1970*
Absoluut en in procenten van de totale mannelijke werkgelegenheid⁷⁷

Jaar	Economische sectoren					
	Landbouw	Industrie	Diensten	Landbouw	Industrie	Diensten
	ABSOLUUT			%		
1950	2.910	16.390	11.335	9,5	53,5	37,0
1955	2.845	16.568	11.710	9,1	53,2	37,6
1960	2.385	21.445	14.110	6,3	56,5	37,2
1965	1.520	21.485	14.785	4,0	56,8	39,1
1970	1.180	21.675	16.945	3,0	54,4	42,6

Het opsporen van de oorzaken van deze ontwikkeling is een bijzonder moeizame arbeid. Het is buiten kijf, dat de bestuurlijke organen in het rayon, de gemeenteraden, geen adequate werkgelegenheidspolitiek hebben gevoerd. Er zijn vrijwel geen nota's over de ontwikkeling van de werkgelegenheid uitgebracht en voor zover men kan nagaan was het beleid van alle gemeentebesturen vrijwel uitsluitend op het aantrekken van industrieën gericht. Hoewel men daarbij belangrijke successen boekte en op de diverse industrieterreinen vele nieuwe vestigingen werden gerealiseerd, leidde dat – behoudens op het einde van de vijftiger jaren – niet tot enige groei van het aantal arbeidsplaatsen. Aan de dienstensector werd nauwelijks aandacht besteed. Symptomatisch daarvoor is het ontbreken van gegevens omtrent de werkgelegenheid bij dienstverlenende bedrijven in de statistische publicaties van de afdeling sociaal onderzoek te Maastricht. Bovendien bezit het gemeentebestuur van Maastricht sinds jaren geen enkel terrein, waar dienstverlenende instellingen zich kunnen vestigen, tenzij in de periferie van de stad. Huisvestingsproblemen leidden reeds tot het vertrek van enkele diensten, die vanwege de aard van hun bedrijvigheid vestiging in het centrum van de stad noodzakelijk achtten. De gemeenteraad van de stad heeft zich bij het vaststellen van recente bestemmingsplannen o.a. Boschstraat Oost, steeds verzet tegen het aanwijzen van terreinen voor de vestiging van dienstver-

⁷⁷ Arbeidsmarktbeschrijvingen van het gewest Maastricht, 1950-1970, o.c., bijlagen. De hier aangehaalde cijfers beruisten op ramingen van het G.A.B. Maastricht. Bij het bekend worden van de uitkomsten van de volkstelling 1960 en de bedrijfstelling 1965 bleken deze ramingen steeds te hoog. De afwijking was echter nagenoeg constant en alleen voor de landbouw aanzienlijk.

lenende instellingen en heeft de overige geschikte terreinen jarenlang geblokkeerd ten behoeve van een ambitieus universiteitsplan van een bouwonderneming, zodat de hier gesignaleerde vestigingsproblemen voorlopig niet meer zullen kunnen worden opgeheven. De geringe expansie van de nijverheid sinds 1960, ondanks talrijke bedrijfsvestigingen op de industrieterreinen van Maastricht en Eijsden, leidde niet tot uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen, omdat de ondernemers met hun bouwplannen – conform de algemene ontwikkeling in het geïndustrialiseerde deel van de wereld⁷⁸ – doorgaans vooral een verbetering van de arbeidsproductiviteit nastreefden en zo arbeidskrachten door machines vervingen. Een bijzondere factor, die remmend op de ontwikkeling van de werkgelegenheid in Maastricht werkte, vormde in de laatste jaren de reconstructie van de detailhandel. De zeer snelle stijging van de distributiekosten van door de industrie vervaardigde consumptiegoederen leidde in de laatste tien jaren overal in West-Europa tot schaalvergroting in de detailhandel. Supermarkten en zelfbedieningswarenhuizen konden door hun goedkope massale inkoop en hun lage personeelskosten vele traditionele kleinhandelaren tot sluiting van hun bedrijven dwingen. Voor Maastricht – dat traditioneel een zeer groot aantal arbeidsplaatsen in de handel kende – betekende deze verandering een extra stagnerende factor. Als laatste verklaring voor de moeizame ontwikkeling van de werkgelegenheid in Maastricht in de laatste jaren zij hier gewezen op de perifere ligging van Maastricht binnen Nederland. Door zijn geografische ligging komt Maastricht vrijwel nooit in aanmerking voor de vestiging van hoofdzetels van nationale instellingen, zoals banken, verzekeringsmaatschappijen, overheidsinstanties en grote industriële ondernemingen. Samenvattend zou men voor de periode 1945-1970 kunnen stellen, dat zowel de arbeidsmarktpolitiek als de werkgelegenheidspolitiek zich te sterk richtten op de bevordering van de industriële werkgelegenheid en daardoor in de zestiger jaren een discrepantie vertoonden met de feitelijke ontwikkelingen, die zich op de arbeidsmarkt voltrokken. De werkgelegenheid ontwikkelde zich daardoor in Maastricht zo traag, dat zij het groeiend aanbod van arbeidskrachten onvoldoende kon opvangen en tot een langzame verschraling van het economische leven in Maastricht aanleiding gaven.

⁷⁸ S. KUZNETS, *Modern economic Growth*, New Haven 1965, p. 86 sqs; J. LE PAS, *Dynamisme des structures et croissance économique*, Paris 1968, p. 182-185 en J. FOURASTIE, *Moderne techniek en economische ontwikkeling*. Utrecht 1965, p. 31-37.

CONCLUSIE

Er doet zich een merkwaardige tegenstelling voor in de ontwikkeling van de arbeidsbemiddeling en die van de arbeidsmarkt in Maastricht. In de jaren voor 1914 werd aan de ontwikkeling van de arbeidsbemiddeling betrekkelijk veel aandacht besteed, zonder dat de arbeidsmarkt daar al rijp voor was. In de jaren tussen de beide wereldoorlogen constateerde men precies het omgekeerde. De zeer grote spanningen op de arbeidsmarkt vonden bij het bemiddelingsorgaan onvoldoende weerklank. De arbeidsbeurs werd node in stand gehouden; een bijdrage tot oplossing van de werkgelegenheidsproblemen kon en mocht zij niet leveren.

Na 1941 vond er een verheugende ontwikkeling van de bemiddeling plaats. Aan de arbeidsbureau's werden ruime mogelijkheden geboden om positief de arbeidsmarkt te beïnvloeden. De daarvoor noodzakelijke kennis van de structuur van de arbeidsmarkt was echter niet in voldoende mate aanwezig. De beschrijvingen van de arbeidsmarkt bleven gebaseerd op schattingen, die vaak zeer ver van de werkelijkheid afweken. Men slaagde er niet in de bestaande objectieve gegevens betreffende de aard van de werkzaamheden, die door de beroepsbevolking werden verricht, zoals die o.m. voorkomen op de aangifteformulieren voor de inkomstenbelasting en op de werknemersverklaringen, ten behoeve van de werkgelegenheidspolitiek te evalueren. Dit leidde tot een overschatting van de mogelijkheden, die de overheid heeft om de arbeidsmarkt te beïnvloeden. De tegenstelling tussen feitelijke ontwikkeling en politieke objectieven schijnt voortdurend toe te nemen.

Het is echter onjuist de overheidsinstanties hiervan verwijten te maken. De theorie betreffende de invloed van de werkgelegenheid op het economische leven is bijzonder zwak ontwikkeld. Veel vaak geciteerde werken betreffende economische groei besteden vrijwel geen aandacht aan de invloed van de beroepsbevolking en de werkgelegenheid op de economische ontwikkeling.⁷⁹ In het gunstigste geval probeert men de invloed van verschuivingen in de werkgelegenheid

⁷⁹ J. SCHUMPETER, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, München 2. Aufl. 1926. A. K. CAIMCROSS, *Factors in economic development*, London 1964. W. A. LEWIS, *Theory of economic growth*, London 8th ed. 1965.

binnen de economische sectoren te verklaren.⁸⁰ De pogingen van Kindleberger⁸¹ om een theorie van de economische groei te baseren op een analyse van de arbeidsmarkt, wat in zich tot theorievorming had kunnen bijdragen, zijn door hun overdrijving mislukt.⁸² Zolang men echter niet weet welke invloed een verandering in het werkgelegenheidspatroon op de economische ontwikkeling heeft, is een aangepaste arbeidsmarktpolitiek onmogelijk en blijft het overheidsingrijpen een waagstuk. De beknopte opmerkingen in deze studie kunnen in de bestaande lacune aan theorievorming niet voorzien. Het onderzoek zal op grotere schaal moeten worden aangepakt.

⁸⁰ Denison, o.c.; Kuznets, o.c.

⁸¹ C. P. KINDLEBERGER, *Europe's postwar growth: the role of labor supply*, Cambridge Mass 1967.

⁸² D. S. LANDES, *The Unbound Prometheus*, Cambridge 1969, p. 500-502. M. M. POSTAN, *An economic history of Western Europe 1945-1965*, London 1967, Ch. III.

EEN EPISODE UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE HOOGOSENS EN DE NEDERLANDSE CEMENTINDUSTRIE

Onlangs herdachten de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V. hun vijftig-jarig bestaan. Bij deze gelegenheid verscheen een gedenkboek in ouderwetse stijl, een belangrijke bedrijfs-geschiedenis van meer dan 700 bladzijden, in kloek formaat uitgegeven en met vaardige pen geschreven door een van onze bekwaamste historici. Het is meestal het noodlot van dit soort economische geschiedschrijving, dat dergelijke boeken slechts door een kleine groep van belangstellenden worden gelezen en bij de meesten ongelezen in de kast verdwijnen. Wellicht is daardoor de ongelukkige gewoonte ontstaan om bij jubilia wat „vuurwerk” af te steken in de vorm van een fraaie foto-reportage, waaraan uiteindelijk ontwerpers en illustrators meer plezier beleven dan de lezer, die na een uurtje gezellig bladeren deze dure uitgave in de kast zet zonder er veel wijzer van te zijn geworden. Het is daarom toe te juichen, dat de Hoogovens voor de eerste – ondankbare – vormgeving hebben gekozen en in dit gedenkboek uitvoerig verantwoording hebben willen afleggen van hun ontwikkeling.

Het zou volledig ten onrechte zijn, als deze bedrijfshistorie dientengevolge niet de aandacht kreeg, die het zeker verdient. Veel interessante facetten worden in dit boek behandeld, waarvan de Limburgse lezer vooral zal interesseren de beschrijving van *de plannen tot het vestigen van een hoogovenindustrie in deze provincie*.¹

In het eerste hoofdstuk beschrijft de auteur, hoe een lange periode van voorbereiding voorafging, voordat op 20 september 1918 de oprichting van de Hoogovens plaats had. Omstreeks de eeuwwisseling waren de kleine hoogoventjes in het oosten van ons land reeds lang verdwenen. Er bestond geen noodzaak om in Nederland een dergelijk

¹ Prof. dr Joh. de Vries, Hoogovens IJmuiden, 1918-1968. Amsterdam, 1968, 737 blz. Cfr. p. 38-93 en 352-358.

bedrijf op grote schaal te stichten, zolang het ruwijzer goedkoop en vrij in ons land kon worden ingevoerd. Vanuit België of het Roergebied zou in de 19e eeuw misschien belangstelling bestaan hebben om in Limburg een dergelijk bedrijf te vestigen, als onze steenkool-exploitatie eerder begonnen was. Maar de particuliere mijnen kwamen eerst rond 1900 goed van de grond en waren in eerste instantie producenten van huisbrandkool. Opmerkelijk is, dat de Staatsmijnen, aan wie de exploitatie van steenkoolvelden met industriekool was toegevozen, evenmin interesse toonden. Zij schrokken waarschijnlijk voor een dergelijke onderneming terug, omdat alleen een project op grote schaal – een hoogoven- én staalbedrijf – tegen de buitenlandse concurrentie zou zijn opgewassen. Het lag ook niet voor de hand, dat de Regering zich na de aarzelende beslissing om in Limburg steenkool te gaan ontginnen, nu ook plotseling nog voor een nationale hoogovenindustrie annex walswerk of staalgietery zou interesseren. Het stichten van een particulier bedrijf zou zeker afstuiten op de onmogelijkheid voldoende bedrijfskapitaal aan te trekken. In het algemeen waren de Nederlandse beleggers nog niet rijp voor dergelijke objecten.

Een normale gang van zaken was lange tijd geweest om een hoogovenbedrijf bij de vindplaats van kolen of ertsen te vestigen, maar in Duitsland openbaarde zich rond 1900 voor het eerst een streven om de ijzernijverheid naar de zee kust te verplaatsen in verband met de goedkopere aanvoer van ertsen. In de verschillende ontwerpen voor een Nederlandse hoogovendindustrie komt Limburg nog wel een keer als vestigingsplaats naar voren, maar geeft men in het algemeen de voorkeur aan de zee kust met aanvoer van steenkool of cokes vanuit deze provincie. Het was ook een bijna onbegonnen zaak om de overzeese ertsen via de gebrekkige transportkanalen naar Limburg te vervoeren. Een vergelijking met oudere hoogovens in het Luikse Maasbekken gaat ook niet helemaal op. Het is niet vreemd, dat er kritiek was op een vestiging bij de mijnen, omdat de promotor van de Nederlandse Hoogovens, H. J. E. Wenckebach, van 1902-1907 president-directeur was geweest van de Staatsmijnen en daar geleerd had, dat een bedrijfsvestiging in een zo excentrisch en moeilijk bereikbare provincie als Limburg beslist grote nadelen opleverde. Indien de Hoogovens een gedeelte van hun produktie naar het buitenland zou gaan exporteren, hetgeen vanwege de economisch-doelmatige productie-omvang vereist was, kon men beter bij de zeehavens gelegen zijn, want Duitsland en België kwamen voor deze export toch niet in aanmerking.

Bij het gereedkomen van het plan voor de Maaskanalisisatie in 1912 kwamen de Limburgse kansen weer wat in de aandacht, omdat men ter zelfder tijd verwachtte, dat wellicht de Duitse zware industrie zou willen participeren in het kapitaal voor een Limburgs hoogovenbedrijf. Ook schijnt er volgens de Maastrichtse Kamer van Koophandel een moment sprake van te zijn geweest, dat Cockerill voor een hoogoven- en staalbedrijf in Limburg belangstelling had.

Tijdens de eerste wereldoorlog kwamen de hoogovenplannen dichter bij hun verwezenlijking. Het nijpend kolengebrek, ondanks de verhoogde inspanningen van de mijnen, gaf een duidelijk besef van het nationale belang van een eigen mijnindustrie en van een eigen zware industrie in het algemeen. De afhankelijkheid van het buitenland werd tot een prikkel om het stichten van een Nederlandse industrie te bespoedigen. Ook werd in deze jaren gepleit voor staatsdeelname in deze bedrijven of staatsbedrijven tout court, mede in verband met de landsverdediging, hetgeen impliceerde, dat zulke bedrijven binnen de vesting Holland een plaats moesten vinden.

Een tegenwicht tegen dit streven kwam vanuit Limburg, met name door een actie van Jules Schaepkens van Riepst, de voorzitter van de Maastrichtse Kamer van Koophandel, voor wie het een zware tegenvaller was binnenskamers te horen, dat Wenckebach c.s. weinig voelden voor een vestiging van de hoogovens bij de mijnen. Toch gaf men de hoop niet zo vlug op. De Kamer van Koophandel stelde zich in verbinding met enkele hoogleraren van de Technische Hogeschool voor een deskundig advies, maar deze Delftse hoogleraren wensten zich in hun rapport echter niet bij voorbaat op een vestiging in Limburg vast te leggen. Een daarop volgend gesprek tussen Wenckebach en Schaepkens van Riepst liep op niets uit. Vervolgens verzocht de Kamer van Koophandel Provinciale Staten om een bijdrage in de kosten van een onderzoek, dat de Limburgse wensen moest bepleiten, maar de hoofdgenieur van Provinciale Waterstaat – door Gedeputeerde Staten om advies gevraagd – was van mening, dat een rapport zoals door de Maastrichtse Kamer bedoeld, weinig invloed meer zou hebben. Tot woede van Schaepkens van Riepst sloten Gedeputeerde Staten zich bij dit standpunt aan. Bij de behandeling in Provinciale Staten werd het verzoek bijna algemeen afgewezen.

De provinciale afgevaardigden hechtten weinig geloof aan het gerucht, als zouden twee belangrijke buitenlandse staalbedrijven (de Wendell – van de Oranje-Nassau Mijnen – en Thijssen) zich achter de

schermen voor Limburg interesseren. Verder was men van mening, dat een dergelijk bedrijf de provincie sociaal geen voordelen zou brengen, als duizenden arbeiders van elders de provincie zouden overspoelen en van Zuid-Limburg een klein Roergebied zouden maken, afgezien nog van de strategische bezwaren van een vitaal bedrijf zo dicht bij de grenzen.

De voorzitter van de Maastrichtse Kamer heeft deze teleurstelling moeilijk kunnen verkroppen en bleef het mislukken van zijn pogingen aan Hollandse heerszucht wijten. Achteraf is het duidelijk, dat het primair economische en verkeerstechnische overwegingen zijn geweest, die tot het stichten van de Hoogovens aan de zee kust hebben geleid. Zuid-Limburg kon destijds wel wijzen op het voordeel van cokesleverantie door de mijnen in de onmiddellijke omgeving, op de aanwezigheid van kalksteen, op de mogelijkheid geschikte industrieterreinen te ontsluiten en voldoende arbeidskrachten aan te trekken, maar de gebrekkige infra-structuur was een geducht struikelblok. De Maaskanalisation verkeerde in een impasse en was met het verwerpen van het Nederlands-Belgisch verdrag verder van zijn voltooiing dan ooit; de capaciteit van de Zuid-Willemsvaart was ten enenmale onvoldoende. Maar ook toen deze omstandigheden verbeterd waren en de Hoogovens op kleinere capaciteit begonnen te werken dan men zich had voorgenoemen, is de vestiging van een tweede bedrijf in de nabijheid van de mijnen toch nooit meer serieus overwogen. De twee voornaamste overwegingen tot vestiging in IJmuiden, de goedkope aanvoer van grondstoffen en de gemakkelijke exportmogelijkheid overzee, hebben de initiatiefnemers volledig in het gelijk gesteld.

Het kan hier buiten beschouwing blijven, in hoeverre deze motiveringen nog steeds actuele betekenis hebben. Nog minder zin heeft het met spijt te bedenken, welk een enorme verbreding van het economisch draagvlak een dergelijke industrie zou hebben opgeleverd. Men kan de klok nu eenmaal niet terugdraaien. Bovendien zullen enkele argumenten zeker nog in meer of mindere mate geldig zijn. In de momentele fase van industriële herstructurering zijn zeker de kaarten anders geschud, maar niettemin blijft deze episode leerzaam, omdat zij stof levert voor een overpeinzing betreffende de economische voorwaarden, die bij industrievestiging in deze provincie een rol spelen.

Tot soortgelijke beschouwingen geeft een ander recent verschenen gedenkboek aanleiding, dat eveneens uitmunt door een gedegen docu-

mentatie en door een heldere uiteenzetting over de velerlei motieven, die bij industrievestiging een rol spelen.² De bedrijfsarchivaris van de Hoogovens A. Heerding verzorgde kortgeleden een fraai gedenkboek, dat werd uitgegeven ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de Cementfabriek IJmuiden (C.E.M.IJ.). Zoals de titel van het boek aanduidt „Cement in Nederland” is dit werk breed van opzet en behandelt het ook de oprichting van de E.N.C.I., waardoor een stuk industriële geschiedenis van Limburg daarin een ruime plaats krijgt toegemeten.

Nederland was in de vorige eeuw voor zijn cementvoorziening bijna geheel op het buitenland aangewezen. Enige kleine cementfabrieken te Purmerend en te Vijlen bij Vaals hadden weinig toekomst. Het bedrijf in Vijlen was in 1875 gesticht door de Duitse firma Kalf, Van Rey en Scheins. Na een uitbreiding in 1894 volgde in 1907 de liquidatie. De Valkenburgse aannemer J. W. H. Habets zette in 1910 het bedrijf voort met een jaarproduktie van 8.000 ton, die in de eerste wereldoorlog tot 15.000 ton steeg. De ongunstige ligging maakte een verdere uitbreiding moeilijk. De Nederlandse Handel Mij weigerde om op het verzoek tot kapitaalverstrekking in te gaan, met het gevolg, dat in 1921 het bedrijf werd gesloten. De eigen Nederlandse cementproduktie (circa 3% van de behoefte) was daarmee geheel beëindigd.

Pogingen om in Limburg een grote cementfabriek op te richten, reeds daterend sedert 1870, hadden schipbreuk geleden, voornamelijk omdat men het benodigde kapitaal in Nederland niet kon bijeen brengen. Van de gunstige ligging van Limburg was men onderhand overtuigd, waar de mergel een uitstekende grondstof bood voor de cementfabricage en de nabijheid van steenkolenmijnen en goede waterwegen een voordeel voor de vestiging betekenden. Maar het bankwezen en de regering waren niet bereid een van de verschillende particuliere initiatieven geldelijk te steunen.

Tijdens de eerste wereldoorlog was het gebrek aan cement zeer nijpend. De Maastrichtse Zinkwit-Mij ging er toen zelfs toe over om bij gebrek aan orders portlandcement in haar draaiovens te produceren. Uit deze tijd dateren ook de meeste plannen en projecten o.a. van de Rotterdamse firma Kalk en Visser, van de bouwkundige M. J. Stam

² A. Heerding, Cement in Nederland, uitgegeven ter gelegenheid van veertig jaar Nederlands hoogovencement door de Cementfabriek C.E.M.IJ. N.V. Amsterdam, 1971, 235 p. Cfr. p. 65-69 en 71-125.

en de genie-officier P. W. Scharroo (die overigens hun fabriek in Utrecht wilden vestigen), van de Delftse hoogleraar prof. J. A. van der Kloes samen met prof. F. K. Th. van Iterson, directeur van de Staatsmijnen en tenslotte nog het plan van een andere Staatsmijn-directeur mr. W. F. J. Frowein, die een kalkbranderij in Schin op Geul in een cementfabriek wilde omzetten. In 1921 bracht de Staatscommissie inzake de Limburgse kalkindustrie onder voorzitterschap van Ir M. C. E. Bongaerts rapport uit met een aanbeveling van staatswege een cementfabriek te stichten. Maar de vrijhandelsgezinde regering had geen oor naar zulk een geluid, vooral niet in de jaren, toen de internationale concurrentie de cementprijzen op een laag peil had gebracht.

Initiatieven met buitenlandse steun hebben een vlotter verloop. De Maastrichtse bouwmaterialenhandel C. Stokkink & Co verzekerde zich van de medewerking van een Luxemburgse cementcombinatie en ging enige jaren later samen met de groep J. Th. van der Zwaan (N.V. Kalkmergel Mij St. Pieter). Men onderhandelde met Duitse en Belgische groepen en hoopte ook met Frans kapitaal te kunnen starten. Intussen had de Belgische cementindustriële Martin A. J. Verbeeck al sinds 1921 plannen om in Maastricht een gezamenlijke Belgisch-Nederlandse fabriek te bouwen. Een emissie op de Nederlandse markt of regeringssteun in de kapitaalverschaffing bleek spoedig uitgesloten. Daarna ging hij op zoek naar buitenlandse partners, die hij vond door deelname van een Zwitserse en een andere Belgische groep.

Op 15 juli 1925 werd de E.N.C.I. opgericht, die in Maastricht één van de grootste en best geoutilleerde fabrieken van Europa bouwde. Bij de oprichting waren naast Verbeeck betrokken de groot-industriële Ernst Schmidheiny, die het Zwitserse concern Holderbank vertegenwoordigd en Max Lepersonne, die betrokken is bij de Belgische groep Gecima en de Ciments Luxembourgeois. Tot de Raad van Bestuur trad verder toe Ir P. W. H. Regout, voorzitter van de Maastrichtse Kamer van Koophandel, wiens medewerking men ook wilde winnen, omdat zijn landgoed langs de Maas een struikelblok kon vormen voor de nieuwe fabriek.

Eind 1927 kocht de E.N.C.I. het fabriekscomplex te Vijlen op, nadat achtereenvolgens de Duitse ondernemer Detlef Rave uit Altona, de Haagse brikettenfabrikant C. E. A. Cuyllits en de Keulse groep J. Spinnen, C. Bancken en P. Heuser allen tevergeefs hadden getracht het bedrijf weer leven in te blazen. In 1928 zet de E.N.C.I. de ovens

weer in gang, maar vanwege de Duitse en Belgische reacties in het cementkartel werden in juni 1929 de vuren van de Vijlense portlandcementfabriek voorgoed gedoofd.

De Nederlandse produktie was voortaan in Maastricht geconcentreerd. Maar ook de Hoogovens hadden de gedachte om een fabriek van hoogovencement te bouwen. Aangezien zoveel andere uitbreidingen beslag legden op de krappe financiën werd dit plan tot een later tijdstip uitgesteld. Begin 1927 sloot men een driejarig contract met Krupp voor de levering van slakken voor diens hoogovencementfabriek in Rheinhausen. Maar intussen bereidde men de plannen tot het oprichten van een Nederlandse hoogovencementfabriek verder voor, waarover in het voorjaar een gesprek met de Duitse industrieel Otto Pleines plaats vond. De directie van de Hoogovens, ir. G. A. Kessler en ir. A. H. Ingen Housz, was echter nog niet gedecideerd, toen zij op de jaarvergadering van de Maatschappij voor Nijverheid en Handel in Leeuwarden (25 tot 27 juni 1929) toevallig met de directeur van de E.N.C.I. de heer Regout in gesprek kwamen. De importantie van dit gesprek bleek eerst later en is nadien ook door ir. Regout vastgelegd.³ Al pratend over de afzet van de Maastrichtse fabriek, die toen acht maanden in werking was, merkte directeur Kessler op, dat hij op het punt stond om met de Duitsers een contract af te sluiten om slakken te mengen met klinker ter vervaardiging van hoogovencement. Aangezien de E.N.C.I. een even goede klinker kon leveren en zich hier een unieke kans voordeed een Nederlands fabriekaart tot stand te brengen, stelde Regout onmiddellijk voor om hierover een nadere bespreking te houden. Drie dagen later kwamen Verbeeck en Regout met de directeuren Kessler en Ingen Housz van de Hoogovens in Haarlem samen, waar nog diezelfde dag overeenstemming werd bereikt over het stichten van een gemeenschappelijke hoogovencementfabriek.

Op 19 december 1930 – anderhalf jaar na de eerste ontmoeting – werd de Cementfabriek IJmuiden (de N.V. C.E.M.IJ.) opgericht met een aandelenkapitaal van 1 miljoen gulden, waarin beide partners elk voor 50% participeerden. Bij de Hoogovens werd een nieuwe fabriek gebouwd; de verkoop van portland- en hoogovencement werd toe-

³ Geciteerd in *Cement in Nederland*, a.w., p. 122. Deze mededeling komt ook voor in *Archief Nederlandsche Maatschappij voor Handel en Nijverheid*, departement Limburg, gedeponereerd bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

vertrouwd aan het verkoopkantoor van de E.N.C.I. te Amsterdam. Met het cementkartel op de Nederlandse markt werd bereikt, dat het nieuwe bedrijf 10% en de E.N.C.I. 20% van de markt werd toegewezen, hetgeen beide bedrijven een stabiliteit in de afzet verzekerde. Met dit samengaan was een ongezochte gelegenheid aangegrepen om een concurrentiestrijd tussen twee Nederlandse bedrijven te voorkomen en om te waken voor een te grote afhankelijkheid van het buitenland, die anders zeker in latere jaren grote moeilijkheden zou hebben veroorzaakt.

Drs J. F. R. PHILIPS

OVERZICHT ARCHIVALIA

PARTICULIERE ARCHIEVEN EN STREEKGESCHIEDENIS

DE WERKGROEP MEYEL

De vele archieven en archiefcollecties, die bij het Sociaal Historisch Centrum de laatste jaren gedeponceerd zijn geven een belangwekkende aanvulling op de sociaal-economische ontwikkeling van Limburg. Doordat echter de meeste collecties van zeer verscheiden herkomst zijn, ontbrak evenwel het zicht op de ontwikkeling in een kleine geografische eenheid, zoals het dorp er een is. Een mogelijkheid, om in deze leemte te voorzien, heeft zich voorgedaan door de activiteit van de werkgroep Meyel.

In de tweede helft van 1971 ontving het Sociaal Historisch Centrum van de heer L. J. Lucassen en mej. G. F. M. Gielen te Meyel, alsmede van de heer G. Engels te Helden het verzoek om advies uit te brengen over de mogelijkheden tot bewerking van een aantal 18e en 19e eeuwse documenten, die bij particulieren in Helden, Meyel en Nederweert waren teruggevonden. Bij een bezoek aan Meyel bleek ons, dat daar in hoofdzaak fragmenten van landbouwboekhoudingen aanwezig te zijn, die weliswaar zeer illustratief waren over de ontwikkeling van de streek, maar op zichzelf nauwelijks een verantwoorde studie rechtvaardigden. Bovendien stonden diverse bescheiden slechts voor zeer korte tijd ter beschikking, zodat een serieus onderzoek van het materiaal ernstige moeilijkheden opleverde.

Tegen de achtergrond van deze problemen, werd besloten eerst voorlopig twee dingen te doen, namelijk het opsporen van eventuele andere archivalia voort te zetten, waardoor wellicht duidelijker overzicht zou ontstaan van de sociaal-economische ontwikkeling van de streek en vervolgens het materiaal, dat slechts tijdelijk ter beschikking was, te fotocopiëren, waardoor kwantitatieve analyses, die zeer tijdrovend zijn, nog mogelijk zijn op het moment, dat men over meer gegevens beschikt.

Een overzicht van hetgeen op 1 jan. 1972 na drie maanden onderzoek

bijeen gebracht is, werd hierachter in bijlage samengebracht. Over de vondsten in 1972 zal later worden gerapporteerd.

Het thans ter beschikking staand materiaal omvat in enkele gevallen een vrij volledige neerslag van het functioneren van ambachtslieden en kleine neringdoenden.

In de meeste gevallen gaat het evenwel slechts om fragmenten van de economische activiteit van particulieren.

In totaal werden in 1971 van 15 privé-ondernemingen bescheiden verzameld.

Het onderzoek wordt evenwel met kracht voortgezet en een belangrijke groei van de collecties mag in de nabije toekomst worden verwacht.

De wetenschappelijke betekenis van deze verzameling mag reeds nu niet worden onderschat. Vrijwel nergens treft men archivalia aan betreffende ambachtelijke ondernemingen en kleinhandelaren.

De hierachter beschreven collectie biedt hiervan niet alleen enkele specimina, maar zelfs een samenhangend geheel. Bovendien zal men in Nederlandse archieven vergeefs zoeken naar een verzameling archiefstukken, die een beeld geeft van de economische en sociale ontwikkelingen binnen de geografische eenheid van een enkel dorp, aangevuld met gegevens betreffende onderneminkjes met een streekverzorgende functie voor de directe omgeving van dat dorp.

De collectie archivalia betreffende Meyel en omgeving in opbouw begint langzamerhand een dergelijk beeld te geven. Zij biedt daardoor de mogelijkheid de veranderingen in een dorp te beschrijven aan de hand van de ervaringen van de gewone burger en na te gaan, hoe individuele ondernemers reageerden op de veranderingen, die zich in de laatste honderd jaar in de samenleving voltrokken. Met name is het ook mogelijk nauwkeurig voor een aantal kleine bedrijven na te gaan, hoe grote economische en sociale gebeurtenissen, zoals de crisis van de dertiger jaren het dagelijks leven in een dorp hebben beïnvloed.

De collectie is des te belangrijker, omdat zij in staat stelt de samenhang van verschillende elementen in een agrarische samenleving te ontdekken, een aspect, dat met enkele voorbeelden moge worden toegelicht.

De ontwikkelingen in de landbouw leidden er omstreeks 1900 toe, dat, de boeren niet meer alleen bij de molenaar hun graan lieten malen en hun „overtollige” produkten aan hem verkochten, maar

nu ook bij de molenaar kunstmeststoffen en veevoerders kochten. Van opkoper van eindprodukten werd de molenaar tevens leverancier van grondstoffen.

Er is daardoor samenhang tussen de bedrijfsboekhoudingen van de boeren en de boekhouding van de molenaar.

Bij de molenaar zelf is het interessant de vernieuwingen te zien ten gevolge van de ontwikkeling van de molenbouw (archief Gooden) en de concurrentie via de coöperatie. Deze laatste ontwikkeling is te volgen, sinds in januari 1972 ook het archief van de Meyelse L.L.T.B. afdeling werd verworven.

In de sector bouwnijverheid is er een duidelijke samenhang tussen het economische archief van de aannemer Gooden en het technische archief van de bouwkundig opzichter Gielen. Samen geven zij een beeld van de veranderingen en ontwikkelingen in de bouwwereld. Tenslotte is er soms een relatie met collecties, die het Sociaal Historisch Centrum uit heel andere delen van Limburg bezit.

Zo is het interessant de invloed van de landbouwcoöperaties in de verschillende delen van Limburg met elkaar te vergelijken en is het verrassend te zien, hoe dezelfde personen, die in 1917 met de bruinkoolexploitatie in Brunssum startten, korte tijd daarna boringen verrichtten in de Peel in de hoop ook daar bruinkool te vinden. Toen dat niet lukte, poogden zij van geperste turf briketten te maken.

Alvorens de werkgroep haar gedachten omtrent de mogelijkheden van een onderzoek naar sociale veranderingen aan de hand van particuliere archieven in een kortere of langere studie kan concretiseren, zal nog veel research naar privébescheiden in Meyel en omgeving gedaan moeten worden. De tot nu toe bereikte resultaten doen echter verwachten, dat een historische plattelands-sociologie van Meyel en omgeving nog juist tot de mogelijkheden behoort, hoewel veel noodzakelijk materiaal in de laatste jaren door renovaties van woningen en nieuwbouw van bedrijfspanden, verloren is gegaan. In bijlage geven wij hierachter de inventarissen van de 15 archieffondsen en collecties, die in 1971 zijn opgespoord. De inventarissen zijn zeer sober opgesteld en van een zeer summiere inleiding voorzien, omdat de leiding van het Sociaal Historisch Centrum wenste, dat de collecties zo snel mogelijk bereikbaar zouden zijn. Om dat te bereiken is in de eerste plaats afgezien van uitgebreide inleidingen, die veel extra onderzoek vragen en daardoor tijdrovend zijn. Een nadeel is nu uiteraard, dat de

gemaakte inventarissen niet aan de hoogste technische eisen voldoen. De inventarissen zijn alle samengesteld door de eerste ondergetekende, die de volle verantwoordelijkheid voor alle eraan klevende feilen draagt.

Drs J. C. G. M. Jansen
L. J. Lucassen
G. F. M. Gielen
G. Engels

BIJLAGE I

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF SANDERS TE MEYEL, 1872-1950

In 1872 werd op De Donk in Meyel een nieuwe windgraanmolen gebouwd door de molenbouwer W. Janssen, waarvan archiefstukken aanwezig zijn in de collectie Gooden.

Deze molen werd in exploitatie genomen door J. Sanders en later door zijn erfgenamen, die nu nog de molen exploiteren.

Een groot deel van het archief van deze molenaarsfamilie bleef bewaard en werd in 1971 aan het Sociaal Historisch Centrum overgedragen. Helaas ging door oorlogshandelingen een deel van dit archief in 1944 verloren, zodat alleen voor de periode vanaf 1902 nog documenten zijn overgebleven. In feite betreffen deze bescheiden de periode, waarin Thomas A. Sanders het bedrijf leidde.

A. Familie aangelegenheden

1. Bidprentjes van Th. A. Sanders, 1868-1950 en van L. Sanders 1870-1937 1 omslag
2. Stukken betreffende de eerste plechtige H. Mis van Piet Sanders op 27 juli 1947 1 omslag
3. Stukken betreffende het afscheid van Piet Sanders vóór zijn vertrek naar de missie 1947 1 omslag
4. Huishoudboekje van Th. A. Sanders 1932-1935 1 deel
5. Stukken betreffende oorlogsschade, 1946 1 omslag

B. Graan-, meel- en veevoederhandel

6. Stukken betreffende de oprichting van een graanwindmolen op de Donk te Meyel 1872 1 omslag
7. Verkoop van de graanwindmolen uit onverdeeldheid aan Th. A. Sanders 12 juni 1903 1 stuk
8. Bouw van een hamermoleninstallatie, 1940 1 omslag
9. Receptenboeken voor mengvoeders, 1936-1937 1 omslag
10. Brieven copieboek 1939 1 deel

Toezicht van de overheid op graan-, meel- en veevoederhandel

11. Rapport kwaliteitsonderzoek Thomas slakkemeel 1942 1 stuk

12. Molenaarsverklaring, 1917	1 stuk
13. Molenaarsregister, 1919	1 deel
14. Nederlandse Akkerbouwcentrale, tarwe condities 1934	1 stuk
15. Denaturatieverklaringen voor granen 1936	1 omslag
16. Voorschriften en mededelingen van de overheidsorganen belast met het toezicht op de graan-, kunstmest- en brandstoffenhandel, 1940	1 omslag
17. Overeenkomst van bewaargeving akkerbouwprodukten 1943	1 omslag
18. Staten van ontvangen en afgeleverd zaadgoed 1941	1 omslag
19. Staten en overzichten betreffende leveranties van granen aan de regering 1940-1941	1 omslag
20. Mededelingen van de vakgroep groothandel in granen 1942	1 omslag
21. Mededelingen van de vakgroep groothandel in kunstmeststoffen 1942-1947	1 omslag
22. Mededelingen van de vakgroep veevoederindustrie 1947	1 omslag
23. Personeelsadministratie 1903-1924	1 deeltje

N.B.: Bevat namen der knechten, hun diensttijd en hun loon.

24-31. *Inkoop*

24. Leveringscontracten 1936	1 omslag
25-27. Roggeboekjes	3 deeltjes
25. id. 1927-1934	1 deeltje
26. id. 1934-1935	1 deeltje
27. id. 1935-1937	1 deeltje
28-31. Inkoopboeken	1 register en 3 cahiers
28. id. 1937 mei-1940 mei en jan. 1943-febr. 1948	1 register
29. id. 1940 jan.	1 cahier
30. id. 1947-1949 kladregister	1 cahier
31. id. 1948-1949 kladregister	1 cahier
32. Voorraadadministratie, weekstaten 1947	1 cahier

33-70. *Verkoop*

33-35. Aanteckenboekjes betreffende verkopen	3 deeltjes
33. 1913-1917	1 deeltje
34. 1913-1926	1 deeltje
35. 1915-1919	1 deeltje
36-50. Molenboekjes 1931-1937	15 deeltjes

N.B.: Omvatten hoofdzakelijk transacties in granen en meel

36. 18 mei 1931-28 sept 1931	1 deeltje
37. 15 jan. 1932-19 mei 1932	1 deeltje
38. 16 febr. 1932-23 dec. 1932	1 deeltje
39. 20 mei 1932-20 okt. 1932	1 deeltje
N.B. volgt op 37	
40. 27 dec. 1932-27 okt. 1933	1 deeltje
N.B. volgt op 38	
41. 14 okt. 1933-29 jan. 1934	1 deeltje
42. 31 okt. 1933-20 juli 1934	1 deeltje
N.B. volgt op 40	
43. 2 nov. 1933-12 jan. 1934	1 deeltje
44. 4 juni 1934-24 okt. 1934	1 deeltje

45. 24 juli 1934-21 mei 1935	1 deeltje
N.B. volgt op 42	
46. 26 okt. 1934-15 mrt 1935	1 deeltje
N.B. volgt op 44	
47. 18 mrt 1935-6 sept. 1935	1 deeltje
N.B. volgt op 46	
48. 7 jan. 1936-29 april 1936	1 deeltje
49. 26 febr. 1936-11 dec. 1936	1 deeltje
50. 17 sept. 1936-5 jan. 1937	1 deeltje
N.B. Er waren doorgaans twee molenboekjes tegelijk in gebruik	
51-63. Pakhuisboekjes 1929-1937	13 deeltjes
N.B. Bevatten hoofdzakelijk aantekeningen betreffende de handel in kunst- meststoffen	
51. 11 juli 1929-8 juni 1930	1 deeltje
52. 14 juli 1931-22 okt. 1931	1 deeltje
53. 27 okt. 1931-29 febr. 1932	1 deeltje
54. 1 mrt 1932-2 juli 1932	1 deeltje
55. 4 juli 1932-31 dec. 1932	1 deeltje
56. 2 jan. 1933-26 mei 1933	1 deeltje
57. 27 mei 1933-8 dec. 1933	1 deeltje
58. 11 dec. 1933-7 mei 1934	1 deeltje
59. 9 mei 1934-25 juli 1934	1 deeltje
60. 26 juli 1934-27 mrt 1935	1 deeltje
61. 10 aug. 1935-28 mrt 1936	1 deeltje
62. 31 mrt 1936-7 okt. 1936	1 deeltje
63. 8 okt. 1936-30 april 1937	1 deeltje
64. Mengvoederboek 1945-1949	1 deel
N.B. Omvat ook voorraadstaten	
Achterin twee copieën van brieven	
65. Kalkboekje 1948	1 cahier
66-69. Kunstmestboekjes 1943-1948	1 deel en 3 cahiers
N.B. Bevat verkopen van kunstmesten	
66. 1943-1944	1 cahier
67. 1945	1 cahier
68. 1946	1 cahier
69. 1947-1948	1 cahier
70. Zaaizadenboekje 1941-1945	1 cahier
N.B. Omvat verkopen en voorraadstaten	
71-99 <i>Financiële Administratie</i>	
71. Deel van een debiteurenboek, 1902-1904	1 omslag
N.B. omvat ook:	
a Aantekeningen betreffende samenstelling van veevoerders ± 1935	
b. Overzichten van beleggingen 1930-1945	
c. Debiteurenlijsten 1937	
d Opgaven betreffende delen van het vermogen, 1945	
72-91. Debiteurenboeken 1906-1950	20 delen
72. 1906-1911	1 deel
73. 1911-1914	1 deel

74. 1915-1918	1 deel
75. 1919-1922	1 deel
76. 1922-1924	1 deel
77. 1924-1926	1 deel
78. 1926-1928	1 deel
79. 1928-1929	1 deel
80. 1929-1932	1 deel
81. 1932-1933	1 deel
82. 1933-1935	1 deel
83. 1935-1936	1 deel
84. 1936-1937	1 deel
85. 1937-1939	1 deel
86. 1938-1939	1 deel
87. 1939-1941	1 deel
88. 1941-1944	1 deel
89. 1943-1946	1 deel
90. 1946-1947	1 deel
91. 1947-1950	1 deel
92-93. Journalen van inkomsten en uitgaven	2 delen
92. 1940-1946	1 deel
93. 1943-1948	1 deel
N.B. Omvat ook bouwrekening 1941-42	
94-95. Giroboeken	2 delen
94. 1939-1948	1 deel
N.B. Omvat ook bankboek 1939-1944	
95. 1940-1943	1 deel
96-98. Kasboeken 1937-1946	3 delen
96. 1937-1940	1 deel
97. 1939-1942	1 deel
98. 1943-1946	1 deel
99. Kas-, Bank- en Giroboek 1935-1940	1 deel
N.B. Kas- en Bankboek alleen 1935-1936	
100. Bescheiden betreffende de fiscus 1935-1945	1 omslag
101-102. Overzichten voor berekening van de Omzetbelasting 1942-1948	1 cahier en 1 deel
101. 1942, 4e kwartaal	1 cahier
102. 1948, 4e kwartaal	1 deeltje
103. Agenda en Notulen van de vereniging van handelaren in zaaigranen in Limburg 1954	1 omslag
<i>C. Landbouwbedrijf</i>	
104. Vergunning voor Huisslaching, 1936	1 omslag
105. Eierboekje, 2 j., 1937	1 deeltje
106. Afrekeningen van melkleveranties 1936-1939	1 omslag

BIJLAGE II

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF M. GIELEN, BOUWKUNDIG OPZICHTER

INLEIDING

Matthieu Gielen geboren in 1875 begon zijn carrière in de bouwnijverheid op het einde van de 19e eeuw. In 1903 werkte hij als hulp-opzichter bij de bouw van de kerk in Meyel, zijn toenmalige woonplaats. Hierdoor kwam hij in contact met architect J. H. H. van Groenendaal, bij wie hij van 1906 tot 1927 vrijwel ononderbroken in dienst was als opzichter bij grote bouwwerken, die onder toezicht van zijn kantoor werden uitgevoerd. Tussen 1908 en 1918 woonde Gielen in Schijndel en St. Michielsgestel. Daarna keerde hij naar Meijel terug. Na 1927 had Van Groenendaal te weinig grote opdrachten om een opzichter vast te employeren. Tot het begin van de tweede wereldoorlog werkte M. Gielen daarom voor diverse architecten, terwijl hij ook een aantal malen als bouwkundige optrad bij kleinere objecten. M. Gielen overleed in 1958.

Zijn archief vormt geen gesloten geheel, maar een restant van bescheiden betreffende de bouwwerken, aan de totstandkoming waaraan hij had medegewerkt en die hij deels als curiosa had bewaard.

In de winter van 1944 heeft het archief enige schade door oorlogshandelingen opgelopen.

A. Persoonlijke bescheiden

1. Aankoop van een stuk grond te Meyel, 1923	1 stuk
2. Getuigschrift als metselaar, 1898	1 stuk
3. Getuigschriften als bouwkundig opzichter, 1910, 1928, 1930	1 omslag
4. Sollicitaties naar een functie als bouwkundig opzichter, 1931-1932	1 omslag
5. Benoemingen en ontslagen als bouwkundig opzichter, 1927-1931	1 omslag
6. Copie-brievenboek, 1936-1939	1 omslag
- N.B. Bevat vooral correspondentie betreffende de bouw van een kerk te Altweerterheide (1936). Zie ook nr 37.
7. Stukken betreffende het lidmaatschap van de R.K. Bond van technici, St. Bernulphus, 1931-1933	1 omslag
7a. Bidprentje van M. Gielen, 1958	1 stuk

B. Optreden als bouwkundig opzichter

8. Verbouwing van een kerk te Neerkant, gemeente Deurne, Architect J. W. Gooden, 1905 1 omslag
N.B. Omvat bestek en aantekeningen betreffende de bouw en een tekening van de oude situatie
9. Bouw van een kapel te Boxtel, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1906 1 omslag
N.B. Omvat: bestek; staten van uitgevoerde werken, staten van te verrekenen materialen en foto's
10. Bouw van een kerk en een school te Mariaheide, gemeente Veghel, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1907 1 omslag
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; copie van een ingemetselde oorkonde; staten van verwerkte materialen; staten van uitgevoerde werken; proces-verbaal van opnemings en foto (cfr. nr 14).
11. Bouw van een pastorie te Oyen (N-Br.), Architect J. H. H. van Groenendaal, 1907-1908 1 omslag
N.B. Omvat: bestek, correspondentie; staat van uitgevoerde werken en proces-verbaal van opnemings (cfr. nr 14).
12. Bouw en uitbreiding van het doofstommeninstituut te St. Michielsgestel, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1908-1911 1 omslag
N.B. Omvat: tekeningen; bestekken; aantekeningen betreffende de bouw; proces-verbaal van opnemings (1911); correspondentie met de architect en foto's
13. Bouw van een lagere school te Lith, Architect J. H. H. van Groenendaal 1910 1 omslag
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; staat van uitgevoerde werken en proces-verbaal van opnemings (1910).
14. Aantekeningen betreffende diverse bouwwerken, 1907-1912 1 omslag
N.B. Betreft: Kerk te Mariaheide, 1907 (cfr. nr 10). Pastorie te Oyen, 1908 (cfr. nr 11). Café Truyen te Roermond, z.j. Onbekend bouwwerk, 1911-1912
15. Bouw van een pastorie te Waspik, Architect J. H. H. van Groenendaal, N.B. Omvat: tekeningen; bestek; bouwverordening der gemeente Waspik; verrekenstaat van uitgevoerde werken.
16. Bouw van een landbouwschool te Boxtel, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1914 1 omslag
N.B. Omvat: tekeningen, bestek; contract van aanbesteding; staten van uitvoering en nog uit te voeren werken.
17. Bouw van een Mulo-school te Boxtel, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1914 1 omslag
N.B. Omvat: bestek en bestaat van aanwijzing
18. Bouw van een woonhuis voor dr. Peters te Uden, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1915 1 omslag
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; staat van benodigde materialen; foto.
19. Bouw van een kapel te Moerdijk, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1916-1917 1 omslag
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; verrekenstaat van meer- en minder-werk; aantekeningen betreffende de bouw; staten van uitgevoerde werken en foto's.

20. Bouw van een klooster te Moerdijk, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1920-1921
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; aantekeningen betreffende de bouw; staten van uitgevoerde werken; processen-verbaal van opnemings (1921) en foto's.
21. Bouw van een lagere school te Moerdijk, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1921
N.B. Omvat: tekeningen; correspondentie met de architect en staten van uitgevoerde werken. 1 omslag
22. Inrichting van een slaapzaal te Moerdijk, 1922
N.B. Omvat: tekeningen en uitnodiging tot inschrijving. 1 omslag
23. Bouw van physica- en bibliotheekkasten te Moerdijk, 1922
N.B. Omvat: tekeningen en uitnodiging tot inschrijving. 1 omslag
24. Bouw van een kerk te Woensel, gemeente Eindhoven, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1923-1924
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; memoriaal van werkzaamheden; verrekenstaat voor meer- en minderwerk; staten van uitgevoerde werken; proces-verbaal van opnemings (1924) en foto's 1 omslag
25. Bouw van een kerk te Bladel, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1925
N.B. Omvat: tekeningen; bestek en foto's. 1 omslag
26. Bouw van een meisjesschool in Woensel, gemeente Eindhoven, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1926
N.B. Omvat: tekeningen; bestek, verrekenstaten van uitgevoerde werken. 1 omslag
27. Bouw van een kerk te Kaalheide, gemeente Kerkrade, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1927
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; verrekenstaat van uitgevoerde werken en foto's. 1 omslag
28. Bouw van bedrijfsgebouwen voor de Coöperatieve Veilingvereniging te Venlo, Architect J. L. Grubben te Blerick, 1928-1929
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; weekrapporten betreffende de voortgang van de bouw; staten van stel- en verrekenposten en staten van uitgevoerd beton- en loodwerk. 1 omslag
29. Bouw van bedrijfsgebouwen voor de Venlose Veilingvereniging te Venlo, architect J. L. Grubben te Blerick, 1928-1929
N.B. Omvat: bestek; dagjournalen van de vorderingen der werkzaamheden; weekrapporten betreffende meer- en minderwerk; verrekenstaat van uitgevoerde werken. 1 omslag
30. Bouw van een kerk te Strijp 1917-1918 foto 1 stuk
31. Bouw van een kerk aan de Zandberg te Odoorn (Dr.), architect Th. J. van Elsberg, 1930-1931
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; aantekeningen betreffende de bouw; weekrapporten betreffende de vorderingen van de bouw; verrekenstaten van meer- en minderwerk en foto's van de kerk. 1 omslag
32. Uitbreiding van het missiehuis te Stein (L) Architect J. C. de Beer, 1931-1932
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; borderellen; weekrapporten betreffende de vordering der werkzaamheden; correspondentie met de architect; memorialen betreffende werkzaamheden; verrekenstaten van meer- en minderwerk; staten van opnemings en foto. 1 omslag

33. Bouw van een school te De Rips, gemeente Bakel, Architect J. W. Gooden, 1932
N.B. Omvat: tekening en bestek. 1 omslag
34. Bouw van een kerk te Boshoven-Weert, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1932-1933
N.B. Omvat: bestek; tekeningen; verrekenstaat; staat van meer- en minderwerk en bestek voor het maken van verwarming en verlichting. 1 omslag
35. Aanleg van een centrale verwarming in de kerk te Meyel, Architecten Bureau J. en P. Cuypers, 1934
N.B. Omvat: correspondentie; aantekeningen en bewijzen van steenleveranties en een tekening. 1 omslag
36. Bouw van een kerk te Meerlo, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1935
N.B. Omvat: tekeningen; bestek; wekrapporten 1-49; memoriaal; staten van te verrekenen bedragen en correspondentie met de architect. 1 omslag
37. Bouw van een kerk te Altweeterheide, Architecten bureau J. en P. Cuypers, 1936
N.B. Omvat: wekrapporten betreffende de bouw genummerd 1-26; aantekeningen ten behoeve van het opstellen der wekrapporten; memorandum en dagboek betreffende de bouw en correspondentie met de architect (zie ook nr 6). 1 omslag
38. Bouw van een kerk te Mariapolder, 1918
N.B. Omvat: tekeningen en foto 1 omslag
39. Bouw van een kerk te Hogeloon, Architect J. H. H. van Groenendaal, 1925
N.B. Omvat: een tekening en foto's. 1 omslag
- 39a. Bouw van een kerk te Zegge, Architect J. H. H. van Groenendaal z.j.
N.B. omvat: een foto. 1 stuk
40. Niet te classificeren stukken, z.j.
N.B. Omvat: aantekeningen, tekeningen en foto's 1 omslag

C. Activiteiten als architect-bouwkundige

41. Bouw van een winkel-woonhuis voor de gezusters Pennings te Boxtel, 1915
N.B. Omvat: tekeningen en bestek 1 omslag
42. Bouw van een winkel-woonhuis voor C. Wouters te Schijndel, 1916
N.B. Omvat: tekeningen en bestek. 1 omslag
43. Bouw van een woonhuis voor H. Jacobs te Meyel, 1922
N.B. Omvat: tekeningen 1 omslag
44. Verbouwing van het eigen woonhuis te Meyel, 1937
N.B. Omvat: tekeningen en aanvraag voor een bouwvergunning. 1 omslag
45. Bouw van een huis, schuur en stal voor L. Berben te Meyel, z.j.
N.B. Omvat: tekeningen 1 omslag
46. Bouw van een café-woonhuis voor Mr P. Truyen te Nederweert, z.j.
N.B. Omvat: tekeningen. 1 omslag
47. Bouw van een woonhuis voor H. Sonnemans te Meyel, z.j.
N.B. Omvat: tekeningen en berekeningen. 1 omslag

D. Bouwkundige adviezen en aantekeningen

48. Concept-aanvraag voor een bouwvergunning ten behoeve van P. Verstappen te Meyel, 1905	1 stuk
49. Concept-arbeidsovereenkomst tussen M. de Koning, opperman te Boxtel en H. van Groenendaal, architect te Sint Michielsgestel, 1911	1 stuk
50. Concept-aannemingscontract voor een winkel-woonhuis ten behoeve van A. van de Laar te Boxtel, 1914	1 stuk
51. Concept aanbestedingscontract voor een onderwijzerswoning te Oss, 1914	1 stuk
52. Aantekeningen betreffende subsidievoorwaarden geldende voor volkswoningbouw, z.j.	
53. Aanwijzigingen voor de bouw van een kolenbergplaats, wagenloods en woonhuizen ten behoeve van de Coöperatie „De Ster” te Maastricht, z.j.	1 stuk

E. Varia

54. Ontwerp van een herenhuis, Architect G. Gooden, 1902 N.B. Omvat: een tekening	1 stuk

BIJLAGE III

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF VAN DE SIGARENFABRIKANT EN TABAKSHANDELAAR J. M. LUCASSEN TE HELDEN (1914-1920) EN MAASBREE (1920-1945)

INLEIDING

J. M. Lucassen, geboren in 1876 was voor zijn huwelijk werkzaam als sigarenmaker bij sigarenfabriek Janssen te Helden, tevens kleinhandelaar in tabaksartikelen.

Nadat hij was getrouwd met D. M. Houben vestigde hij zich in 1920 in Maasbree, waar hij met sigarenfabricage begon. Zijn sigarenfabriek die steeds zuiver ambachtelijk werd geleid, werd in 1943 op last van de bezettingsautoriteiten stop gezet.

De administratie van zijn bedrijf is nagenoeg volledig bewaard gebleven, maar door zijn zeer zuinig gebruik van papier vaak lastig te analyseren.

a. Persoonlijke bescheiden

1. Bidprentjes van J. M. Lucassen geboren 1876 te Helden, overleden 1945 te Maasbree en zijn vrouw D. M. Houben geboren 1877 te Neer, overleden 1940 te Heel 1 omslag
2. Aantekeningen betreffende rekenen en boekhouden gemaakt ten behoeve van het volgen van een avondcursus, 1897 1 cahier

b. Bescheiden betreffende de handel in tabak (1914-1920)

3. Journaal van uitgaven, 1917-1920 1 cahier
4. Debiteurenboek, 1914-1926 1 deel
5. Rekeningen, 1917-1918 1 omslag

c. Stukken betreffende sigarenfabricage (1920-1946)

a. Organisatie van het bedrijf

6. Stukken betreffende verplaatsing van het bedrijf van Helden naar Maasbree, 1920 1 stuk
7. Bemoeienissen van de overheid met de sigarenfabricage, 1940-1943 1 omslag
8. Opheffing van het bedrijf, 1943-1946 1 omslag

b. Arbeidsverhoudingen in het bedrijf

9. Arbeidsregister, z.d. 1 stuk

10. Verzamelloonstaat, 1941	1 stuk
<i>c. Productie</i>	
11. Register van gefabriceerde sigaren, 1921-1941	1 deel
12. Register houdende aantekeningen betreffende de productie van sigaren door werknemers, 1924-1943	1 cahier
N.B. Omvat tevens aantekeningen van godsdienstige aard	
13-15a-b. Registers van in- en uitslagen van tabak in verband met de tabaksaccijns, 1922-1943	5 delen
<i>d. Boekhouding</i>	
16. Journaal van inkomsten en uitgaven, 1924-1941	1 deel
N.B. Nr 16 bevat vele foto's betreffende Philips Tabaksfabrieken te Maastricht	
17-18. Debiteurenboeken, 1926-1936	2 delen
N.B. Zie ook nr 4	
19. Kasboek, 1942-1944	1 omslag
20. Journaal van privé-uitgaven, 1920-1940	1 deel
21. Rekeningen, 1926-1931	1 omslag
22. Rekeningen, 1940-1945	1 omslag
22a. Rekening van consignatiehouders 1929-1943; Afrekeningen provisie met reiziger 1933-1937	1 deel
23-26. Betaalbewijzen, 1935-1944	3 delen en 1 omslag
<i>e. Verslaglegging</i>	
27-28. Balansstukken, 1943-1945	2 omslagen
<i>f. Verkoop in de winkel</i>	
29. Journaal van in- en verkoop, 1941-1945	1 deel

BIJLAGE IV

INVENTARIS COLLECTIE GOODEN, 1852-1940

In het bezit van Ing. G. J. Gooden te Meyel bevinden zich een aantal familiepapieren, die deels betrekking hebben op het aannemersbedrijf der familie Gooden uit de eerste helft van deze eeuw en deels op de activiteiten van de achter-overoudoom van de heer Gooden, de landmeter en molenbouwer W. Janssen te Meyel, wiens activiteiten in de tweede helft van de 19e eeuw moeten worden geplaatst.

Delen van de collectie Gooden zijn ter beschikking van het Sociaal Historisch Centrum gesteld en worden er omwille van hun bijzonder belang thans grotendeels in fotocopie bewaard. Onderstaande inventaris betreft uitsluitend de bij het Sociaal Historisch Centrum berustende delen van de collectie.

a. Activiteiten van W. Janssen als landmeter

1. Aanteekenboek, 1867-1897	1 omslag

b. Activiteiten van W. Jansen als molenbouwer

2. Tekening van een ontworpen molen, z.d. ± 1870 ¹	1 stuk
N.B. Geplaatst bij de collectie kaarten en tekeningen	
3. Aantekeningen betreffende de bouw van molens, 1852-1859	1 omslag
4. Calculaties voor ontworpen molens, 1874-1888	1 omslag

c. Activiteiten van het aannemersbedrijf Gooden

5. Copie- brievenboek, 1931-1940	1 omslag

6-9. Bestekken van bouwwerken

6. Bestek voor de bouw van een pastorie te Ospel door een onbekend Weerts architect, 1864	1 omslag
7. Bestek, begroting en staat van aanwijzing voor de bouw van een stoomzuivelfabriek te Meyel, 1908	1 omslag

¹ De tekening is door de Provinciale Waterstaat in Limburg *gecopieerd*.
Voor deze vriendelijke geste betuigen wij onze hartelijke dank.

8. Bestek voor het bouwen van een raadhuis te Meyel, 1914	1 stuk
9. Bestek voor het bouwen van een openbare lagere school te Meyel, 1914	1 stuk
10. Aannemingscontracten, 1929-1936	1 omslag
11. Concept-aannemingscontracten, 1923-1939	1 omslag
12. Offerten van onderaannemers, 1924-1931	1 omslag
13. Rekening voor onderhoudswerkzaamheden aan de R.K. Kerk te Meyel, 1922	1 stuk
14. Bouwrekening van de R.K. Kerk te Hunsel, 1926	1 omslag
15-16. <i>Financiën van het bedrijf</i>	
15. Kasboek van het aannemersbedrijf, 1920-1923	1 omslag
16. Journaal van het timmerbedrijf, 1923-1939	1 omslag
<i>d. Overige activiteiten der firma Gooden</i>	
17. Boringen naar bruinkool in de Peel, 1918	1 omslag
<i>e. Stukken betreffende inkomen en vermogen</i>	
18. Relaties met de Hanzebank, 1922-1925	1 omslag
19. Correspondentie met fiscus en bedrijfsvereniging, 1930-1933	1 omslag
20. Conversie van staatsleningen, 1934	1 stuk

BIJLAGE V

COLLECTIE JANSSEN, LANDBOUWER EN BIERBROUWER TE HELDEN, 1845-1947

Deze collectie omvat enkele restanten van het archief van de bierbrouwer Janssen te Helden.

De familie vestigde zich waarschijnlijk in 1830 in het pand Beekstraat in Helden-Panningen en hield zich aanvankelijk met landbouw bezig. Omstreeks 1900 waren leden van het geslacht Janssen werkzaam als bierbrouwer te Helden-Panningen, onder de naam Brouwerij „Volharding” en in Meijel in de brouwerij „De Zwaan”. De brouwactiviteiten in Helden werden in 1946 gestaakt.

a. Agrarische activiteiten

1. Aanteekboekje met notities betreffende pachten en aanneming en betaling van personeel, 1845-1873 (F) 1 omslag

b. Activiteiten als bierbrouwer

2. Foto van de brouwerij en het personeel ± 1910 1 stuk
  3. Debiteurenboek 1909-1929 1 deel
- N.B. Op fol. 366 debetzijde van de balans per 31-12-1929
4. Verkoopboek 1934-1935 en 1941-1943 1 deel
  5. Kasboek 1930-1933 1 deel
  6. Kasboek 1942 1 deel
  7. Facturen en betalingsbewijzen 1929-1941 1 omslag

c. Varia

8. Bidprentjes van J. Janssen-Korsten 1943 en A. M. van Gastel-Janssen 1947 1 omslag
9. Akte van onderhandse lening ten behoeve van de kapel van St. Odilia, en quitantie van een schenking voor hetzelfde doel, 1933 1 omslag
10. Bouwvergunning, 1933 1 stuk

BIJLAGE VI

INVENTARISLIJST COLLECTIE TRUYEN TE BAARLO, 1856-1918

Door mr. J. F. Truyen te Baarlo, kleinzoon van Jan Truyen, werden enige bescheiden betreffende de „Boerenkoning” Jan Truyen, oprichter van de L.L.T.B. en de Zuid-Nederlandse Zuivelbond, voor fotocopieëring ter beschikking gesteld.

De stukken betreffen biografische gegevens over Jan Truyen en enige nota's van zijn hand, betreffende de ontwikkeling van de landbouw en de landbouworganisatie in de periode 1895-1912.

a. Persoonlijke bescheiden

1. Genealogie der familie Truyen, ± 1912 1 omslag
  2. Benoemingen, ontslagen en onderscheidingen van Jan Truyen, 1856-1918 1 omslag
  3. Ontslag aanvraag als voorzitter der L.L.T.B., 1907 1 stuk
- N.B. Copieën van 2 brieven.
4. Correspondentie betreffende vervulling van de vacature Regout in de 1e Kamer der Staten Generaal, 1909 1 omslag
  5. Ontslag aanvraag als burgemeester van Meyel, 1912 1 stuk
  6. Biografische aantekeningen betreffende Jan Truyen, opgemaakt door zijn zoon, mr P. W. H. Truyen ten behoeve van het gedenkboek van de Zuid-Nederlandse Zuivelbond 1943-1951 1 omslag

b. Stukken betreffende ontwikkeling van de landbouw en boerenorganisaties

7. Rapport over de ontginning van de Peel, 1907 1 omslag
8. Prijsnoteringen van veevoederartikelen, 1907 1 stuk
9. Nota over de ontwikkeling van de Zuid-Nederlandse zuivelbond, in de jaren 1895-1912, z.d. 1 omslag
10. Stukken betreffende een bezwaarschrift tegen de aanslag in de vermogensbelasting ingediend door St. Isidorus, Stoomzuivelfabriek te Arcen, 1915 1 omslag
11. Nota over de oprichting en uitgave van Land en Vee in de jaren, 1907-1912 1 omslag

BIJLAGE VII

LOSSE AANWINSTEN UIT MEYEL, HELDEN, KESSEL EN NEDERWEERT, 1453-1961

De hieronder beschreven documenten zijn losse verzamelingen, die grotendeels in fotocopie op het Sociaal Historisch Centrum bewaard worden.

a. Collectie Pastorie te Meyel

1. Inningsregister van de renten van de parochiekerk te Meyel, 1757-1758 1 omslag
N.B. Omvat ook een overzicht van inkomsten en uitgaven van de kerk z.d.

b. Collectie mej. Gielen te Meyel

2. Aantekeningen van H. Janssen, landmeter te Meyel betreffende de bouw van een woning en de geboorte van zijn kinderen, 1818-1819 cfr. Collectie Gooden, no 1-5. 1 omslag

c. Collectie N.N. te E.

3. Fragment van het dagboek van Godfried Rooyackers, zaakvoerder van de L.L.T.B. te Meyel, 1908-1910 1 omslag
N.B. De eigenaar wenst anoniem te blijven.

d. Collectie P. Bos te Helden

4. Overdracht van een stuk grond te Rummen aan zuster Cathelinen van der Borch, moniale in het Cistercienserinnen klooster te St. Truiden, van het hof van Rummen, 15 juli 1453 1 oorkonde
5. Aangiften van ontginningen te Helden, 1864 1 omslag

e. Collectie Huis ten Hove te Helden

6. Register van pachtafrekeningen van het huis ten Hove, aangelegd door P. Willems, 1801-1902 1 omslag
7. Uittreksels uit het Kadaster betreffende de scheiding van Huis ten Hove en Heynenhof, 1864 1 omslag
8. Aankoop van heidegrond onder Neer door M. Sijben, 1812 1 omslag

f. Collectie Verlaek te Helden

9. Memoriaal van timmerman Rutten te Helden, 1834-1874 1 omslag

g. Collectie P. Brummans te Helden

10. Aanteekenboek van H. Smits, landbouwer te Helden, 1883-1918 1 omslag

N.B. Omvat ook notities betreffende de visclub Meyel en omstreken.

b. Collectie Mertens te Kessel

11. Pachtboek van hoeve De Meldert te Kessel-Ooyen 1767-1961 1 omslag

i. Collectie L. Geuns te Nederweert

12. Aanteekenboek van H. Beelen, landbouwer te Ospel, 1852-1889 1 omslag

13. Uittreksels uit het kadaster betreffende de goederen van P. J. Geuns en
Cons. 1889-1925 1 omslag

M. H. A. I. SCHRAMMEN

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF J. H. MAENEN TE HEERLEN 1919-1970

INLEIDING

J. H. Maenen werd op 4 april 1888 te Meerssen geboren. Vanaf 1913 was hij woonachtig te Heerlen.

Op 1 januari 1916 trad hij in dienst bij de Limburgsche R.K. Werkliedenbond, van welke organisatie hij in 1918 secretaris werd als opvolger van Henri Hermans. Na het aftreden van A. H. Vliegen werd hij in 1925 voorzitter van deze bond. Van 1925-1941 trad hij op als secretaris van de Sociale Studieweek.

Maenen werd in 1916 tot lid van Provinciale Staten gekozen en een jaar later beëdigd tot lid van de gemeenteraad te Heerlen, welke laatste functie hij op 29 mei 1923 neerlegde, nadat hij, als opvolger van de op 14 april 1923 overleden Gedeputeerde P. M. F. H. Brouwers, tot lid van het college van Gedeputeerde Staten was benoemd. Hij bleef tot 1 juni 1966 lid van G.S. In die kwaliteit was hij onder meer lid van de Raden van Commissarissen van de Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij, het Economisch Technologisch Instituut in Limburg, en Limagas. Ook vertegenwoordigde hij tot 1952 de provincie in de Voogdijraad te Maastricht. Samen met dr. Poels werkte Maenen aan de oprichting en uitbouw van diverse verenigingen en stichtingen met een sociaal doel. Zo was hij met dr. Veeger, hoofdinspecteur van de Volksgezondheid en dr. Poels mede-initiatiefnemer voor de oprichting van de Stichting Buurthuiswerk. Bovendien richtte hij in 1917 de woningbouwvereniging „De Volkswoning” op, een instelling waarvan hij tot 1962 voorzitter bleef. In 1918 volgde Maenen mr. Waszink op als hoofdbestuurslid van de vereniging „Ons Limburg”.

Een jaar later werd hij daarvan lid van het dagelijks bestuur, een functie, die hij eerst een halve eeuw later, in 1969 neerlegde. Tot lid van de Commissie van Toezicht op het St. Joseph Ziekenhuis te Heerlen werd hij in 1917 benoemd, samen met mgr. Driessen,

directeur van de St. Joseph Congregatie, mr. dr. W. Frowein, dr. H. A. Poels en W. Schweitzer. In 1919 werd hij tot regent van genoemd ziekenhuis benoemd. Sedert 1950 was Maenen voorzitter van College van regenten. In 1969 legde hij deze functie neer.

Van de landelijke vereniging katholieke ziekenhuizen was hij van 1948 tot 1960 voorzitter.

Van 19 oktober 1931 tot 8 mei 1933 was hij lid der Tweede Kamer der Staten-Generaal als opvolger van mgr. dr. W. Nolens.

Na de tweede wereldoorlog had hij van 4 juni 1946 tot 4 juni 1963 opnieuw zitting in de Tweede Kamer.

De heer Maenen was in het bezit van de volgende onderscheidingen: Ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw; Commandeur in de orde van Oranje Nassau; Commandeur in de orde van st. Sylvester; Commandeur in de Kroonorde van België.

Als eerste werd hem bij besluit van Provinciale Staten van Limburg de Legpenning in Goud van de provincie Limburg toegekend.

Op 24 april 1972 is de heer Jos. Maenen op 84-jarige leeftijd te Maastricht overleden.

Bij de indeling van de stukken in rubrieken in de inventaris zijn de facetten van zijn politieke loopbaan en maatschappelijke werkzaamheden als uitgangspunt genomen.

Daar het archief een afgesloten geheel vormt, kon van een doorlopende nummering gebruik gemaakt worden.

Vanwege het vertrouwelijk karakter van een aantal stukken is het archief thans slechts beperkt toegankelijk.

A. Persoonlijke aangelegenheden

1. Ontslagbewijs voor de heer J. Maenen als lid van de Gewestelijke Landstorm Commissie Limburg, 1940 1 omslag
2. Kroniek van het gijzelaarskamp St. Michielsgestel, samengesteld door J. H. Ordning, 1942 1 omslag

N.B. De titel luidt:

„Kronycke al uit den Lager van Sinte Michiels-Gestelle alwaar in het jaar onzes Heeren 1942 in halle en van het 6e Block vijf en twintig Civiël-geïnterneerden uit het Scoone Limburgse Land en waren saemgebragt ende ingesloten”. Verzamelt en op rijm gesteld door Johannes H. Ordning

3. Felicitaties ontvangen bij de 70e verjaardag, 1958 1 omslag
4. Felicitaties ontvangen bij de 75e verjaardag, 1963 1 omslag
5. Beschrijving van een vakantiereis naar het Salzkammergut, 1957 1 omslag

B. Stukken betreffende de Katholieke Arbeidersbeweging

6. Stukken betreffende de nieuwe oriëntatie, de verhouding tot andere organisaties enz. van de Katholieke Arbeidersbeweging 1933, 1939,

- 1940-1946, 1951, 1952 1 omslag
7. Krantenknipsels naar aanleiding van de herdenking van het 50 jarig bestaan van de „Limburgsche Roomsche Werkliedenbond, 1950 1 omslag
8. Afschrift van een akte van overeenkomst door de Limburgsche Roomsche Katholieke Werkliedenbond te Maastricht ten behoeve van de Coöperatieve Vereniging Ons Dagelijksch Brood te Heerlen inzake het eeuwig durend erfpachtsrecht van het perceel Sectie D 4847 1923 1 omslag
- N.B. Dit afschrift is vergezeld van retro-acta uit 1912.
- C. Stukken betreffende zijn lidmaatschap van Provinciale Staten en van het College van Gedeputeerde Staten*
9. Stukken betreffende de R.K. Kiesverenigingen, de Limburgse Statenclub en Verkiezingen Provinciale Staten. 1919, 1929, 1930, 1935, 1940, 1941 1943, 1953, 1954, 1956, 1958, 1962 1 omslag
- 10-12. Stukken betreffende de werkzaamheden als lid van het College van Gedeputeerde Staten. 1924, 1925, 1928, 1931, 1935, 1938, 1947, 1953, 1955, 1959, 1960-1966 3 portefeuilles
10. 1924, 1925, 1928, 1931, 1935, 1938, 1947, 1953, 1955.
11. 1956-1961.
12. 1961-1966
13. Foto van de officiële huldiging bij gelegenheid van het 40 jarig lidmaatschap der Provinciale Staten van Limburg in de vergadering van de Provinciale Staten op 23 juli 1956 1 omslag
14. Afschrift van het koninklijk besluit van 27 februari 1956 en 4 februari 1957 nos. 12 en 15 houdend benoeming van J. H. Maenen, lid van de Gedeputeerde Staten van Limburg, tot lid van de Centrale Commissie voor drinkwater voorziening 1 omslag
- N.B. Bijgevoegd een afschrift van het K.B. van 17 mei 1913 houdend oprichting 1e van een Rijksbureau voor Drinkwater voorziening en 2e een Centrale Commissie voor Drinkwater voorziening
15. Verslagen van vergaderingen van de raad voor Drinkwatervoorziening tezamen met vertegenwoordigers van de Provinciale Besturen, 1949, 1959 1 omslag
16. Verslag van de Installatie vergadering en notulen van vergaderingen van de Waterraad voor Zuid-Limburg 1948, 1953, 1959 1 omslag
- N.B. De Waterraad is in 1959 opgeheven. De heer Maenen was voorzitter.
17. Stukken betreffende de Commissie ter bestudering van de waterverontreiniging in Limburg, 1960 1 omslag
18. Stukken betreffende het onttrekken van water aan de Geul, 1954, 1957, 1959 1 omslag
19. Stukken betreffende de waterleidingscommissie voor Limburg. 1959, 1965 1 omslag
- N.B. De Waterleidingscommissie is ingesteld bij besluit van Gedeputeerde Staten d.d. 4 november 1959, 4e afd. no B 6827.
- Dit dossier bevat o.a. de notulen van de vergaderingen der Commissie. De heer Maenen is voorzitter der Commissie geweest.
20. Notulen van de werkcommissie van de Waterleidingscommissie, 1960, 1965 1 omslag

N.B. Door de Waterleidingscommissie is 14 december 1959 een werkgroep ingesteld.

21. Besluiten van Gedeputeerde Staten van Limburg houdende benoemingen van leden van de Provinciale Commissie voor de Werkgelegenheid en de aanwijzing van een Secretaris dier Commissie, 1960, 1962 1 omslag
22. Stukken betreffende de Provinciale Commissie voor de Werkgelegenheid in Limburg, 1958, 1960 1 omslag
23. Notulen der vergaderingen van de Provinciale Commissie voor de Werkgelegenheid in Limburg, 1959, 1960 1 omslag
24. Notulen der vergaderingen van de Werkcommissie voor de Werkgelegenheid in Limburg, 1958, 1960 1 omslag
25. Stukken betreffende de samenstelling, installatie en notulen der vergaderingen van de Commissie tot bevordering van de welvaart in Limburg, 1963-1966 1 omslag
26. Rapport van de Commissie tot bevordering van de welvaart in Limburg inzake de huidige situatie en wenselijke ontwikkeling van het Technisch Onderwijs in de provincie Limburg, 1964 1 omslag
27. Advies van de provinciale Welvaartscommissie inzake de industrie vestiging, 1964 1 omslag
28. Notulen der vergaderingen van de eerste werkgroep van de Commissie tot bevordering van de welvaart in Limburg, 1963, 1964 1 omslag
29. Rapport van de 1e werkgroep van de provinciale Welvaartscommissie inzake de verbetering van de Infrastructuur in de provincie Limburg, 1964 1 omslag
30. Praeadvies omtrent de bestuurlijke maatregelen ten behoeve van het welvaartsbeleid, opgesteld door de vierde werkgroep van de Commissie tot bevordering van de welvaart in Limburg, 1963 1 omslag
31. Voorstel van Gedeputeerde Staten van Limburg aan Provinciale Staten betreffende het advies van de Commissie tot bevordering van de welvaart in Limburg inzake de verkeersverbindingen in het kader van de verbetering van de infrastructuur in de provincie Limburg, 1965 1 omslag
32. Voorstel van Gedeputeerde Staten van Limburg aan Provinciale Staten betreffende advies van de Commissie tot bevordering van de welvaart in Limburg inzake industrie vestiging, 1965 1 omslag
33. Voorstel van Gedeputeerde Staten van Limburg aan Provinciale Staten inzake de nota van de Minister en de Staatssecretaris van Economische Zaken betreffende de mijnindustrie en de industriële herstructurering van Zuid Limburg, 1965 1 omslag
34. Voorstel van Gedeputeerde Staten van Limburg aan Provinciale Staten betreffende het advies van de Commissie tot bevordering van de welvaart in Limburg inzake het oprichten van Industrieschappen, 1965 1 omslag
35. Stukken betreffende de arbeidsvoorziening, 1954, 1956, 1957 1 omslag
36. Rapport betreffende het Sociologisch onderzoek in het Ontwikkelingsgebied Noord Limburg, 1954 1 omslag
37. Rapport inzake het onderzoek probleemgebieden in de provincie Limburg 1961-1965, verricht in opdracht van de Minister van Economische Zaken 1 omslag
38. Rapport van de Limburgse Commissie van de Katholieke Volkspartij inzake de werkgelegenheid en Infrastructuur in Zuid Limburg (mijn-

- gebied) 1964 1 omslag
39. Rapport betreffende de toekomstige ontwikkeling der werkgelegenheid in Limburg 1957-1972 en enkele aanvullende beschouwingen bij de E.T.I.L. studie: „De toekomstige ontwikkeling der werkgelegenheid in Limburg” en een toelichting t.b.v. de pers bij evengenoemd rapport. 1960, 1962 1 omslag
40. Stukken betreffende de jaarvergadering van de Raad van Bestuur der N.V. ter bevordering van de industriële belangen der provincie Limburg. 1966 1 omslag
- N.B. De heer Maenen was tot 1966 Commissaris der N.V.
41. Jaarverslagen van de Limburgsche maatschappij voor Gasdistributie/Limagas n.v. 1947-1952, 1954, 1955, 1961-1965 3 delen
42. Stukken betreffende de Limburgsche Maatschappij voor Gasdistributie (Limagas) n.v. 1956-1966 1 omslag
43. Notulen van de algemene vergadering van aandeelhouders van de Limburgsche Maatschappij voor Gasdistributie (Limagas) n.v. 1956-1958, 1961, 1965 1 omslag
- 44-45. Notulen van de vergaderingen van de Raad van Commissarissen van de Limburgsche Maatschappij voor Gasdistributie (Limagas) n.v. 1934-1942; 1946-1966 2 portefeuilles
44. 1934-1942; 1946-1958
45. 1959-1966
46. Gedicht en fotoalbum vervaardigd ter gelegenheid van het afscheid van de heer J. H. Maenen als President-Commissaris van Limagas n.v. 1966 1 omslag
47. Extra editie van de „Gaaspiep”, personeelsblad van Limagas n.v. uitgegeven ter gelegenheid van het afscheid van de heer J. H. Maenen, als President-Commissaris van Limagas n.v. 1966 1 omslag
48. Stukken betreffende het geschil tussen de gemeente Hoensbroek en de Limburgsche Maatschappij voor Gasdistributie (Limagas) n.v. 1948-1952 1 omslag
49. Voorwaarden voor de levering van gas door de Limburgsche Maatschappij voor Gasdistributie (Limagas) n.v. 1959 1 stuk
50. Verslagen van besprekingen met vertegenwoordigers der personeelsorganisaties betreffende het rechtspositiereglement voor het personeel van Limagas 1958 1 omslag
51. Rechtspositie reglement voor het personeel in dienst van de Limburgsche Maatschappij voor Gasdistributie (Limagas) n.v. 1959 1 stuk
52. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 50 jarig bestaan van de n.v. Provinciale Limburgsche Electriciteits Maatschappij te Maastricht 1959 1 deel
- 53-54. Stukken betreffende de Provinciale Limburgsche Electriciteits maatschappij. 1917-1921, 1926, 1927, 1929-1970 2 portefeuilles
53. 1917-1921, 1926, 1927, 1929-1949
54. 1950-1970
- 55-57. Notulen der vergaderingen van Commissarissen van n.v. Provinciale Limburgsche Electriciteits Maatschappij. 1954, 1956-1968 3 portefeuilles
- N.B. De notulen en bijlagen zijn niet compleet.

55. 1954, 1956-1962
56. 1963
57. 1964-1968
58. Notulen van vergaderingen van de Commissie Electricische Centrale 1956, 1962 1 omslag
59. Notulen van vergaderingen van de Commissie inzake georganiseerd overleg (ambtenaren en werklieden) 1937-1941; 1946-1956; 1962, 1963, 1968 1 omslag
60. Verslag van het personeelsfonds van n.v. Provinciale Limburgsche Electriciteits Maatschappij (Stroom Verkoop Maatschappij) te Maastricht 1940 1 omslag
61. Notulen der vergaderingen van de Commissie van advies inzake „Eigen Bouwregeling”. 1956-1970 1 omslag
62. Concept statuten van de „Stichting Verpleegtehuizen in de provincie Limburg” (moederstichting en dochterstichting) 1964 1 omslag
63. Notulen met bijlagen van de vergaderingen der „Stichting Verpleegtehuizen in de provincie Limburg” 1964-1969 1 omslag
64. Stukken betreffende de huldiging van dr. Houben bij gelegenheid van zijn afscheid als Commissaris der Koningin in de provincie Limburg 1962-1964 1 omslag
- D. Stukken betreffende zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*
65. Stukken betreffende het 2e Kamer Lidmaatschap der Staten-Generaal 1945-1963 1 omslag
66. Notulen van de 36e, 38e, en 39e vergadering van de 2e Kamer der Staten-Generaal
- N.B. In deze vergaderingen zijn o.a. aan de orde gesteld de nota i.z. de mijnindustrie en de industriële herstructurering van Zuid Limburg 1966 1 omslag
67. Notulen der 3e en 4e vergadering van de vaste Commissie voor Economische zaken. 1966 1 omslag
68. Vragen door de leden der Kamer gesteld overeenkomstig artikel 116 van het Reglement van orde en de daarop door de Regering schriftelijk gegeven antwoorden.
- N.B. Door de heren Maenen, Oele, van Son en Tans zijn vragen gesteld over de herstructurering 1965 1 omslag
69. Stukken betreffende de deelneming aan een transatlantische vlucht per DC-8 door de leden van de Vaste Commissie voor Verkeer en Waterstaat van de 2e Kamer der Staten-Generaal. 1961 1 omslag
70. Foto's van de Vaste Commissie voor Verkeer en Waterstaat uit de 2e Kamer der Staten-Generaal. z.j. 1 omslag
71. Stukken betreffende de wijziging van de zondagswet 1948, 1951-1955 1 omslag
72. Stukken betreffende het wets-ontwerp inzake de regeling van het verstrekken van een premie aan kerkgenootschappen ter zake van de Stichting van kerkgebouwen. (wet premie kerkenbouw) 1957 1 omslag
73. Stukken betreffende het Ontwerp provinciewet 1955, 1956, 1959-1962 1 omslag
74. Kamerstukken betreffende Hoofdstuk XII, Verkeer en Waterstaat van de Rijksbegroting van het dienstjaar 1963-1964
- N.B. nos. 15-19 kamerstuk 7400 1963 1 omslag
75. Kamerstukken betreffende de nota inzake de mijnindustrie en de industriële herstructurering van Zuid Limburg

N.B. nos. 1, 5-7 van kamerstuk 8424. 1965	1 omslag
76. Kamerstukken betreffende de werkgelegenheids politiek en de industrialisatie van Nederland 1949-1951	1 omslag
77. Kamerstuk betreffende de derde nota inzake de industrialisatie van Nederland	
N.B. Bijlage iv van de Memorie van Toelichting no 6 1951-1952	1 omslag
78. Kamerstuk betreffende Hoofdstuk xii Sociale Zaken en Volksgezondheid van de Rijksbegroting voor het Dienstjaar 1954.	
N.B. no. 18 van kamerstuk 3200. 1953, 1954	1 omslag
79-81. Briefwisseling, brochures, nota's en redevoeringen betreffende het annexatie vraagstuk en grenscorrectie. 1945-1950	3 portefeuilles
79. 1945-1949	
80. 1950	
81. 1950	
<i>E. Stukken betreffende zijn bestuurslidmaatschap van woningbouwverenigingen</i>	
82. Notulen van de Algemene ledenvergaderingen van de Limburgsche Katholieke Bond van Woningbouwverenigingen. 1956, 1957, 1959-1961, 1963-1966	1 omslag
83. Notulen van de vergaderingen van het Dagelijks Bestuur van de Limburgsche Katholieke Bond van Woningbouwverenigingen. 1960, 1961, 1963, 1966, 1967	1 omslag
84. Notulen van de bespreking tussen de n.v. Bouwgrond maatschappij „Tijdig” en de Stichting Verpleegtehuizen in de provincie Limburg. 1967	1 omslag
85. Notulen van de vergaderingen van het Bestuur van de algemene woningstichting „Het Zuiden” 1966-1969	1 omslag
86. Stukken betreffende de Vereniging „De Volkswoning” te Heerlen. 1962, 1967-1969	1 omslag
87. Notulen van de Algemene ledenvergadering van de woningvereniging „De Volkswoning” te Heerlen 1962, 1963, 1967, 1970	1 omslag
88. Notulen van de vergaderingen van het Bestuur van de woningvereniging „De Volkswoning” te Heerlen 1962-1964, 1968, 1969	1 omslag
89. Verslag van een bespreking in zake de oprichting van een Limburgs Bemiddelingsorgaan. 1957	1 omslag
90. De plaats van de woningvereniging in ons land. z.j.	1 omslag
91. Briefwisseling en rapporten betreffende de Katholieke Limburgse Bond van woningbouwverenigingen. 1955-1960, 1962-1964, 1966	1 omslag
92. Notulen van de algemene Ledenvergadering van de Vereniging „Ons Limburg” te Heerlen	
N.B. De notulen zijn niet compleet. 1964-1969	1 omslag
93. Notulen van de vergaderingen van het Hoofdbestuur van de Vereniging „Ons Limburg” te Heerlen	
N.B. De notulen zijn niet compleet. 1962-1964	1 omslag
94-95. Notulen van de vergaderingen van het Dagelijks Bestuur van de Vereniging „Ons Limburg” te Heerlen.	
N.B. De notulen zijn niet compleet. 1957, 1960-1969.	2 portefeuilles
94. 1957, 1960-1966	

95. 1967-1969
96. Notulen van de vergadering van de Structuur Commissie van de Vereniging „Ons Limburg” te Heerlen 1969 1 omslag
97. Notulen van de bespreking van de Beleggings Commissie van de Vereniging „Ons Limburg” te Heerlen 1969 1 omslag
98. Notulen van de vergaderingen van de Financiële Commissie van de vereniging „Ons Limburg” te Heerlen 1969 1 omslag
99. Notulen van de vergadering van de Commissie belast met het onderzoek van de jaarrekeningen 1964 en 1965, 1966 1 omslag
100. Notulen van de vergaderingen van de ondernemingsraad 1966, 1969 1 omslag
101. Notulen van de vergadering van de Commissie van Overleg 1 omslag
102. Statuten, huishoudelijk reglement en pensioen-reglement van de vereniging „Ons Limburg” gevestigd te Heerlen. 1960-1965, 1967, 1969 1 omslag
103. Notulen van de algemene vergaderingen van deelnemers van de Stichting „Pensioenfonds Ons Limburg” 1961, 1963, 1964-1969 1 omslag
104. Notulen der vergaderingen van het Bestuur der Stichting „Pensioenfonds Ons Limburg”. 1961-1969 1 omslag
105. Collectieve arbeidsovereenkomst voor personeelsleden in dienst van de vereniging „Ons Limburg”, gevestigd te Heerlen. 1963 1 stuk
106. Notulen van besprekingen tussen de Voorzitter van de grote woningverenigingen en de Structuur Commissie van de vereniging „Ons Limburg”. 1969 1 omslag
107. Notulen van de vergaderingen der gezamenlijke grote Coöperaties als bedoeld in artikel 11 lid 2 van de statuten van de vereniging „Ons Limburg”. 1969 1 omslag
108. Notulen van de ledenvergadering van de gezamenlijke kleine Coöperaties, als bedoeld in artikel 11, lid 2 van de statuten van de vereniging „Ons Limburg”. 1969 1 omslag
109. Notulen van besprekingen met directeuren en administrateurs van grote woningverenigingen. 1969 1 omslag
110. Samenvatting van de bespreking tussen delegaties van de vereniging „Ons Limburg” en de K.S.V. Districten 23 en 24. 1969 1 omslag
111. Verslag van de bijeenkomst op 17 februari 1967 in verband met het afscheid van ir. Ch. Kluiters. 1967 1 omslag

F. Stukken betreffende zijn bestuurslidmaatschap in het Katholieke ziekenhuiswezen

112. Rapport over het vraagstuk van het open of gesloten ziekenhuis door de sectie directeuren uitgebracht aan de vereniging van katholieke ziekenhuizen. z.j. 1 omslag
113. Mededelingenblad van de vereniging van katholieke ziekenhuizen. 1964, 1965, 1967, 1969 4 afleveringen
114. Financiële statistiek uitgebracht door de vereniging van katholieke ziekenhuizen. 1962-1964 3 stuks
115. Overzicht van de gegevens der ziekenhuizen in Nederland over het jaar 1957, uitgegeven door de geneeskundige hoofdinspectie van de Volksgezondheid. 1960 1 omslag
116. Programma van het Congres van de vereniging van katholieke ziekenhuizen op 24, 25 en 26 september 1953 te Maastricht. 1953 1 omslag

117. Verslag van de bijeenkomst van de Congregatiebesturen en besturen van ziekenhuizen.
- N.B. Als bijlagen zijn bij het verslag gevoegd concept contracten met toelichting. 1962 1 omslag
118. Stukken betreffende de Regionale ziekenhuis Commissie Zuid Limburg. N.B. Deze Commissie is in 1950 opgericht. 1949-1953 1 omslag
119. Verslag van de Commissie Psychiatrisch Centrum Heerlen. 1968 1 omslag
120. Luchtfoto van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen z.j. 1 omslag
121. Foto's van de maquette van het De Wever ziekenhuis te Heerlen. z.j. 1 omslag
122. Jaarverslagen van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen. 1945, 1949-1954, 1956-1958 11 stuks
123. Patiënten statistiek en financieel jaarverslag 1958 St. Joseph ziekenhuis Heerlen. 1959 1 stuk
124. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen. 1929 1 deel
125. Afschriften van de akte van Stichting (oprichting) St. Joseph ziekenhuis te Heerlen. 1919 1 omslag
126. Statuten van de „Stichting De Wever ziekenhuis” te Heerlen. 1968 1 omslag
127. Uitnodiging met programma tot het bijwonen der herdenking van het 50 jarig bestaan van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen op 20 september 1954 1 omslag
128. Manuscript van de openingsrede van de heer Maenen, voorzitter van het regenten college van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen bij gelegenheid van het 50 jarig bestaan van het ziekenhuis. 1954 1 omslag
129. Openingsrede van de heer Maenen, voorzitter van het College van Regenten van het St. Joseph ziekenhuis bij gelegenheid van de inzegening van het nieuwe verpleegstershuis door zijn hoogwaardige Excellentie mgr J. A. Moors. 1959 1 omslag
130. Schrijven van de Commissaris der Koningin in de provincie Limburg betreffende de officiële opening van het De Wever ziekenhuis te Heerlen door H.K.H. Prinses Beatrix. 1968 1 omslag
131. Concept contract tussen het regenten college van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen en Melchior Bouwmaatschappij n.v. te Maastricht betreffende het bouwen van een kinderkliniek van 240 bedden en een polikliniek. 1962 1 omslag
132. „Hospitaal” tweemaandelijks uitgave van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen. 1967, 1968 5 stuks
- 133-138. Agenda's, notulen met bijlagen van de verenigingen van het College van Regenten van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen.
- N.B. De notulen zijn niet compleet. De naam St. Joseph ziekenhuis is bij wijziging der statuten op 24 mei 1968 gewijzigd in „De Wever ziekenhuis”. 1937-1969. 6 portefeuilles
133. 1937-1954
134. 1955-1958
135. 1959-1961
136. 1962-1964
137. 1965-1966
138. 1967-1969

139. Felicitaties en een krantenbericht ter gelegenheid van het 50 jarig jubileum van de heer Maenen als regent van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen. 1967 1 omslag
140. Ontslagaanvraag van de heer J. M. Maenen als regent van het De Wever ziekenhuis te Heerlen. 1969 1 omslag
141. Uittreksel uit de notulen der vergadering van 26 februari 1945 i.z. het openstellen van het ziekenhuis. 1945 1 omslag
142. Briefwisseling i.z. het deelnemen aan een studiereis betreffende het besturen van het ziekenhuiswezen in Amerika. 1963 1 omslag
143. Richtlijnen in verband met de verhuizing van het St. Joseph ziekenhuis. 1968 1 omslag
144. Uw gids in het nieuwe ziekenhuis. 1968 1 stuk
145. Briefwisseling betreffende het verlenen van onderscheidingen aan de heren Edixhoven, Lindeboom en Poels. 1967, 1968 1 omslag
146. Overzicht van publikaties 1956/1966. Gedaan door de geneesheren van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen. 1967 1 omslag
147. Regeling van de Rechtstoestand van het personeel in dienst van het St. Joseph ziekenhuis; Loonregeling (weeklonen), salarisregeling (maandsalarissen); reglement betreffende de samenstelling en de werkwijzen van de Commissie van Advies van het personeel, verlofregeling. 1945 1 stuk
148. Pensioenregeling voor het personeel van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen, bedoeld in artikel 23 van de rechtstoestandregeling. 1946 2 stuks
149. Rechtstoestandregeling inzake vergoeding van overwerk; kinderbijslagregeling; verlofregeling; regeling Commissie van overleg; pensioenregeling. 1953 1 stuk
150. Advies aan het College van Curatoren van het St. Joseph ziekenhuis te Heerlen betreffende I het Internaat en II de opleiding van verplegers en verpleegsters, uitgebracht door H. M. Dresen-Coenders Psych. Dra. 1965 1 omslag
- G. Stukken betreffende zijn relaties met o.a. H. Hermans, mgr dr W. H. Nolens en mgr dr H. A. Poels*
151. Artikelen betreffende diverse onderwerpen, door de heer Jos. Maenen, verschenen in de Zuid Limburger te Kerkrade. 1945, 1946 1 omslag
152. Plakboek met krantenknipsels betreffende diverse onderwerpen. 1914, 1924, 1925, 1928, 1929, 1931, 1932
153. Krantenknipsels naar aanleiding van het overlijden van Henri Hermans. 1949 1 omslag
154. Programma bij gelegenheid der onthulling van het standbeeld ter nagedachtenis aan mgr dr W. H. Nolens op 3 oktober 1953 te Venlo. 1953 1 omslag
155. Album ter herinnering aan het zilveren priesterfeest van mgr dr H. A. Poels. 1916 1 omslag
156. Briefwisseling inzake de door de deurwaarder Gabriëls te Maastricht verkochte inboedel van mgr dr Poels. 1945 1 omslag
157. Stukken betreffende de bibliotheek van mgr dr Poels. 1946 1 omslag
158. Krantenknipsels naar aanleiding van het overlijden van mgr dr H. A. Poels. 1948 1 omslag
159. Herdenkingsalbum uitgegeven naar aanleiding van het overlijden van mgr dr H. A. Poels

160. Programma van de dr Poels Herdenkingsavond met het manuscript van de herdenkingsrede door de heer J. Maenen. 1949 1 omslag
161. Manuscript van een redevoering, gehouden door de heer Maenen ter gelegenheid van de onthulling van een standbeeld voor mgr. dr Poels te Venray. 1953 1 omslag
162. Krantenknipsels naar aanleiding van een uitnodiging tot het bijwonen van de herdenking van de 100e geboortedag van mgr dr Poels. 1968 1 omslag
163. Citaten uit de briefwisseling tussen mgr dr H. A. Poels en dr Muckermann S. J.
- N.B. Deze citaten zijn gepubliceerd door J. Brouwers pastoor te Ambij, in de Nieuwe Linie. 1964 1 omslag
164. Artikelen in „De Maasbode” betreffende de miskende Standsorganisaties van dr Poels door H. B. B. Mulder pastoor. 1952 1 omslag
165. Artikel over „De laster over dr Poels” z.j. 1 omslag
166. Krantenknipsels over prof. mr C. P. M. Romme. 1954, 1961, 1963 1 omslag
167. Artikel over Jonkheer mr Ch. Ruys de Beerenbrouck
- N.B. Dit artikel is verschenen in „Heemkalender Limburg 1958”. 1957 1 omslag

LITERATUUROVERZICHT

GESCHIEDENIS GENEESKUNDE EN VOLKSGEZONDHEID IN LIMBURG

De beoefening van de geschiedenis van de geneeskunde neemt thans een hoge vlucht en begint ook in Nederland een volwaardige plaats op te eisen. Opvallend is, dat de medisch-historische inzichten ook in bredere kring doordringen en een correctie hebben gebracht in de traditionele visie, dat de geneeskundige ontwikkeling uitsluitend te beschouwen zou zijn als als een langzame, soms tijdelijk onderbroken opmars naar de huidige onvermijdelijke en perfecte situatie. Het is verheugend, dat de medische geschiedenis volkomen terecht de geneeskunde in de brede context plaatst van de gehele volksgezondheid en daarmee tevens in het kader van het sociale en intellectuele klimaat van de tijd. Vroegere inzichten dient men naar de maatstaven van die tijd te beoordelen en mogen niet alleen beschouwd worden als voorlopers van de huidige theorieën. De sociale en medische situatie in het verleden verschilt aanmerkelijk van de huidige, niet alleen omdat de uitgangspunten en werkwijzen toen heel anders waren, maar ook omdat binnen een ander cultuurpatroon de visie op ziekte en gezondheid vaak fundamenteel verschillend was. Dit blijkt het duidelijkst uit de geschiedenis van de volksgezondheid, die immers meer omvat dan de ontwikkeling in de toepassing der medische wetenschap. Tevens omvat deze historie de verandering in het maatschappelijk gedrag, waardoor het beeld van ziekte en gezondheid zich sterk wijzigde, hetgeen o.a. tot uiting komt in de verhouding van arts tot patiënt. Ziektepatroon, geneeskunde en gezondheidszorg hangen onverbrekkelijk samen met de ideeële en maatschappelijke beschouwingen van elk tijdvak. Deze verhoudingen waren bijv. heel anders in een tijd, waarin voornamelijk de infectieziekten het ziektepatroon bepaalden en de epidemieën zich vrijwel uitsluitend in de maatschappelijk meest achtergebleven volksgroepen openbaarden. In elke periode van de geschiedenis is er weer een andere samenhang

tussen ziektepatroon, geneeskunde en maatschappelijke verandering, wat juist de medische historie tot een boeiend gegeven maakt. Zulk een studie van de geneeskunde zou ook voor een provincie als Limburg bijzonder belangrijk kunnen zijn. Het bestuderen van de geneeskundige zorg in het kader van de maatschappelijke organisatievorm van zijn tijd is immers met meer effect te verwezenlijken, als men zijn onderwerp naar gebied of thema inperkt zonder de relatie te verwaarlozen met de normen, voorstellingen en theorieën, die daarop in elke tijd invloed uitoefenen. Uitgaande van een dergelijke doelmatige inperking kan de historie van geneeskunde en volksgezondheid een vruchtbaar terrein van onderzoek vinden in een betrekkelijk kleine provincie als Limburg net op een ogenblik, dat een diep-ingrijpende sociale verandering plaats heeft van een maatschappij met een agrarisch signatuur en een vrijwel homogene bevolking, die in een culturele achterstand verkeert, naar een moderne industrieële samenleving, gekenmerkt door economische structuurveranderingen en door een steeds bredere culturele differentiatie. Om tot de opzet van een dergelijke studie bij te dragen hebben we een overzicht samengesteld van de literatuur, die voor het onderzoek van belang is. Het idee tot het samenstellen van dit literatuuroverzicht als grondslag voor een later sociaal-medische geschiedenis van Limburg is uitgegaan van de vroegere geneesheer-directeur van het sanatorium Hornerheide N. IJ. Oosterbaan, die onlangs is overleden. Zelf heeft hij daaraan niet meer kunnen meewerken, maar wij meenden aan zijn nagedachtenis verplicht te zijn dit initiatief tot uitvoering te brengen. Het nut van een regionale bibliografie op dit terrein lijkt ons onbetwistbaar. Wij hopen dan ook, dat de historische documentatie, die in dit overzicht wordt gepubliceerd, een waardevol hulpmiddel zal zijn om de bestudering van de geschiedenis van de volksgezondheid in deze provincie op gang te helpen. Aan deze gedachtegang ligt het vertrouwen ten grondslag, dat aan de medische faculteit te Maastricht ruime aandacht aan deze historie zal worden besteed. De gegevens voor een dergelijke studie, waartoe deze bibliografie een aanzet levert, zijn immers binnen handbereik beschikbaar.

TOELICHTING VOOR DE GEBRUIKER

Enkele opmerkingen dienen nog aan dit literatuuroverzicht vooraf te gaan. Het opzoeken en ordenen van de aanwezige literatuur leverde in de praktijk veel meer moeilijkheden op dan was voorzien. Deze

bibliografie is verre van volledig. Zo werden de medische en hygienische tijdschriften niet systematisch doorgenomen op artikelen, welke voor de situatie in Limburg van belang kunnen zijn. Noch werden alle verslagen, rapporten, jaarberichten, nota's e.d. op belangrijke bijdragen geselecteerd. Het zou zeker de moeite lonen om dit materiaal nog eens te ontsluiten. Ook werd afgezien van het opnemen van wetenschappelijke verhandelingen, waarin niet expliciet de relatie van medische en maatschappelijke toestanden in Limburg tot uitdrukking komen. Hier wreekt zich ook het feit, dat dit overzicht door een niet-medicus werd opgesteld.

Aanvankelijk lag het in de bedoeling alleen die geschriften op te nemen, die de geschiedenis van Limburgse instellingen en organisaties op dit terrein te boek hebben gesteld. Deze taakstelling bleek echter te beperkt, omdat hun ontstaan en ontwikkeling alleen binnen een ruimer verband is te begrijpen. Overigens wil deze literatuurverzameling niet meer dan een handleiding bieden voor een eerste oriëntatie omtrent datgene, wat in de laatste eeuw is bereikt in een provincie, die de golfslag van de sociale en medische revolutie enigszins verzwakt onderging, maar waar deze toch nog zeer pregnant was. Voor een eerste inzicht in de materie lijkt ons dit overzicht echter ruim voldoende. De genoteerde boeken verwijzen immers zelf naar andere literatuur en bronnen voor verder onderzoek.

De algemene aspecten van geneeskunde en volksgezondheid komen in zoverre in de aangehaalde werken tot hun recht, dat zij een noodzakelijk inzicht bieden om de Limburgse ontwikkeling te verstaan. Bovendien bieden de meeste het voordeel, dat zij in hun tijd inderdaad als referentie gediend hebben en druk werden geraadpleegd. Naast wetenschappelijke verhandelingen treft men in elke rubriek ook enige brochures aan, die vooral interessant zijn om de belevings sfeer te proeven, zoals vorige generaties de problemen van hun tijd hebben ondergaan. Zij zijn vaak ook te zien als een noodkreet of een appèl aan politieke figuren of medische specialisten om hun aandacht te vragen voor specifieke vraagstukken.

De meeste artikelen over de oudste periode zijn geschreven door niet-medici, die noodzakelijk aan de oppervlakte blijven ten aanzien van de aspecten van gezondheid en ziekte. Het zijn vaak biografische schetsen of momentopnamen, die in hun onderling verband wel een relatie hebben met het algemeen patroon. Het is opvallend, dat slechts betrekkelijk weinig artsen in Limburg zich bezig hebben gehouden met de geschiedenis van hun vak of met onderdelen daarvan en zich

meestal ook niet direct gemengd hebben in de discussie over actuele sociaal-medische vraagstukken. Hun zorg voor de individuele patiënt had blijkbaar voorrang boven het signaleren van medische en hygiënische tekorten in het algemeen, tenminste voorzover zij hun inzichten in algemene tijdschriften en brochures hebben gepubliceerd. In de vaktijdschriften zullen zich ongetwijfeld nog verschillende bijdragen van Limburgse artsen bevinden.

Verspreid aanwezig, maar in dit overzicht onvermeld, zijn de ongelijksoortige en niet steeds betrouwbare gegevens, die wij aantreffen in lokale en streekmonografieën, in krantenartikelen en – indirect – in een aantal sociale en doktersromans. We hebben meestal afgezien van een dergelijke vermelding om het overzicht niet nodeloos langer te maken. Krantenartikelen zijn slechts in die gevallen opgenomen, wanneer de overige literatuur schaars of in het geheel niet aanwezig was. Overigens loont het bij verder onderzoek de moeite om de uitvoerige krantendocumentatie, die Stadsarchief en -Bibliotheek te Maastricht en het Sociaal Historisch Centrum hebben opgebouwd, te raadplegen.

In dit literatuuroverzicht wordt niet verwezen naar de archivalische bronnen, waarop men bij een gedegen onderzoek zeker is aangewezen. In de overheidarchieven is veel materiaal te vinden over medische zorg, epidemieën, geneeskundige armenzorg, sociaal-hygiënische maatregelen enz. Daarnaast komen in aanmerking de archieven van de kruisorganisaties, van ziekenhuizen, gestichten, organen voor medische hulp, armbesturen, ziekenfondsen enz. Deze archieven zijn slecht voor een klein deel toegankelijk; enige zijn bij het Sociaal Historisch Centrum gedeponereerd.

Bij de samenstelling van deze bibliografie ondervonden wij de welwillende medewerking van de heren dr. C. van den Berg, Th. G. C. Bouwhuis, dr. Remigius Dieteren OFM, W. Th. M. Hendriks, J. Henkens, M. G. M. A. van Heyst, drs. L. E. M. A. van Hommerich, dr. P. A. Th. M. Jaspers, drs. J. C. G. M. Jansen, dr. H. G. J. van Kempen, drs. L. A. M. Linders die wij hiervoor gaarne dank zeggen. Wij hopen tenslotte dat deze bibliografie menigeen zal aansporen tot het verstrekken van aanvullende literatuur, zodat mettertijd een supplement op dit overzicht kan verschijnen.

Drs. J. F. R. Philips

Algemeen

Naast enkele oudere werken (Baumann, Stoeder e.a.) zijn voornamelijk recente overzichten opgenomen, die een samenvattend beeld geven van de ontwikkeling in de laatste eeuw. Enkele algemene inleidingen gaan ook verder terug. Voortreffelijk als eerste kennismaking met de historie van de geneeskunde is het beknopte handboek van prof. dr. G. A. Lindeboom, die veel literatuur aangeeft. Zeer waardevol is de pas verschenen bundel „New Methods in the History of Medicine”, waarin de studies van twintig auteurs uit het Engelse taalgebied zijn samengebracht. Voor de methodiek, die in de historie van de geneeskunde kan worden toegepast, is het belangrijk ook kennis te nemen van een nieuwe tak van wetenschap, de medische sociologie, waarnaar hier dan ook is verwezen. Een aantal geslaagde verkenningen op het terrein van de medische geschiedenis bieden o.a. de publicaties van Verdoorn, Romijn, van den Eerenbeemt, Offringa, Wittop Koning, en de Moulin.

G. A. Lindeboom, Inleiding tot de geschiedenis der geneeskunde. Haarlem, 1971, 2de druk, 346 pg., ill., bibl.

G. A. Lindeboom, De betekenis van het onderwijs in de geschiedenis der geneeskunde. Geneesk. Bl. 45ste reeks, No. XI, Haarlem, 1953, 21 pg.

J. A. van Dongen (red.), De vooruitgang van de geneeskunde in onze eeuw. Amsterdam 1966.

L. Aschoff, P. Diepgen, Kurze Uebersichtstabelle zur Geschichte der Medizin. (1960).

E. D. Baumann, De dokter en de geneeskunde. Amsterdam, 1915, 2 dln.

E. D. Baumann, Uit drie eeuwen Nederlandse geneeskunde. Amsterdam, z.j., 320 pg.

M. Bariety et Ch. Coury, Histoire de la médecine. Paris, 1963, 1217 pg.

C. C. Delprat, De geschiedenis van de eerste vijftig jaren van het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 1857-1907. Haarlem, 1932.

C. C. Delprat, De geschiedenis der Nederlandse Geneeskundige Tijdschriften, in Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 1926, 1, 3 e.v.

Gedenkboek van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan, 1849-1949. Amsterdam, 1949.

- D. Cannegieter, Honderdvijftig jaar Gezondheidswet. Assen, 1954, 196 pg.
- L. J. Rogier, Uit de geschiedenis van de beoefening der geneeskunde inzonderheid te Nijmegen, in Numaga, VII, 1960, 134-200.
- D. de Moulin, De heilkunde in de vroege Middeleeuwen. (Diss. Nijmegen). Leiden, 1964.
- Gedenkboek samengesteld ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan der Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Tandheelkunde, 1914-1939. Utrecht, 1939.
- H. F. J. M. van den Eerenbeemt, Arts en sociaal besef in Nederland in historisch perspectief, in Sociale Wetenschappen, 12de jrg., 1969, 4, 231-280.
- D. A. Wittop Koning, De Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie, 1842-1942. Amsterdam, 1948.
- W. Stoeder, Geschiedenis der pharmacie in Nederland. Amsterdam, 1891.
- E. G. Segers, en D. A. Wittop Koning, De oude apotheek in de Benelux. 1958.
- C. Offringa, 's Rijksveeartsenijschool. Veeartsenijkundige Hoogeschool, 1821-1925, dl. I. Dissertatie Utrecht. Wageningen, 1972.
- A. Th. L. K. Mertens, De sociale geneeskunde in ontwikkeling. 1955.
- J. A. Verdoorn, Volksgezondheid en sociale ontwikkeling. Beschouwingen over het gezondheidswezen te Amsterdam in de 19de eeuw. Aulaboeken, Utrecht/Antwerpen, 1965, 459 pg.
- W. Romijn, Welvaart en gezondheid. Uitgegeven ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van het Algemeen Ziekenfonds Ziekenzorg te Amsterdam. 1955, 297 pg. Amsterdam.
- J. A. A. van Doorn, Mogelijkheden van een medische sociologie, in Sociologische Gids, 2de jrg., 1955.
- A. Mangus, Medical sociology, in Sociology and social research, vol. 39, 1955, nr 3, 158-164.
- E. Tellegen, Medische sociologie. Een literatuurverkenning. Alphen aan de Rijn, 1970, 133 pg.
- Lustrumnummer R.K. Artsenblad, 1929.
- A. C. de Vooy, De opkomst van de medische geografie in Nederland, in Geografisch Tijdschrift, 4 (1951).
- J. H. Rombach, Inventaris van het archief van het hoofdbestuur van het Nederlandsche Roode Kruis, 1867-1945. 's-Gravenhage, 1966, 92 p.
- D. A. Wittop Koning, De oude apotheek. Bussum, 1966, 112 p., lit.

R. Schmidt-Wetter, Zur Geschichte des nordrheinischen Apothekenwesens, von den Anfängen in den Städten Köln und Aachen sowie den Territorien Preussen, Jülich-Berg und Kurköln – linksrheinisch – unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse im Département de la Roer (1794-1813) bis 1823 (1835). Frankfurt am Main, 1970, 229 blz., lit.

K. Boverter, Zur Geschichte der Bergbaumedizin und Knappschaft im Steinkohlenbergbau an der Wurm, in Heimatblätter des Landkreises Aachen, 23 (1967), 85-87.

D. Spoelstra, dr. Antonius Mathijssen, uitvinder van het gipsverband, 1805-1878. Assen, 1970.

M. C. J. Goudsmit, Volksgezondheid en Recht. IJmuiden, 1966.

New Methods in the History of Medicine, (onder redactie van) Edwin Clark. London, Athlone Press, 1971.

C. A. Pekelharing, De physiologie in Nederland in de laatste halve eeuw, in Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 51, 1 A, (1907).

S. Rosenstein, De vooruitgang der geneeskunde in de laatste vijftig jaar, in Ned. Tijdschr. v. Geneesk., nieuwe serie, 2, 1899.

J. Wester, Geschiedenis der veeartsenijkunde. Utrecht, 1939.

A. J. J. van de Velde, Zuid- en Noord-Nederlandsche Bibliographie over natuur- en geneeskunde tot 1800, in Versl. en Med. Kon. Vl. Academie, 1937, 255-301, 425-487, 659-700; 1938, 199-265, 439-505; 1939, 47-111, 173-261, 525-603, 827-857; 1940, 53-133, 365-443; 1941, 195-301.

U. Capitaine, Etudes biographiques sur les médecins liégeois depuis les temps les plus reculés jusq'en 1850, in Bull. Inst. Arch. Liég., 3, (1857-1859), 71-103, 226-267, 427-496.

The Netherlands in maps. Absolute number of practising medical specialists by municipalities of residence and their numbers per 100.000 inhabitants by service-area at 1-1-1965, in Tijdschr. v. Econ. en Soc. Geografie, 57 (1966), kaarten na omslag v. p. 56.

A. Querido, Een eeuw staatstoezicht op de volksgezondheid. 's-Gravenhage, 1965, 295 p.

B. H. Slicher van Bath, Voorlopige systematische bibliografie van de Nederlandse demografische geschiedenis. Wageningen, 1962.

Zie hoofdstuk III, Gezondheidstoestand en geneeskundige verzorging, 41-44.

Vroedvrouwen en kindersterfte, 44-46.

De cholera, 46-48

De lepra, 48

De malaria, 48-49.

De pest, 49-54.

De pokken en de vaccinatie, 54-55

Overige ziekten, 55-61.

Met betrekking tot Limburg

Samenvattende publicaties over de ontwikkeling van de geneeskundige zorg in Limburg zijn betrekkelijk schaars, hetgeen geen verwondering behoeft, omdat bijna alle voorstudies op dit terrein ontbreken. Het zijn dan ook hoofdzakelijk losse werken, die in deze rubriek genoemd worden, voor het merendeel korte opstellen, ongelijk van niveau en omvang en met zeer weinig onderlinge samenhang. Echte historische bijdragen zijn gering en niet meer dan als toevalstreffers te beschouwen. Hier ligt nog een heel arbeidsterrein braak, dat met vrucht kan worden bewerkt.

Immers niet onverdienstelijke arbeid werd door Limburgers verricht. Evenwel hun belangrijkste medische prestaties kwamen aan Belgische en Nederlandse universiteiten tot stand. Terloops wijzen wij op namen als de Burtin (1743-1818), Kerckhooft (1789-1867), Martens (1797-1863), Dumoulin (1827-1890), van Aubel (1832-1904), Guye (1839-1905), Spronck (1858-1932), Quix (geb. 1874), Vos (geb. 1887) e.a. naast beroemde veeartsenijkundigen als Thomassen (1847-1906) en Jan Poels (1851-1927). Over deze coryphaeën kan men nog veel achterhalen, maar te weinig weten we van het medisch werk, dat in Limburg zelf door artsen, apothekers, tandartsen, veeartsen en specialisten werd verricht.

Enige aanzetten in deze richting geven de verdienstelijke studies van Starmans, Koenen, Jaspers, Cornips, van Hommerich en vele anderen. Desondanks zijn de prestaties van veel medische voorgangers door onbekendheid zeker nog ondergewaardeerd. Een tip van deze sluier wordt opgelicht, indien men nagaat, welk groot aantal proefschriften en wetenschappelijke verhandelingen o.a. in de Maastrichtse Stadsbibliotheek bewaard zijn. De medische dissertaties van Limburgers, aan Nederlandse en buitenlandse universiteiten verdedigd, worden thans opgespoord en zullen in een volgend literatuuroverzicht worden vermeld. Hier zijn enkel een aantal vaktechnische werken opgenomen, die handelen over een aantal beroepsziekten, die in Limburg frequent voorkwamen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat ondanks naarstig speuren nog verschillende geschriften aan onze aandacht ontsnapt zijn.

G. ten Doeschate, Rolduc als middeleeuwse voorpost der wis-, natuur- en geneeskunde in de Nederlanden. Lochem, 1948.

Geneeskunde in 1824, in *Annuaire de la Province de Limbourg*, 1824, 107-111.

P. A. Th. M. Jaspers, De ontwikkeling van de pharmacie in Limburg gedurende de Franse tijd, 1794-1814. Proefschrift Amsterdam. Venlo, 1966, 126 pg., lit., geïll., krt.

Cl. van der Straeten, Geneeskundig onderzoek en toezicht in den Hollandschen tijd. (1815-1830) Limburg (B), 1925/1926, 276-281.

H. de Wildt, Maagoperaties in de jaren 1882-1893 verricht door Dr. L. Th. van Kleef. Mededeelingen uit het Burgerziekenhuis Calvarienberg. (Maastricht), 1893.

G. C. E. Burger, Gezondheidszorg en arbeid in de zuidelijke provincies. Academiedagen van de Koninklijke Nederlandsche Academie van Wetenschappen, 1947, 1, 127-142.

H. P. J. Koenen, Een halve eeuw geneeskunde in Limburg, in *Limburg onder de gouden oranjezon*, 1898-1948 onder redactie van P. Beda Verbeek OFM, Heerlen, 1948, 41-45.

L. van Hommerich, Een geschiedkundige bijdrage over de pharmaceutisch-medische verzorging in het land van Herle, in *Het Land van Herle*, 21e jrg., afl. 2, april-juni 1971, 33-36, afl. 3, juli-september 1971, 106-111, afl. 4, oktober-december 1971, 152-173.

V. van den Brekel, Medische verzorging in de mijnstreek. In *De Mijnwerker*, jrg. 41, nr. 53, 18 dec. 1948.

Br. Aloysius (E. Vrijens), Troost der zieken, 1922.

La médecine chez nos pères, in *Publication*, dl 7, p. 502.

J. M. van de Venne, Breuksnijders in Limburg in de 17de eeuw, met aanvulling door J. W. H. Goossens, in *Maasgouw*, 1930, p. 42.

J. J. Willems, Bijdragen tot de geneeskundige plaatsbeschrijving van Nederland. Natuurlijke plaatsbeschrijving van Limburg. 's-Gravenhage, Landsdrukkerij, 1881, 70 pg.

Geneeskundige plaatsbeschrijving van Venlo door H. B. J. van Rijn, 1888, in *Archief Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, Gemeente-archief Utrecht.

A. C. de Vooy, De sterfte in Nederland in het midden van de 19de eeuw. Tijdschrift Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, 1951, 233-271.

P. Woltering, Het mijnwormonderzoek in de Limburgse gemeente Stein, 1914.

A. C. Appelman, Stofongen met tuberculose bij arbeiders in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1953.

Rapport over het silicosevraagstuk. Heerlen, 1952.

Ch. A. M. Hendriks, Silicose en longtuberculose bij de arbeiders in de Nederlandse steenkolenmijnen. Proefschrift Utrecht. Heerlen, 1961.

Lijst van geneeskundigen, apothekers, drogisten, tandartsen en vroedvrouwen in de Provincie Limburg, 1867-1913.

Onderzoek naar wormziekte (in Limburg), in Katholiek Sociaal Weekblad, 20 (1906), 339-340 en 21 (1907), 366.

De Maatschappij voor Geneeskunde en het mijnartsenstatuut, in Katholiek Sociaal Weekblad, 25 (1926), 624-625, vergl. 611-612.

Mijnwezen, ongevallenverzekering en beroepsziekten, in Katholiek Sociaal Weekblad, 26 (1927), 493-494.

A. H. Vossenaar, De medische verzorging der mijnstreek, in Heerlen als Mijn- en Industriestad, 1933, 67-69.

F. de Wever, Medische en hygiënische verzorging in het mijngebied, in Veertig jaar Spoor en Mijnen in Zuid-Limburg, (1936), 157-161.

Jac. Creyghton, Mijnartsen en verbandmeesters, in Steenkool, 1947, 204.

P. van Haren, Hoe ontstaat bij den ondergrondschen mijnwerker de zoo gevreesde stoflong? Met een naschrift van dr W. P. M. Matla, in Steenkool, 1947, 10-11.

F. M. Knols, Verkeersongevallenregistratie in Limburg, in Wegen 43 (1969), 9, 261-266, krt., tab.

J. G. H. Tans, Een nieuwe medische faculteit. Bijdrage tot de discussie. Maasland, 14 (1967), 10, 304-309.

A. Winters, Een halve eeuw geneeskunde te Sittard, in Maasland, 17 (1970), 7, 199-202.

W. de Rieuw, Audiologisch centrum biedt meer kans op hulp voor vele gehoorgestoorde, in Naar het volle leven, 56 (1966), 2, 25-26.

J. L. M. Raupp. Over de werkwijzen van huisartsen. Een kwantitatief onderzoek naar verschillen in de werkwijze van solo-werkende huisartsen in Limburg. Helmond, (1971), 128 p.

Th. Timmers, Geneesheeren te Sittard in den Franschen tijd, in Maasgouw, 1911, 83.

L. van Hommerich, dr P. L. Mols, in Historische Kroniek Het Land van Herle, 1951, afl. 3, 64.

J. Nuyts, Het voormalig chirurgijns- en barbiersambacht (te Maastricht). Maastrichtsche Sprokkelingen, in Limburger Koerier, 3 en 10 januari 1899.

Jac. Geelen, Dr. Christiaan van Geleen, een beroemd nog onbekend Maastrichtenaar, geneesheer van koning Karel II van Spanje, (1638-1710), in Maasgouw, 1907, 1-5.

J. Verzijl, dr Johannes Petrus Hubertus van de Loo, in *De Nedermaas*, 14de jrg., nr 3, nov. 1936, 58-59.

A. Kessen, prof. dr Eugène Dubois, in *De Nedermaas*, 15de jrg., nr 7, maart 1938, 135-138.

A. Wehrens, Jean Charles van Aubel (hoogleraar in de genees- en verloskunde en de pharmacie aan de Universiteit van Luik), in *De Nedermaas*, 3de jrg., nr.7, febr. 1926, 82-83.

J. Nuyts, Maastrichtse apothekers en geneesheren. Maastrichtsche Sprokkelingen, *Limburger Koerier*, 24 mei 1898.

A. J. A. Flament, Eenige biografische en bibliographische bijzonderheden omtrent Philippe Fermin (1730-1813), in *Maasgouw*, 1885, 1097 en 1112.

G. D. Franquinet, Philippe Fermin, 1730-1813, in *Maasgouw*, 1909, 55-56.

J. J. M. H. Verzijl, Aantekeningen over Venlose stadsgeneesheren en vroedmeesters, in *Maasgouw*, 1948, 11-13, 29-30, 36-38.

Memoires J. M. Wiggelendam, arts, 40 jaar huisarts in Limburg (Roermond), uitgegeven ten bate van de Nederlandse Multiple Sclerose Stichting, Roden, 1965, 96 pg., gest.

M. H. J. P. Thomassen, Aantekeningen met betrekking tot de geschiedenis der veeartsenijkunde, 116 pg.

H. P. H. Eversen, Aantekeningen over de apothekers te Maastricht in vroegere eeuwen, in *Maasgouw*, 1884, 975-976.

E. M. Kruytzer, Les pharmaciens de Maestricht du XIXe siècle et les sciences naturelles. Maastricht, 1959.

K. Romen, De apothekers in de vorige eeuwen, inzonderheid in Limburg, in *Jaarboek van het Provinciaal Genootschap Limburg*, dl XI, 184-190, 1906.

E. Hollman, en P. van der Wielen, Een bijdrage tot de geschiedenis der pharmacie te Maastricht, in *Pharmaceutisch Weekblad*, 58 (1921), 758.

P. Jaspers, Het apothekersexamen van Jan Pieter Minckelers (1748-1824), in *Pharmaceutisch Weekblad*, 1966, 141.

E. Verzijl, Een merkwaardig reglement voor de apothekers van Maastricht uit 1762, in *Pharmaceutisch Weekblad*, 1935, 1386.

D. Wittop Koning, De geschiedenis van de pharmacie te Roermond en Venlo, in *Pharmaceutisch Weekblad*, 1954, 641.

J. Verzijl, De stadsvroedvrouw in vroeger tijd, in *Maasgouw*, 55 (1935), 66.

A. Lamotte, De vroedvrouwen in het oud-Luiks kerkelijk recht, in *Limburg (B)*, 1921-1922, 68-73.

J. H. A. E. Cornips, Een provinciale school voor apothekers te Maastricht. Bijdrage tot de geschiedenis der pharmacie te Maastricht in de Franse tijd. Maastricht, 1953.

L. H. J. Lamberts-Hurrelbrinck, Het internationaal liefdewerk voor gewonden en krijgsgevangenen te Maastricht. Maastricht, (1920).

Verslag betreffende de handelingen en bevindingen in het jaar 1912 der Commissie in het belang van het verleen van eerste hulp bij bedrijfsongevallen, ingesteld bij k.v. van 10 december 1910, nr 1952. 's-Gravenhage, 1913, 29 pg.

Gedenkboek 25 jaren transportkolonnen Nederlandse Roode Kruis Maastricht. Maastricht, 1938.

10 jaar Roode Kruis Arbeid te Vaals. Vaals, z.j.

P. L. J. M. A. Müller, Medicijnboekjes, uitgegeven door twee vermaarde doctores, in Eigen Volk, 7, (1935), 240-243, 268-274.

Rekening van een chirurgijn uit 1769, medegedeeld door A. J. Flament, in Maasgouw, 29 (1907), 87.

G. D. Franquinet, Oude recepten of geneesmiddelen in de 13e eeuw, in Maasgouw, 5 (1883), 924.

W. J(ansen), Schapenziekte en de genezing er van, in Veldeke, 32 (1957), 34-37.

A. Remans, Het Limburgse volksgeloof. Volksgeneeskunde, in Limburg (B), 30 (1951), 199-200.

H. J. Hoffmans, Proefnemingen met de Röntgensche stralen in het laboratorium der Hoogere Burgerschool te Maastricht. (De oudste toepassing van de röntgenfoto's in ons land). Maastricht, 1896.

R. Enckels, Volksgeneesmiddelen uit de 18e eeuw, in Limburg (B), XLV (1966), 7-8, 222-224.

M. H. M. Heggen, Oude pharmaceutische boeken, bijeengebracht in het Land van Herle ter gelegenheid van de voorjaarsvergadering van de Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in de Benelux op 17 en 18 april 1971. Heerlen, 1971, 22 blz.

J. P. van Vonderen, De broeder met de nieuwe jas; iets over de Heerlensche Kneipp-inrichting, in Veertig jaar spoor en mijnen in Zuid-Limburg, 1896-1936, Heerlen, 1936, p. 199-203.

Wenckebach-Bundel, uitgegeven ter gelegenheid van de opening van het De Wever-ziekenhuis te Heerlen, 14 juni 1968 (door H. H. Lindeboom, J. G. Y. de Jong, A. A. J. J. van der Eerden e.a.), Heerlen, 1968, 210 p., lit.

EPIDEMIEËN

De bestudering van de vroeger herhaaldelijk terugkerende epidemieën in hun frequentie, omvang, verloop en gevolgen is een dankbaar historisch studieobject, waarmee echter in Limburg nog geen begin is gemaakt. Naast enige vermeldingen, dat ook de zwarte dood (de pest) in deze streken de bevolking heeft gezeseld, is voornamelijk iets bekend over het optreden op grote schaal van de infectieziekten in de 19e eeuw. Behalve deze schaarse gepubliceerde gegevens zullen vooral de archieven nadere uitkomst kunnen bieden, vooral ook als men het optreden van de epidemieën demografisch wil ontleden. Ideaal zou zijn, indien dergelijke studies gelijktijdig in meer provincies begonnen werden om de samenhang, de verspreiding, de oorzaken en de effecten te kunnen nagaan.

Voor verdere literatuur over dit onderwerp zij verwezen naar de op pag. 102 geciteerde demografische bibliografie van prof. dr. B. H. Slicher van Bath.

M. J. Godefroi, De cholera en de openbare gezondheidsregeling in Nederland. 's Hertogenbosch, 1866.

J. G. Dijkstra, Een epidemiologische beschouwing van de Nederlandse pest-epidemieën der 17e eeuw, 1921.

De cholera-epidemie in Nederland in 1866 en 1867, uitgegeven door het Departement van Binnenlandsche Zaken. 's-Gravenhage, 1875.

De pokken-epidemie in Nederland in 1870-1873. ('s-Gravenhage), 1875.

P. L. J. M. A. Müller, Epidemieën te Venlo (1439-1623), in Maasgouw, 1933, 70.

(H. Dyserinck), Pest te Maastricht in 1668 en 1669. Het aantal slachtoffers in de Sint Nicolaasparochie, in Maasgouw, 1918, 67.

Pestmeester te Maastricht in 1670, in Maasgouw, 1922, 28.

Anonymus, Dysenterie te Horst, in Maasgouw, 1906, 14.

J. S. van Veen, Pest te Venray in 1649, in Maasgouw, 1918, 80.

J. S. van Veen, Blitterswijk in de pesttijd (attest 1615), in Maasgouw, 1928, 33.

Un remède de l'an 1539 contre la suette, in Publications, dl. 12, 500.

H. P. H. Eversen, De zweetende ziekte te Maastricht in 1527, in *Maasgouw*, 1882, 821-822; 1883, 833-834.

J. M. van de Venne, Het nieuwe ziekenhuis der Paters Predikheren te Maastricht 1655, in *Maasgouw*, 1959, 157.

H. van Werveke, Nogmaals de zwarte dood in de Nederlanden, in *Bijdr. Gesch. Nederl.*, 8 (1954), 251-258.

G. D. Franquinet, Eene verordening der stad Venlo in tijd van pest, 1615 en 1623, in *Maasgouw*, 1891, 142.

J. Kleijntjens, De pest te Roermond in de loop der eeuwen, in *De Navorscher*, 86 (1937), 134-144 en 164-184.

H. Dijserinck, Pest te Maastricht in 1668 en 1669, in *Maasgouw*, 48 (1928), 31-32, 67.

P. M. H. Doppler, Pest te Maastricht (1669), in *Maasgouw*, 56 (1936), 9.

J. M. van de Venne, De pest te Beek in 1634, in *Maasgouw*, 76 (1957), 42.

David de Kok OFM, De Minderbroeders te Weert en de pestlijders, in *Franciscaans leven*, 17 (1934), 284.

Donatus van Adrichem OFM, Eene pestinstructie van 1644 voor de Minderbroeders te Weert, in *Maasgouw* 35 (1915), 7.

H. Boermans, De pest te Venlo, (in 1616), in *Maasgouw*, 1935, 49.

Asa Briggs, Cholera and society in the nineteenth century, in *Past and Present*, 19, april 1961, 76-96.

W. J. Vromen, Veepest in de Onderbanken, in *Het Land van Herle*, 21 (1971), 65 e.v.

P. P. Frohn, Vor 300 Jahren herrschte die Pest, in *Selkkanthemat, Blätter für heimatliche Geschichte, Volks- und Naturkunde*, 11, (1969), 9, 68.

Mart. Jansen, Ziektenbordjes (op de huizen te Sittard en Venlo in de 16e en 17e eeuw), in *Maasgouw*, 1880, 272.

J. B. Sivré, Ziektebordjes (op de huizen te Roermond in de 16e en 17e eeuw), in *Maasgouw*, 1880, 287.

J. M. van de Venne, Melaatsheid in het begin der 18e eeuw (Weert), in *Maasgouw*, 1924, 53.

Cholera (rapport door B. en W van Roermond) Roermond, 1866.

Verslag van Burgemeester en Wethouders nopens de cholera-epidemie te Maastricht over

de jaren 1866 en 1867. Maastricht, 1867. (In Gemeente-archief Maastricht, nieuw archief, nr. 1069 stukken over de cholera-epidemieën in 1848-49 en 1866).

Verslag cholera-commissie, in Uitvoerig en beredeneerd Verslag van de toestand van de Gemeente Maastricht over 1866, 117-130.

L. Th. van Kleef, Eenige losse aanmerkingen naar aanleiding van de cholera-epidemie te Maastricht in het jaar 1894. Amsterdam, 1895.

M. M. J. Ruland, Enkele aantekeningen betreffende de diphteritis-epidemie te Maastricht, 1894.

VERPLEGING, ZIEKENHUIZEN ENZ.

De meeste medische instituten in Limburg dateren uit de laatste halve eeuw. Hun geschiedenis is ten dele beschreven, waarvan de meest recente werken doorgaans historisch het uitvoerigst zijn. Toch is het ontwikkelingsproces op lange termijn, nl. van eenvoudig gasthuis tot een medisch instituut met specialistisch karakter zoals door Querido geschetst, nog onvoldoende belicht, wat vooral voor Maastricht, Kerkrade, Sittard en Weert geldt. De geschiedenis van de ziekenhuizen te Heerlen, Roermond en Venlo is beter uit de verf gekomen. Een samenvatting en onderlinge vergelijking van de groei van het ziekenhuiswezen in Limburg ontbreekt nog volledig. De zich eveneens grondig wijzigende ziekenverpleging is een terrein, dat zich zeer goed voor een historische beschouwing zou lenen. In de geschiedenis van enige religieuze congregaties, die zich met de verpleging bezig houden of hielden, mist men soms de nodige objectiviteit, terwijl over de opkomst van de moderne lekenverpleging nog weinig is geschreven, zodat ook een historische confrontatie nog niet mogelijk is.

Algemeen

A. Querido, Godshuizen en gasthuizen. Amsterdam, 1958, 2dr, 1967, 205 p., lit.

C. H. Vermede, Geschiedenis der ziekenverpleging. Heerlen, 1927.

F. Meijboom, Grepen uit de geschiedenis van zorgen en verzorgen. Amsterdam, 1970, 158 p.

R. N. M. Eijkel, Ziekenverpleging. 's-Hertogenbosch, 1909.

Lustrumnummer Ons Ziekenhuis, officieel orgaan van de Vereniging van Katholieke Ziekenhuizen. 's-Gravenhage, 1938.

Jubileumnummer Ons Ziekenhuis, bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Vereniging van Katholieke Ziekenhuizen, 1958.

Rapport over de organisatie van de opleiding van verplegenden. (1924).

Rapport ziekenhuisruimte. Rapport van de gemeentelijke commissie van onderzoek naar de behoefte aan ziekenhuisruimte, 1935.

Rapport van de commissie ter bestudering van de organisatie van de gezondheidszorg, 1948.

Overzicht van de gegevens der ziekenhuizen in Nederland over 1960. Den Haag, 1962, 298 p.

Berekeningen betreffende de behoefte aan ziekenhuisbedden in 1980. Instituut voor arbeidsvraagstukken van de Katholieke Hogeschool. Tilburg, 1968, 11 p.

Het Ziekenhuis in het totaal van de gezondheidszorg. Inleidingen tijdens het congres van de Vereniging Katholieke Ziekenhuizen te Nijmegen op 25-27 september 1958. Nijmegen, 1958, 102 p., lit.

Sint-Raboud Ziekenhuis, uitg. ter gelegenheid van de opening van het eerste gebouw van het Academisch Ziekenhuis van de r.k. Universiteit te Nijmegen op 29 september 1956, in Ons Ziekenhuis, sept. 1956, 32 p.

L. M. J. Groot, Prijsvorming van ziekenhuisdiensten. Diss. Tilburg. Roermond, 1960.

L. P. de Jong, Ziekenhuiskosten en ziekenhuistarief. Diss. Amsterdam, Agon Elsevier, Amsterdam, 19.

E. Th. Casser en C. J. Lammers, Mensen in het ziekenhuis. Nieuwe vormen van leiding-geven en communicatie. Groningen 1971, 174 p.

Met betrekking tot Limburg

J. Jongen, Een militair hospitaal te Hoensbroek, in Het Land van Herle, jrg. 10, afl. 3, mei-juni 1960, 53-54.

P. J. W. Rieter, Historisch overzicht van het r.k. Godshuis, eerder genaamd „Het Hospitaal Generaal" (in Roermond), 1739-1939. Roermond, 1939.

Cl. van Straten, De onderlinge ziekteverzekering in Limburg (B), in Limburg (B), 1921-22, 34-37.

r.k. Ziekenverpleging in Limburg en Noord-Brabant in Limburger Koerier, 27 januari 1906.

- H. Mosmans, Het leven van Mgr Savelberg, 1937.
- M. Molenaar msc, Peter Josef Savelberg, een priester van Heerlen. Hilversum, 1940.
- J. L. Jansen, Leven en werken van de Dienaar Gods Mgr Petrus Joseph Savelberg, uitg. door M. J. Hanrath. (Hilversum), (1947), 212 p., lit.
- Mgr P. J. Savelberg, rector en stichter van het St. Joseph Ziekenhuis te Heerlen bij zijn 50-jarig priesterschap, 1854-1904. Heerlen 1904.
- Het St. Josephziekenhuis te Heerlen; door F. Poels, L. Crobach, E. Cuypers e.a. Overdr. uit: Het huis, oud en nieuw, (1924) blz. 240-272, 276-304. Lit. opgn.
- L. Crobach, Het St. Josef-ziekenhuis te Heerlen; architect van het nieuwe gedeelte Eduard Cuypers. Amsterdam (1924). 24 blz.
- L. Crobach, Het St. Josef-ziekenhuis te Heerlen, in: Heerlen mijn-, industrie-, winkel- en woonstad, (1931) 1, blz. 9, 11 en (1933), blz. 65.
- L. Crobach, Het St. Josef-ziekenhuis te Heerlen, 1904-1929. Overdruk, 's-Gravenhage, (1929), geïll., graf.
- In Dienst der Zieken, Gedenkboek St. Joseph Ziekenhuis te Heerlen, 1904-1954, onder redactie van P. Remigius Dieteren OFM. Bussum, 1954.
- J. Brouwers, Adres aan den Raad van Maastricht (inzake Calvariënberg), Nijswiller, 1933 (Meerdere adressen werden aan de gemeenteraad gericht).
- Beschouwingen, berekeningen en conclusies terzake van het ziekenhuisvraagstuk e.a. te Maastricht. Besluit tot de bouw van een nieuw ziekenhuis. Maastricht, 1935, 22 p.
- Ziekenhuis Calvariënberg, propaganda-uitgave. Kerkrade, 1935, fts.
- Basisplan voor de ontwikkeling van het complex Calvariënberg te Maastricht vanaf 1960. Uitgave Burgerlijk Armbestuur, 1960.
- A. M. I. Lenders, Schets van het 50-jarig bestaan van het r.k. Gasthuis St. Jozef te Venlo. Venlo, 1911.
- Gedenkboek St. Joseph Ziekenhuis Venlo, 1861-1936. Heerlen, 1936.
- J. F. R. Philips, Een eeuw armen- en ziekenzorg in Venlo. Het r.k. St. Joseph Ziekenhuis, 1861-1961. Venlo, 1961, 104 p.
- r.k. Ziekenhuis „De Goddelijke Voorzienigheid” te Sittard. Z. pl., z.j.
- Rapport r.k. Ziekenhuis te Sittard. (Sittard), 1950.
- R. N. M. Eijkkel, De quarantaine-stations te Didam, Sittard en Venlo, in Ziekenhuis, VIII, 1917, 107 e.v.

A. H. Simonis, Het „Frans” klooster en het Ziekenhuis „De Goddelijke Voorzienigheid”, in Sittard, Historie en Gestalte, Sittard, 1971, 252-262.

Gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het St. Laurentius Ziekenhuis te Roermond op 15 mei 1956. Roermond, 1956, 63 p., geïll., graf., tab.

Gedenkboek St. Jans-Gasthuis Weert, 1869-1969. Maastricht, 1969, 31 p., geïll., graf., tab. (Een overzicht verscheen eveneens in 1937) Zie verder Maas- en Roerbode, 10-2-1964, 22-1-1969, 29-1-1969, 28-2-1969, 1-3-1969, 3-3-1969, 4-4-1970.

Het gesticht Calvariënberg te Maastricht, in Maasgouw, 9 (1887), 139.

H. J. M. Frusch, Oude gasthuizen in Limburg ($\pm$ 1171 tot $\pm$ 1620), in Ons Heem, 5 (1956), 104-108.

L. van Hommerich, Het Gasthuis, in Bulletin Het Land van Herle, 7 (1957), 2, 47.

J. Linssen, De beide oudste gasthuizen van Roermond, in Maasgouw, 1969, 11-18.

Het St. Joseph Ziekenhuis te Kerkrade, veertigjarig bestaan, in Gazet van Limburg, 19 mei 1954.

St. Laurentius Ziekenhuis Roermond viert 25-jarig bestaan, in Maas en Roerbode, 12 en 15 mei 1956. De Nieuwe Limburger, 16 mei 1956.

Vijf en twintig jaar Tegels Ziekenhuis, in Tegelse Courant, 2 augustus 1952. Gazet van Limburg, 23 juli 1952.

Vijf en twintig jaar Weerter St. Jansgasthuis, in Maas- en Roerbode, 25 april 1956.

Geschiedenis St. Annagesticht te Heel, in Maas- en Roerbode, 2 en 16 februari 1961 en 8 maart 1961.

Instituut voor ooglijders, gevestigd te Maastricht onder leiding van dr Swart Abrahamsz., in De Tijd, 7 maart 1896, kol. 1.

Maria Roepaan Ottersum, 1951-1961, brochure.

R.K. Blindeninstituut St. Henricus Grave. Z. pl., z.j.

Nota betreffende het ziekenhuiswezen in Zuid-Limburg. Uitg. Prov. Plan. Dienst, Maastricht, 1951, 8 p.

G. van Thiel, Rapport over de huidige en toekomstige behoefte aan ziekenhuisaccommodatie in de gemeente Tegelen. Uitg. E.T.I.L., Maastricht, 1950, 13 p.

Verpleeginrichtingen in Limburg. Uitg. Prov. Opbouworgaan Limburg, Roermond, 1955.

Verpleeghuizen in Limburg. Spreidingsplan voor de verpleegtehuizen in de provincie Limburg. Rapport van de Provinciale Raad voor de Volksgezondheid Limburg. (Maastricht), 1964, 22 p.

Dit terrein is betrekkelijk goed bestudeerd en heeft – actueel en historisch – in Limburg steeds veel aandacht gehad. Belangrijk is de dissertatie van dr. J. H. Starmans en zijn de publikaties van het Limburgse Groene Kruis.

Onvoldoende is echter de situatie van de medische en hygiënische kindercare bestudeerd in oudere perioden, met name vóór de 19e eeuw.

J. de Bruin, C. C. van der Heide en G. Scheltema, *De verzorging van de zuigeling*. In opdracht der Nederlandsche Vereeniging van Kinderartsen. Haarlem, 1906.

De ontwikkeling van de kindergeneeskunde in de afgelopen vijftig jaar. Jubileumbundel. Leiden, 1942.

H. Koenen, De mogelijke betekenis van ziekte- en ziekenfondswet voor de zuigelingenbescherming op het platteland, in *Ned. Tijdschr. voor Geneeskunde*, 73e jrg., 1929, nr. 14.

J. H. G. Carstens, Consultatiebureaux voor zuigelingen en melkkeukens. Z. pl., 1922.

Beschamende zuigelingensterfte. Brochure uitgegeven door de Nederlandsche Bond ter bescherming van zuigelingen. Z. pl., 1915.

De zuigelingenbescherming in de Provincie Limburg. Eene taak voor de r.k. Vereeniging Het Limburgsche Groene Kruis. Sittard, (1927).

J. Truyen, *Kindersterfte in Limburg*. Leiden, 1916.

A. Meuleman, *De kweekschool voor vroedvrouwen te Heerlen en de kindersterfte in de Zuidelijke Provincieën*. Brochure, 1913.

G. J. Lubbers, *Moederschapszorg*. Propaganda-uitgave van de r.k. Vereeniging Moederschapszorg. (Heerlen), (1932), 26 p.

J. Kuypers, *Uit de geschiedenis van de r.k. Vereeniging Moederschapszorg te Heerlen bij gelegenheid van het 25-jarig jubileum*. Heerlen, 1937.

Wilhelminaschool, (r.k. Kweekschool voor Vroedvrouwen te Heerlen), in Heerlen, mijn-, industrie-, winkel- en woonstad, (1932), 3, 73.

A. Willemse, *De kindersterfte in Limburg*. Persoonlijke ervaring (als arts te Well) en statistiek, in *Katholiek Sociaal Weekblad*, 17 (1918), 361-364.

Ildefonsus O. M. Cap., *Kindersterfte en alcoholisme*, (met een nawoord van J. Truyen), in *Katholiek Sociaal Weekblad*, 17 (1918), 257-258.

Kindersterfte (in Brabant en Limburg door kunstmatige voeding), in Katholiek Sociaal Weekblad, (1908), 179.

Kindersterfte in de Mijnstreek, in Katholiek Sociaal Weekblad, 14 (1915), 188-189.

De Kleuter. Gedenkschrift van de R.K. Vereniging Het Groene Kruis, Venlo, speciaal gewijd aan de kleuter, 1910-1960. Venlo, 1960, 64 p.

J. T. Buma, Sociale kinderhygiëne in Nederland. Assen, 1954, 104 p.

J. H. Starmans, Verloskunde en kindersterfte in Limburg. Folklore, Geschiedenis, Heden. Diss. Utrecht. Maastricht, 1930.

A. Prick-Brabers en L. Lonis, Veertig jaar R.K. Vereniging Moederschapszorg. De Kweekschool voor vroedvrouwen te Heerlen, 1913-1953. Heerlen, 1953, 87 p., geïll., gr., tab.

Feestnummer t.g.v. het 40-jarig jubileum van de R.K. Vroedvrouwschool te Heerlen, 1913-1953, in De Katholieke Vroedvrouw, jrg. 26, 7, 97-116.

(Door de Vereniging Moederschapszorg worden incidenteel medische publikaties uitgegeven op het terrein van de kindergeneeskunde onder de titel „Moederschapszorgbibliotheek“).

H. Jacobi en H. P. S. Verheggen, 25 Jaar Kraamzorg. Sittard, 1968.

TUBERCULOSEBESTRIJDING

Ook dit terrein is onderwerp geweest van verschillende studies. Men is zelfs geneigd om te zeggen, dat door toevallige omstandigheden geen ander terrein van de volksgezondheid zoveel aandacht heeft gekregen en zo volledig historisch is verantwoord. Maar ook hier past dezelfde opmerking als bij de kinderhygiëne, dat onze kennis omtrent het optreden van de tuberculose vóór ± 1870 daarentegen gering is.

R. N. M. Eijkel en Jac. Vrancken, Tuberculose – Houd U gezond. Brochure. Sittard, 1907.

W. Bronkhorst, De behandeling der tuberculoselijders. Utrecht, (1923).

W. Bronkhorst en P. J. S. Serrarens, Nazorg voor tuberculoselijders. Utrecht, 1923.

J. B. F. van Gils, Gedenkboek bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Nederlandsche Centrale Vereeniging tot Bestrijding van Tuberculose. 's-Gravenhage, 1928.

Gedenkboek Herwonnen Levenskracht, 1913-1925. (Utrecht), 1926.

Gedenkboek ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Nederlandse Centrale Vereniging tot bestrijding van de tuberculose. 's-Gravenhage, 1953.

Gedenkboek samengesteld ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het R.K. Sanatorium Dekkerswald, 1913-1938. Z. pl., z.j. (1938), 159 p., geïll., graf.

J. W. Indemans, De strijd tegen de tering. Brochure. Maastricht, 1912.

Praeadvies van de subcommissie tuberculosebestrijding van de Sociaal Hygiënische Commissie voor Zuid-Limburg. Maastricht, 1919.

Gedenkboek van de Stichting Het Limburgsch Groene Kruis Sanatorium te Horn. Sittard, 1921.

Een praatje over ons mgr Mutsaersoord, R.K. Herstellingsoord voor spoor- en tramwegpersoneel te Venlo. Brochure, (1929).

P. J. Smit-Smit, Het sanatorium „Maria-oord” te Gennepe, in Eigen Haard, 56, (1930), 502, 530.

Het sanatorium „Maria-oord” te Gennepe, in Limburg, 1937, nr 3, 30-31.

Gedenkboek bij de herdenking van het 25-jarig bestaan van het Katholiek Sanatorium „Hornerheide”. Horn, 1946.

J. F. R. Philips, Vijftig jaar Hornerheide. Historische beschouwingen over de medische zorg in Limburg. Assen, 1971, overdruk uit „Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg”.

VOLKSGEZONDHEID (DIVERSE FACETTEN)

In deze rubriek is literatuur vermeld over diverse aspecten van de volksgezondheid, voorzover deze al niet onder het hoofd sociale kinderhygiëne of tuberculosebestrijding is aangegeven. De sociale hygiëne omvat zeer veel facetten en om die reden treft men hier naast algemene samenvattingen werken aan over voeding, drinkwatervoorziening, het nut van badhuizen en zwembaden, de hulp aan gebrekkigen, het werk van de ziekenfondsen, gezondheidskolonies enz. en over de uitgebreide activiteiten van de kruisbeweging. Het zijn terreinen, die nog steeds sterk in ontwikkeling zijn, maar waarvan de wortels al in een ouder verleden liggen. De verschillende geschriften uit de jaren vóór de eerste wereldoorlog bewijzen dat voldoende. Al deze facetten grijpen sterk in elkaar, zodat de vele deelactiviteiten een mentaliteitsverandering hebben bewerkt, die weer inspiratie gaf tot nieuwe initiatieven. Men leze hiervoor met name de gedenk-

boeken van de kruisorganisaties en van verschillende overkoepelende lichamen. Het is vaak moeilijk een selectie aan te brengen in de veelheid van geschriften, omdat uiteindelijk het gehele leefmilieu en de infrastructuur een belangrijke functie hebben ten aanzien van de volksgezondheid. Deze opsomming heeft noodgedwongen daarom een willekeurig karakter.

Een indruk van de hoeveelheid van taken, die zich onder deze noemer aandienen, proeft men uit de geschiedenis van de Limburgse ziekenfondsen en het Limburgse Groene Kruis en uit de monografie over de Venlose burgemeester Van Rijn als pionier van de milieuhygiëne.

Algemeen

S. Coronel Sr., De gezondheidsleer toegepast op de fabrieksnijverheid. Een handboek voor industrieelen, genees- en staathuishoudkundigen. Haarlem, 1861.

A. H. Bergink, Samuel Senior Coronel. Zijn betekenis voor de sociale geneeskunde in Nederland. Assen, 1960, 237 p.

H. D. Flik, Baden, wasschen en zwemmen. Hygiënische studieën. Brielle, 1887.

W. Francken, Over volks- en schoolbaden, benevens een statistiek der warmwater-bad-inrichtingen in Nederland. Rotterdam, 1889.

A. Kellenaers JBzn., Vereenigingen voor landelijke ziekenverpleging, in Katholiek Sociaal Weekblad, 1909, nr. 30, 346.

A. C. Bos, Gezondheidskolonies. Egmond aan Zee, 1899.

M. J. C. van Eijck, Volksbadhuizen. Amsterdam, 1912.

S. Vissering, Over werkloonen en volksvoeding (in 1854). Amsterdam, 1863.

J. J. Wachtters, De voeding van den werkman. Leiden, 1912.

G. Burema, De voeding in Nederland van de Middeleeuwen tot de twintigste eeuw. Assen, 1953, 327 p.

J. Vogelzang, De drinkwatervoorziening van Nederland vóór de aanleg van de drinkwaterleidingen. Diss. Utrecht. Gouda, 1956.

F. Geelen, Praatjes over gezondheidsleer. Sittard, (1911).

L. Ali Cohen, Handboek der Openbare Gezondheidsregeling en der Geneeskundige Politie, met het oog op de behoeften en de wetgeving van Nederland. Groningen, 1872, 2 dl.

I. C. van Houten, *Anderhalve eeuw onderwijs aan blinden, 1808-1958*. Amsterdam, 1958, 169 p.

Volksgesondheidsnota 1966, in *Handelingen Staten-Generaal, zitting 1965-1966, nr. 8462, 344 p.*
(idem, beknopte samenvatting, 's-Gravenhage, 1966, 126 p.).

M. G. Schenk en J. B. Spaan, *Symphonie in groen*. Uitgave van de A.N.V. Het Groene Kruis, Wormerveer, 1961, p. 62-71 (Limburg).

A. J. H. Bartels, *Bijdrage tot de ordening van de maatschappelijke gezondheidszorg in Nederland*. Dissertatie Tilburg. Alphen a.d. Rijn, 1950, 143 p.

Kruispunten. Verslagen van het congres te Utrecht op 30 en 31 oktober 1961 t.g.v. het 50-jarig bestaan van de Algemene Nederlandse Vereniging „Het Groene Kruis”. Utrecht, 200 p., tab., lit.

Het Wit-Gele Kruis in kort bestek; aard en activiteiten. Utrecht, 1963, 35 p.

De Keuringsdienst van Waren in Nederland t.g.v. vijftig jaar Warenwet. 's-Gravenhage, 1969.

Vijftig jaar Drinkwater. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het Rijksinstituut voor Drinkwatervoorziening. ('s-Gravenhage), (1963), 176 p.

G. H. Weekers, *Catechismus der hygiëne of gezondheidsvriend*. Brochure, 1912.

M. A. van Andel, *Volksgeneeskunst in Nederland*. Diss. Leiden. Utrecht, 1909.

R. H. Saltet, *Voordrachten over gezondheidsleer*. Haarlem, 1919, 808 p., 2e dr.

P. Hyacinth Hermans, *Wat ze in de Kamer niet wisten. Een woord over de R.K. Blindenverzorging in Nederland*. Amsterdam, (1914).

In Zilverkrans. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het Groene Kruis. Utrecht, 1925, 124 p., geill.

Gedenkboek Nederlandsche Vereeniging voor volks- en schoolbaden, 1902-1927. 's-Gravenhage, 1928.

L. Heijermans, *Gemeentelijke gezondheidszorg in Nederland*. Amsterdam, 1929.

J. van Assen Jzn., *De zorg voor lichamelijk gebrekkigen uit sociaal, economisch en medisch oogpunt*. 's-Gravenhage, 1929.

J. Th. Terburgh, *De geschiedenis van het staatstoezicht op de volksgezondheid*. Zwolle, 1929.

Overzicht van het sociaal-hygiënisch werk in Nederland op het gebied van de dienst der volksgezondheid. 's-Gravenhage, 1932, 325 p.

- A. ter Cox, Wat geschiedt er in Nederland in het belang der volksgezondheid, 1932.
- Leerboek van de sociale hygiëne en van de sociale wetgeving. Roermond, 1934.
- H. C. A. Baljon, Hulp voor het gebrekkige kind. ('s-Hertogenbosch), 1940.
- Jubileum van het Instituut voor doofstommen te St. Michielsgestel, St. Michielsgestel, 1940.
- C. van den Berg, Het Staatstoezicht op de ziekenfondsen in het bevrijde Zuiden van ons land, in Het Ziekenfonds, 1965.
- C. van den Berg, Volksgezondheid in bevrijd Nederland, artikelenserie in Katholieke Gezondheidszorg, november en december 1965 en januari 1966.
- Gedenkboek bij het vijfde lustrum van de Nationale Federatie Het Wit-Gele Kruis. Vijf en twintig jaar katholieke gezondheidszorg. Utrecht, 1948.
- Gedenkboek 25 jaar katholieke gezondheidszorg, 1923-1948. Tilburg, (1948), 76 p.
- Katholieke Zieken- en Gezondheidszorg, 1853-1953. Inleidingen op de bijeenkomst van de Katholieke Raad van Overleg voor Volksgezondheid. Z. pl., 1953.
- H. C. van der Hoeven, Voor elkaar. De ziekenfondsen temidden van de sociale veranderingen in de jaren 1900-1960. Utrecht, 1963, 346 p.
- J. W. F. M. Stoop, Revalidatie in Nederland. Diss. Utrecht. Assen, 1959.
- H. Mulder, Bejaardensterfte in Nederland. Een vergelijking tussen stad en platteland. Diss. Utrecht. Epe, 1960, 135 p.
- J. A. Verdoorn, Volksgezondheid en sociale ontwikkeling. Utrecht, 1965.

Met betrekking tot Limburg

- De drinkwatervoorziening in Zuid-Limburg. (1911).
- Rapport van de Commissie tot onderzoek naar de sociaal-hygiënische toestanden in Zuid-Limburg. Heerlen/Roermond, 1919.
- Verslag ondervoeding van schoolkinderen. Onderzoek maart-juli 1927. (Maastricht), 1927.
- O. Meuleman, De nood van de ongehuwde moeder. Roermond, 1929, 51 p.
- L. A. Veeger, Taak, werkwijze en organisatie van het Limburgsche Groene Kruis. Brochure, z.j.
- Handelingen van het congres voor openbare gezondheidsregeling te Maastricht. (Maastricht), 1938.

J. H. Froger, De waarde van streekplannen voor de volksgezondheid, in het bijzonder voor Limburg. Z. pl., 1925.

Gedenboek Centraal Ziekenfonds, instelling van de Limburgse r.k. Werkliedenbond. 15 Jaar Ziekenfondswezen. Heerlen, 1941.

Plan Heerlen betreffende de reorganisatie van het ziekenfondswezen in Nederland. Heerlen, 1946.

r.k. Vereniging Het Limburgse Groene Kruis. Brochure, (1947).

Gedenboek z.n.l., Algemeen Ziekenfonds Noord-Limburg, 1929-1954. 25 Jaar Ziekenfondswerk in Noord- en Midden-Limburg. Venlo, 1954.

A. J. Swaak, Onderzoek naar de voeding en voedingsgewoonten bij meisjes van 14-23 jaar in Maastricht en omgeving. Z. pl., 1955.

P. L. J. M. A. Müller, Venlo en zijn waterleiding (1616-1889), in *Historie*, 1947 (12), 286.

Een halve eeuw gemeentelijk waterleidingbedrijf Kerkrade, 1912-1962. Kerkrade, 1962.

J. F. R. Philips, Vijftig jaar sociale gezondheidszorg in Limburg. De r.k. Vereniging Het Limburgse Groene Kruis in het goud, 1910-1960. Roermond, 1960, 230 p.

Het Limburgse Groene Kruis 60 jaar, (door A. Mertens, H. Ph. M. Schmedding, J. Bremmers e.a.), in *Katholieke Gezondheidszorg*, mei 1970, jrg. 39, nr. 5, 162-220.

V. van de Camp, Volks- en schoolbad, idem, Het Groene Kruis, in Heerlen, mijn-, industrie-, woon- en winkelstad, (1931).

Sociale hygiëne. Een gemeentebestuur (Maastricht) optredend tegen kwakzalvers, in *Sociaal Weekblad*, 23 (1909), 62-63.

J. W. Creijghton, Over silicose en stofbestrijding, in *Steenkool*, 1946, 122, 164-165, 184.

W. A. J. M. Waterschoot van der Gracht, Rapport betreffende de verzorging van invalide mijnwerkers in Nederland, 1940, 205 p. + xiii.

H. de Ceuleneer van Bouwel, De l'hygiène dans ses rapports avec les industries modernes. Anvers, 1862, 374 p.

F. Sturmans, Lichamelijke invaliditeit bij jongens. Een epidemiologisch onderzoek in Zuid-Limburg. Dissertatie Nijmegen, 1967.

C. van den Berg, H. B. J. van Rijn, burgemeester van Venlo, pionier der milieuhygiëne. Assen, 1971, *Maaslandse Monografieën*, dl. 12, 171 + xv p.

Revalidisering van ongevalspatiënten, in *Steenkool*, 1951, 213-215.

Het arbeidsvraagstuk der blinden in Limburg. Uitg. Prov. Opbouworgaan Limburg, Roermond, 1954.

Roode Kruis-tentoonstelling te Heerlen (n.a.v. 80-jarig bestaan Nederlandsche Roode Kruis), 28 juni-13 juli 1947 (te Heerlen). (Heerlen), 1947, 48 p.

J. H. N. Bollen, De ontwikkeling van de drinkwatervoorziening der gemeente Heerlen, in Het Land van Herle, 13 (1963), 63 e.v.

17 (1967), 76 e.v., 97 e.v.

18 (1968), 19 e.v., 133 e.v.

Mijngebeuren en Volksgezondheid, hoofdstuk vi in Sociale begeleiding van de industrieële herstructurering van Zuid-Limburg. (Maastricht), (1966), 20-22.

GEESTELIJKE VOLKSGEZONDHEID

Een betrekkelijk nieuw terrein is dat van de geestelijke gezondheidszorg, die onder invloed van de „mental health”-beweging sedert de dertiger jaren een sterke ontwikkeling heeft beleefd en binnen het raam van de volksgezondheid een eigen plaats is gaan innemen. In Limburg is de groei zo onstuimig geweest en de positiebepaling nog zo onduidelijk, dat nog weinigen aan een bezinnende terugblik zijn toegekomen. Een bruikbaar overzicht geeft het artikel van J. Th. M. Dewez in de bundel „Met betrekking tot Limburg”.

De intramurale krankzinnigengzorg dateert van oudere datum en is ook institutioneel beter te overzien. Om deze reden zijn de werken over de Limburgse krankzinnigengestichten onder een apart hoofd vermeld.

C. T. Kortenhorst, Wat wil de R.K. Charitatieve Vereeniging voor Geestelijke Volksgezondheid?, 1931.

Het moeilijke kind. Tien jaren medisch-opvoedkundige bureaux. 1939.

W. N. Donkersloot, Het werk der consultatiebureaux voor zenuw- en geesteszieken onder de huidige maatschappelijke omstandigheden. 1935.

F. M. Havermans, Opstellen over forensische psychiatrie. 1951.

C. J. B. J. Trimbos, De geestelijke gezondheidszorg in Nederland. Utrecht/Antwerpen, 1959.

D. de Lange, Vijf jaar katholiek nationaal bureau voor geestelijke gezondheidszorg. Utrecht, 1957, 74 p.

H. M. M. Fortmann, Een nieuwe opdracht. Poging tot historische plaatsbepaling en tot taakomschrijving van de geestelijke gezondheidszorg in het algemeen en in het bijzonder voor het katholieke volksdeel in ons land. Utrecht, 1955.

Gids voor de geestelijke volksgezondheid in Limburg. Maastricht, (1964).

Geestelijke gezondheidszorg in Limburg. Verslag van de provinciale gezondheidsdag, gehouden op 29 september 1964 te Sittard, 57 p.

J. J. C. Marlet, Geestelijke gezondheidszorg in een Limburgs perspectief. Venlo, 1964, 45 p.

J. Th. M. Dewez, Een röntgenopname. Geestelijke volksgezondheid in Limburg, in Met betrekking tot Limburg, A'dam/Hilversum/Antwerpen, 1966, 191-212.

Organisatorische aspecten van de zwakzinnigenzorg in Limburg. Rapport van de Prov. Raad voor de Volksgezondheid in Limburg. Maastricht, 1967.

Geestelijke volksgezondheid in Limburg, in apart nummer De Bronk, 2, 1954-1955.

Geestelijke gezondheidszorg in Maastricht en omgeving, 1962, 43 p.

F. M. Havermans, Over geestelijke volksgezondheid, Roermond/Maaseik, 1955, 67 p.

L. A. G. J. Timmermans, Huwelijksbeleving van katholieke jonggehuwden. Een onderzoek middels een enquête in de westelijke mijnstreek van Limburg. Utrecht, 1964, 152 p., lit.

Krankzinnigenzorg in Limburg

St. Servatius, Geneeskundig Gesticht voor krankzinnige mannen en zenuwlijders te Venray onder het Bestuur van de Vereeniging der Broeders van Liefde. Venray, z.j. (1906).

Huize St. Servatius. Inrichting voor r.k. mannelijke zenuw- en zielszieken te Venray. Z. pl., 1930.

St. Servatius Gesticht Venray (geschiedkundig overzicht) (Maastricht), (1951).

St. Anna vlagt, St. Anna rouwt, St. Anna bouwt. Z. pl., 1945, 112 p.

J. J. C. Marlet, Een halve eeuw St. Anna Venray. Gedenkboek ter herdenking van het 50-jarig bestaan van het psychiatrisch ziekenhuis St. Anna, Venray. Voorhout, 1961.

Te Deum Laudamus. Gedenkboek uitgegeven bij het 125-jarig bestaan van de Congregatie van de Broeders van Liefde. Tessenderloo, 1932, 215 p.

J. H. A. E. Cornips, Bijdrage tot de geschiedenis van de krankzinnigenzorg te Maastricht. Maastricht, 1952.

TIJDSCHRIFTEN EN PERIODIEKEN

Zoals reeds in de inleiding werd opgemerkt, zijn ten behoeve van dit literatuuroverzicht de medische en paramedische tijdschriften niet systematisch doorgenomen. Het verdient echter aanbeveling bij verder onderzoek de indexen van deze tijdschriften te raadplegen. Hier

wordt volstaan met een aanduiding van een aantal van de voornaamste oudere tijdschriften en periodieken, die voor verder onderzoek in aanmerking komen:

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, nieuwe reeks.

Katholiek Artsenblad, 1921- .

Medisch Contact, 1945- .

Tijdschrift voor Ziekenverpleging, 1947- .

Gezondheidszorg, 1908- .

Katholieke Gezondheidszorg, 1931- .

Pharmaceutisch Weekblad.

Mededeelingen omtrent het Geneeskundig Staatstoezicht in de Provincies Noord-Brabant en Limburg,

Verslag der Vereeniging tot Bevordering der Volksgezondheid te Maastricht, 1882-1895 (de oudste in Limburg).

Jaarverslagen gezondheidscommissies (per district).

Jaarverslagen Limb. Groene Kruis en plaatselijke afdelingen.

Jaarverslagen ziekenhuizen, verpleeginrichtingen, gezondheidskolonies, sanatoria, ziekenfondsen, enz.

Maandblad Geestelijke Volksgezondheid.

Geneeskunde 1, uitg. Limburgse Academische Bibliotheek (B).

Metamedica, 1921- .

Huisarts en Wetenschap, 1957- .

Ons Ziekenhuis,

Tijdschrift voor Sociale Hygiëne (en Hygiënische Bladen), orgaan van het Nederlandsch Congres voor Openbare Gezondheidsregeling. Zwolle, 1898- .

Verslagen en Mededeelingen betreffende de volksgezondheid.

Handelingen van het Nederlandsch natuur- en geneeskundig congres, I (1909) -

Tijdschrift voor diergeneeskunde, 1 (1874) -

Janus. Revue internationale de l'histoire des sciences, de la médecine, de la pharmacie et de la technique (avec suppléments), 1 (1895).

Gezond Limburg, uitg. R.K. Vereniging Het Limburgse Groene Kruis, 1 (1948) –

Moederschapszorg, uitg. R.K. Vereniging Moederschapszorg, 1 (1924) –

Archiv für die Geschichte der Medizin, 1 (1908) –

Bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde, 1 (1920) –

Tijdschrift voor gezondheidsleer, 1 (1866) –

Jaarverslag Geneeskundig Staatstoezicht.

Jaarverslag Staatstoezicht op krankzinnigen en krankzinnigengestichten.

SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

INLEIDING

Veel diepgaander dan de bewogen oorlogsjaren 1940-1945 heeft de sociaal-economische heroriëntering van het laatste decennium een breuk in de maatschappelijke ontwikkeling van Limburg veroorzaakt. Zonder dat er nog duidelijke nieuwe perspectieven zijn, bespeurt men een omslag, die zich demonstreert zowel in het kerkelijke leven als in de politieke opvattingen, in de stagnerende economie en in de veranderende sociale verhoudingen. Wij leven in een maatschappij, die gekenmerkt wordt door verandering. De industriële structuur verandert door de sluiting van de mijnen, de industrialisatie krijgt vaste voet in het agrarische Noord-Limburg. Daarnaast onderkent men de opkomst van de dienstverlenende sector en het tekortschieten van de werkgelegenheid met o.a. een uitgebreide pendel als gevolg.

Consequent wijzigt zich ook de taak van de sociale organisaties. De standsorganisaties zijn vrijwel geheel verdwenen. Vakorganisaties bundelen zich in grotere formaties. Het proces van deconfessionalisering leidt tot nieuwe vormgeving.

In deze fase, die veelal met de algemene noemer herstructurering wordt aangeduid, wordt het oude vaak afgesloten en een nieuwe bladzijde in het historische boek omgeslagen.

Niet zelden wordt daarbij de noodzaak tot kritische verantwoording van de voorbije tijd, met name van het recente verleden, uit het oog verloren en volstaan oppervlakkige beschouwingen, met een vertekend beeld van dat verleden als resultaat. Het is overigens wel begrijpelijk, dat op het moment van de boedelscheiding de erfenis niet steeds op haar werkelijke waarde wordt geschat en dat voorbije opvattingen en instituties te gemakkelijk als achterhaald worden gekwalificeerd en zelfs misbruikt om onbehagen en wrevel over de huidige situatie af te reageren. Het schijnt eigen aan een overgangstijd, dat de botsing tussen oude en nieuwe structuren leidt tot een subjectieve schematisering van de veelvormigheid van het verleden.

Belangrijker dan ooit is daarom in zulk een overgangstijd de taak van de historiebeoefening om temidden van de veranderingen de continuïteit in de samenleving bloot te leggen en zo te laten zien, welke blijvende elementen in tijdgebonden constructies waard zijn behouden te blijven en in het maatschappelijk evolutieproces niet ongestraft verwaarloosd mogen worden als garantie voor de eigen identiteit.

De belangstelling voor de geschiedenis gaat thans sterk uit naar het recente verleden en hecht grote waarde aan de maatschappelijke componenten. Hierdoor is echter vereist een documentatiecentrum, waar uit de veelheid van bronnen van allerlei aard en oorsprong een geordende verzameling bewaard wordt, die de onmisbare gegevens levert voor een juist inzicht in de historische evolutie op economisch en maatschappelijk gebied.

Deze taak heeft het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg zich gesteld en met beperkte middelen voor een belangrijk stuk ook kunnen verwezenlijken. Daarom mag het Centrum zich dan ook verheugen in een steeds levendiger belangstelling. Maar deze interesse stelt ons instituut ook voor grote problemen en dwingt tot een intensieve bezinning op zijn taak en de wijze van functioneren. Het Centrum wordt door beoefenaren van bijna alle maatschappijwetenschappen bezocht en deze verlangen terecht veelal een afgeronde documentatie over de moderne tijd, waarover het Centrum ook veel meer gegevens bezit dan menig traditioneel archiefdepôt. Zulk up-to-date documentatiemateriaal stelt hoge eisen aan de acquisitie van archieven, brochures, statistisch materiaal en vaak moeilijk toegankelijke periodieken.

Een voor ons instituut bijzonder gelukkig verschijnsel is, dat – vooral tengevolge van de herstructurering van Zuid-Limburg – vele belangrijke archieven en andere bronnen voor de maatschappijgeschiedenis ter bewaring worden aangeboden. De financiële en andere consequenties hiervan worden elders in dit verslag besproken. Hier willen wij er slechts op wijzen, dat het ordenen en inventariseren van het steeds omvangrijker wordend bronnenbezit een zeer arbeidsintensieve en derhalve ook tijdrovende opgave is, waarna – met het oog op de zeer gevarieerde vraagstelling – het creëren van meerdere toegangen volgt om de onderzoeker zo snel en gemakkelijk mogelijk de gevraagde gegevens te verstrekken. Dit maakt de noodzaak tot uitbreiding van het te geringe personeel steeds klemmender. Het vraagstuk van de selectie en de vernietiging is hierbij bijzonder urgent en vereist gedegen kennis van de specifieke sociaal-economische ontwikkeling in al zijn onderdelen.

Met de groei van het archief- en bibliotheekbezit blijkt ook meer samenhang te komen in de diverse collecties, die elkaar aanvullen en ondersteunen. De ervaring leert, dat men de verschillende facetten van ons instituut niet ongestraft kan verbreken zonder schade aan het moderne onderzoek, waardoor de waarde van de doelstelling van ons instituut wordt onderstreept, dat én archief-, én bibliotheek- én documentatieinstelling tracht te zijn.

Ondanks deze problemen verheugt het Centrum zich, dat in geen enkele periode van zijn bestaan zulk een veelvuldig beroep op ons documentatiecentrum wordt gedaan als opvangcentrale van particulier archiefgoed en dát zowel door sluitende Limburgse steenkolenmijnen als door tal van andere bedrijven, sociale organisaties en instellingen.

Het is de plicht tegenover het verleden om deze erfenis te behoeden, zodat straks het beeld van Limburg in zijn overgangperiode op een verantwoorde wijze gereconstrueerd kan worden. Het vertrouwen, dat het Centrum als particulier instituut heeft verworven, legt de plicht op het opvangen van deze historischebronnen te continueren. Het vele werk, dat aan de ontsluiting en ordening van deze bronnen moet worden besteed, zal uiteindelijk het onderzoek ten goede komen en de oogst aan wetenschappelijke studies, waartoe het Centrum wil stimuleren, zal de opbouw van deze documentatie meer dan verantwoord maken.

BESTUUR

In het afgelopen jaar had het Bestuur het overlijden van zijn lid F. J. Crombag te betreuren. Wij zullen zijn waardevolle bijdragen en zijn grote betrokkenheid bij de opbouw van het Centrum met waardering blijven gedenken.

In het verslagjaar berichtte mr R. A. Th. M. van Rijckevorsel, dat hij zich wegens drukke werkzaamheden genoopt voelde als lid van het Bestuur terug te treden.

In de beide vacatures zal eerst in 1972 kunnen worden voorzien. Het Algemeen Bestuur kwam in huishoudelijke vergadering bijeen op 24 november 1971, waarbij het jaarverslag, de financiën, de huisvesting, de diverse functies van het Sociaal Historisch Centrum en de totstandkoming van het Limburgs Instituut voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde werden besproken.

Het Dagelijks Bestuur kwam bovendien bijeen op 20 januari en 2

maart 1971. Bij die gelegenheden werden de moeilijke financiële positie van het Centrum ten gevolge van de bezuinigingen bij C.R.M., het huishoudelijk reglement, de archieftaak van het Centrum, de huisvestingsproblemen en de jaarstukken behandeld.

In het afgelopen jaar werd regelmatig contact onderhouden met de voorzitter, de secretaris en de penningmeester. Wederom was Dr Remigius Dieteren OFM de waardevolle trait d'union tussen het Bestuur en het bureau.

Voor de samenstelling van het Bestuur zij verwezen naar de lijst aan het einde van dit jaarverslag.

BUREAU

De samenstelling van het bureau onderging door het ontslag van de bibliothecaris-documentalist en diens vervanging door Dr Remigius Dieteren enige wijzigingen.

Het personeel bestond aan het einde van het jaar uit de volgende personen:

Drs J. F. R. Philips, directeur

Drs J. C. G. M. Jansen, historicus

Dr Remigius Dieteren OFM, bibliothecaris-documentalist

G. W. M. Snakkers, archivist

Mej. M. C. Bakker, secretaresse.

In het vorige verslagjaar werd met voldoening gemeld, dat wij er in waren geslaagd de heer A. F. Huibers als bibliothecaris-documentalist aan te stellen. Ongelukkigerwijze besloot hij met ingang van 1 maart 1971 over te gaan naar een andere bibliotheek, mede vanwege de financiële onzekerheid bij het Centrum.

Omdat via de bibliotheekscholen eerst per 1 september een nieuwe kracht zou kunnen worden aangetrokken, werd door het Bestuur Dr Remigius Dieteren tot plaatsvervangend bibliothecaris benoemd. Deze benoeming werd in september gecontinueerd, omdat het Centrum eerst zekerheid wilde hebben over zijn financiële positie, voordat tot aantrekking van vast personeel wordt overgegaan.

Voor de ordening van de bibliotheek genoot het Centrum in het eerste deel van het jaar nog de medewerking van een tweetal stagiaires, die ons door de Bibliotheek- en Documentatieschool te Tilburg ter beschikking werden gesteld.

Vanaf 1 november genoot het Centrum bij de ordening van het archief de waardevolle hulp van de heer M. H. A. I. Schrammen,

gepensioneerd hoofd van het bureau der griffie. Mede dank zij zijn hulp kon worden voorkomen, dat de achterstand bij de archief-ordening voortdurend verder toenam.

Verder genoot het bureau gedurende het eerste half jaar assistentie van een studente m.o. geschiedenis en waren zes personen voor de uitvoering van enige projecten van gemeentewege bij het instituut gedetacheerd. Dank zij de medewerking van het gemeentebestuur van Maastricht kon een deel der werkzaamheden aan enige andere projecten door het bureau van de Stichting Sociale Werkvoorziening Maastricht en Omstreken worden verricht.

VERTEGENWOORDIGINGEN

Opnieuw werd deelgenomen aan verschillende bijeenkomsten, vergaderingen en studiedagen, welke van veel waarde zijn geweest voor de gedachtenwisseling met vakgenoten en voor een oriëntatie omtrent nieuwe methoden en thema's van onderzoek.

Deze activiteiten werden evenwel sterk ingeperkt ten gevolge van de langdurige ziekte van een der stafleden. Door een of meer stafleden werd deelgenomen aan de bijeenkomsten van het Nederlands Historisch Genootschap, de Studievereniging voor sociale en economische geschiedenis, de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis, de Historisch-Demografische Kring, Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, de Maatschappij voor Handel en Nijverheid en het Institut für geschichtliche Landeskunde te Bonn. Contacten gericht op grotere samenwerking van instellingen en verenigingen, die zich bezig houden met de bestudering van aspecten van de geschiedenis in de Provincie Limburg werden ook onderhouden via de Culturele Raad Limburg. De relaties met deze Raad werden daartoe sterk geïntensiveerd. De in het kader van de voorbereiding van het afscheid van prof. dr W. Jappe Alberts als hoogleraar voor de regionale en inter-regionale geschiedenis te Utrecht tot stand gekomen contacten met organisaties en instellingen op het terrein van de regionale geschiedenis in de noordelijke en oostelijke provincies van het land, werden gecontinueerd. In Luik werden nuttige besprekingen gevoerd met prof. E. Hélin over wederzijdse dienstverlening bij het historisch onderzoek.

Deelgenomen werd aan een driedaags congres over Landesgeschichte te Bonn, georganiseerd door het Institut für geschichtliche Landeskunde, en aan een vierdaagse Archivtagung te Dortmund.

Op het archiefterrein werden regelmatig de vergaderingen bezocht van de Vereniging van Archivarissen, en van de Vereniging van Bedrijfsarchivarissen.

De directeur had zitting in het Bestuur van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis, de Historisch-Demografische Kring en de Adviesraad van het Katholiek Documentatiecentrum te Nijmegen.

FINANCIËN

De financiële situatie van het Sociaal Historisch Centrum was zorgwekkend, omdat door de bezuinigingen bij het Departement van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk het Rijkssubsidie sterk achterbleef bij de stijging der kosten. Dit leidde tot een groot nadelig saldo op de begroting, dat door toevallige baten, met name terugontvangen ziekengelden, nog tot redelijke proporties kon worden teruggebracht. Omdat het Rijkssubsidie ook in de komende jaren sterk bij de kostenstijgingen zal achterblijven, zullen de financiën van het Sociaal Historisch Centrum waarschijnlijk nog enige jaren uiterst zorgwekkend blijven.

De gemeente Maastricht verleende tot onze voldoening voor het eerst een subsidie in verhouding tot de uitgaven. De hoogte van dit subsidie, vastgesteld op 3% van de uitgaven beliep *f* 6.241,60. Het Provinciaal subsidie bedroeg 50% van de totale uitgaven, hetgeen neerkwam op een bedrag van *f* 104.026,64. Het Rijkssubsidie, gebaseerd op 7/9 van het Provinciaal subsidie, werd vastgesteld op een bedrag van *f* 78.750,—.

Van de gemeenten ontving het Centrum een subsidie van *f* 7.035,90, hetgeen aanzienlijk minder was dan in voorgaande jaren. Vooral een aantal kleinere gemeenten hebben hun subsidie verminderd of beëindigd. De bijdragen van ondernemingen, organisaties, instellingen en verenigingen waren met *f* 5.242,50 bijna 20% lager dan in 1970. De bijdragen van persoonlijke contribuanten beliepen *f* 3.365,—.

Om het tekort tot minder dan *f* 2.000,— te beperken, moest tot het uiterste worden bezuinigd, een politiek die de moeilijkheden naar de toekomst verschuift.

De financiële controle van de jaarrekening vond ook dit jaar plaats door het Verificatiebureau van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

HUISVESTING

In het vorige jaarverslag werd reeds gereleveerd, dat aan het Centrum wegens het tekortschieten van de beschikbare ruimte in het eigen gebouw een grotere ruimte ter beschikking werd gesteld door de Overste van de Zusters van het Arme Kind Jezus aan de Brusselseweg te Maastricht. Deze depôtruimte, die op 1 september 1970 kon worden betrokken, kan ongeveer 1.000 meter bibliotheek- en archiefgoed bevatten. Geschreven werd toen „Tenzij uitzonderlijk omvangrijke archieven ter overname worden aangeboden, mag worden aangenomen, dat deze depôtruimte voldoende is voor de opvang van de groei van bibliotheek en archief gedurende vijf à zeven jaar.”

Thans moet na een jaar reeds worden vermeld, dat het betreffende depôt nagenoeg geheel is gevuld en dat reeds een omvangrijk archief in de kelderruimte van het klooster aan de Brusselseweg is opgesteld. Opnieuw is de ruimtenood zeer groot geworden en moet worden omgezien naar additionele kantoor- en depôtruimten. Een oplossing voor deze ruimtelijke problemen is op zeer korte termijn uiterst urgent omdat de belasting zowel van het kantoorpand als van het depôt aan enge grenzen is gebonden en deze grenzen vrijwel zijn bereikt.

Met de verwezenlijking van een modern geoutilleerde huisvesting voor de gezamenlijke bibliotheken en archieven van Maastricht werden vrijwel geen vorderingen gemaakt. Het ontwerp voor een centraal archief- en bibliotheekgebouw ten behoeve van het Gemeente-Archief, de Stadsbibliotheek, de Openbare Leeszaal en Bibliotheek, en het Sociaal Historisch Centrum in de Grote Looiersstraat bleek in eerste opzet te kostbaar. Inmiddels werd door een ondernemer een alternatief plan ter discussie gesteld, maar ook daarvan is het de vraag, of het voor realisatie vatbaar is.

Het ziet er thans weer naar uit, dat wij ons nog enige jaren met noodoplossingen moeten behelpen. Bij de huidige ruimtenood voor dienstverlenende instellingen in Maastricht is echter zelfs het vinden van een tijdelijke aanvullende huisvesting, een groot probleem.

PUBLICATIES EN OPDRACHTEN

De groei van werkzaamheden, tengevolge van de toevloed van archief-fondsen en bibliotheekgoed en van het toenemend gebruik, dat van het Sociaal Historisch Centrum wordt gemaakt, laat nauwelijks nog tijd voor eigen onderzoek en publicaties. Hoewel dat verschijnsel zich

in het afgelopen jaar in wel zeer hevige mate voordeed, slaagden wij er desondanks in enige manuscripten voor te bereiden en in druk te geven.

De redactie van de *Acta Historiae Neerlandicae*, die zich ten doel stelt de resultaten van de Nederlandse geschiedvorsching ook voor niet-Nederlandstalige historici toegankelijk te maken, verstreekte aan drs J. C. G. M. Jansen opdracht de studies, die hij, gedeeltelijk in samenwerking met ir H. Bauduin, publiceerde in de „Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg”, deel xiv en deel xv in een artikel van ± 20 pagina's samen te vatten. Deze samenvatting werd inmiddels gepubliceerd onder de titel „Agrarian Development and exploitation in South Limburg in the years 1650-1850”. Jaargang v, blz. 244-271.

De reeds in het vorige verslag gereleveerde studie over de Maastrichtse afdeling van de metaalbewerkerbond St. Eloy van de hand van drs J. C. G. M. Jansen verscheen onder de titel „Verscheidenheid in Aktiviteit, Door Rechtvaardigheid tot bloei 1896 – st. Eloy 1971” in het gedenkschrift „st. Eloy 1896-1971”. De studie van de heer Jansen over de arbeidsbemiddeling in Maastricht verscheen niet, zoals aanvankelijk de bedoeling was in deel xvi van de Studies, maar zal eerst in deel xvii worden opgenomen, omdat deel xvi reeds een te grote omvang had gekregen. Mede aan de hand van de gegevens, die hij had verzameld voor zijn geschiedenis van de Maastrichtse arbeidsbemiddeling kon drs Jansen nog een manuscript persklaar maken over de ontwikkeling van de arbeidsmarkt in Limburg sedert de tweede wereldoorlog. Deze studie zal in drie afleveringen in de nummers van januari, februari en maart 1972 verschijnen in het tijdschrift „Limburg vandaag”.

Op het terrein van de landbouwgeschiedenis werd de studie van drs J. F. R. Philips betreffende de landbouw in Limburg in de 20e eeuw ernstig vertraagd. Het werk zal eerst aanmerkelijk later kunnen verschijnen dan in het voornemen lag.

De opdracht, die aan drs Philips was verleend door de N.V. Brand's Bierbrouwerij te Wijlre, verscheen inmiddels in een zeer fraaie uitgave onder de titel „Honderd Jaar Brand”. De historie van een Limburgse Brouwerij 1871-1971, Wijlre 1971, 214 pag.

De studie van de heer Philips over het sanatorium Hornerheide, die in het vorige verslag werd aangestipt, kon in 1971 persklaar worden gemaakt en verschijnen in deel xvi van de Studies.

Als overdruk verscheen deze studie nog eens aangevuld met enkele

bijlagen onder de titel „50 Jaar Hornerheide”, historische beschouwingen over de medische zorg in Limburg, Assen 1971, 167 pag.

In het laatste kwartaal zette drs J. F. R. Philips zijn studies over de medische ontwikkeling in Limburg voort met de voorbereiding van een publicatie over de krankzinnigenzorg in Maastricht. Deze studie zal in opdracht van het Bestuur van de psychiatrische inrichting Vijverdal in 1972 verschijnen. De studies over de medische zorg werden voorlopig afgesloten met een bibliografisch overzicht, dat in dit deel xvii van de Studies is opgenomen.

Boekbesprekingen werden verzorgd door de heer Philips naar aanleiding van het verschijnen van het proefschrift van dr J. G. Veldink, „W. C. H. Staring, 1808-1877, Geoloog en landbouwkundige”, Wageningen 1970 voor het Tijdschrift voor Geschiedenis en Spiegel Historiaal.

Grote aandacht werd door alle medewerkers van het bureau besteed aan het persklaar maken van het eerste deel van het „Handboek voor de Geschiedenis van Limburg”, door prof. dr. W. Jappe Alberts. Ook voor dit boek moest de nodige research worden verricht.

Opnieuw mogen wij de gewaardeerde relatie met de heer Jos. Ritzen te Helmond memoreren. Hij was voortdurend actief om het Sociaal Historisch Centrum gegevens te bezorgen over de culturele ontwikkeling van de katholieken in Zuid-Nederland gedurende de jaren 1920-1940. Opnieuw ontvingen wij van hem delen van het archief van dr H. van Knippenberg en diverse manuscripten en biografische aantekeningen.

JAARBOEK

Het Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum, uitgegeven als deel xvi van de „Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg” verscheen in september 1971. Daarmee werd de in 1969 ontstane achterstand bij deze publicatie volledig ingelopen. Naast het Jaarverslag, de herziene statuten van het Centrum, een literatuur-overzicht en een lijst van periodieken, die bij het Centrum kunnen worden geraadpleegd, verschenen daarin een tweetal artikelen.

Drs J. F. R. Philips publiceerde zijn studie „Vijftig Jaar Hornerheide, historische beschouwingen over de medische zorg in Limburg”, terwijl J. Gulikers in een korte studie onder de titel „Een register van huwelijksvoorwaarden als nieuwe mogelijkheid voor de bestudering van economische verhoudingen” de mogelijkheden tot gebruik van

een weinig bekende bron voor de sociaal-economische geschiedenis naging.

Het Jaarboek xvi had een omvang van 219 pagina's en een oplage van 660 exemplaren. Van de door drs J. F. R. Philips vervaardigde studie werden bovendien 300 overdrukken ter beschikking van het Bestuur van het Sanatorium Hornerheide gesteld. De druk werd wederom verzorgd door de Koninklijke Van Gorcum & Comp. N.V. te Assen, die ook de verspreiding via de boekhandel verzorgde.

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

In het afgelopen jaar verschenen twee delen in de serie Maaslandse Monografieën, te weten in de grote serie

Prof. dr J. J. M. Timmers, De kunst van het Maasland, Maaslandse Monografieën (groot formaat), no 1, Assen, Van Gorcum & Comp. N.V. 1971, 447 p., ill., reg.

en in de standaarduitvoering

Dr C. van den Berg, H. B. J. van Rijn, Burgemeester van Venlo, pionier der milieuhygiëne, Maaslandse Monografieën, deel 12, Assen, Van Gorcum & Comp., 1971, 171 p., ill., reg.

Beide werken werden uitstekend ontvangen. In de loop van het jaar werden bovendien nog een drietal werken in druk gegeven, die in het eerste halfjaar van 1972 zullen verschijnen. Zij omvatten een 16e eeuws dagboek, uit te geven door dr J. Grauwels, een studie over de graven van Schaesberg door dr J. Peeters, een werk dat als Bonner dissertatie werd verdedigd en een Amsterdamse dissertatie over het Rijkskamergerecht te Wetzlar in relatie tot een groot aantal heerlijkheden in het Maas-Rijn-gebied door mr dr P. Nève. Het werk van dr Peeters zal worden uitgegeven in samenwerking met het Kreisarchiv Kempen-Krefeld; de studie over het Rijkskamergerecht met steun van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (z.w.o.).

Het eerste deel van het werk van prof. dr W. Jappe Alberts „Handboek voor de Geschiedenis van Limburg”, dat eerlang in de serie Maaslandse Monografieën zal verschijnen, kwam in 1971 vrijwel persklaar. De uitgave van de Tranchotkaart werd voortgezet met de verschijning van de bladen 53/54 (Neeroeteren/Maaseik), 63/64 (Eisden/Sittard), 73/74 (Rekem/West Valkenburg), 2/4 (Millingen/Kranenburg). De verkoop verliep zeer bevredigend. Inmiddels raakten de

bladen 33 (Venlo), 19 (Venray), 75 (Heerlen), 83/84 (Maastricht/Margraten), 85 (Vaals), 2/4 (Millingen/Kranenburg), 39 (Swalmen) en 47 (Herkenbosch) uitverkocht. Herdrukken van deze bladen worden wegens gebrek aan inschrijvingen niet voorzien, omdat de belangstelling daarvoor niet voldoende lijkt. Bovendien stijgt de prijs per kaartblad bij herdruk zeer aanzienlijk. Bericht werd ontvangen, dat op 10 januari 1972 de resterende kaartbladen in druk gereed zullen liggen. De secretariaats- en administratieve werkzaamheden van de Maaslandse Monografieën werden wederom door het Sociaal Historisch Centrum verricht. De omvang van deze werkzaamheden leidde in de loop van het verslagjaar tot uitvoerig overleg met het Limburgs Geschieden Oudheidkundig Genootschap, de partner in de Stichting Maaslandse Monografieën om tot een betere verdeling der taken te komen. Dit overleg leidde tot een overeenkomst, volgens welke het Genootschap een aanzienlijk deel van de administratieve werkzaamheden van de Maaslandse Monografieën zal overnemen na afsluiting van de boeken per 31 december 1972 en waarbij de financiële verantwoordelijkheid door een nieuwe penningmeester, afkomstig uit het Bestuur van het Genootschap, zal worden gedragen.

ARCHIEF

Het archief onderging in het verslagjaar grote uitbreiding. Talrijke grotere en kleinere fondsen werden verworven. Voor een deel konden zij aanstonds worden geordend en beschreven.

Bijzonder memorabel zijn de collecties, die uit Meijel en Helden werden ontvangen. Van deze collecties wordt in dit Jaarboek een uitvoerig overzicht gegeven. Zij zijn van bijzondere betekenis voor de kennis van het ambacht en het landbouwbedrijf en geven een inzicht in de sociaal-economische ontwikkeling van een dorpsgemeenschap in de 19e en 20e eeuw.

Van de heer F. G. J. Jacobs ontvingen wij een uitgebreid archief van „ELITE” produkten, mosterd-, azijn- en mayonaisefabriek te Maastricht, lopende over de periode 1920-1971.

Enkele leden van de familie Poels te Antwerpen schonken waardevolle aanvullingen op het archief van mgr dr H. Poels, waaronder correspondentie en cahiers met aantekeningen uit Poels' jeugd.

Van grote betekenis was ook het archief van de vroegere Gedeputeerde Jos. Maenen, dat in de loop van 1971 werd overgenomen en

waarvan de ordening kon worden begonnen, dank zij de hulp, die het Centrum ontving van de heer M. H. A. I. Schrammen.

Het archief van de heer Maenen omvat dossiers betreffende zijn werkzaamheid als Gedeputeerde, vooral op het terrein van verkeer en waterstaat en de werkgelegenheid, als lid van de Staten-Generaal, als gedelegeerde en commissaris in enkele provinciale bedrijven, zoals de P.L.E.M. en Limagas, als leider van de Limburgse arbeidersbeweging en als bestuurder van enkele instellingen, waaronder vooral het St. Joseph-Ziekenhuis te Heerlen moet worden genoemd.

Tenslotte kunnen onder de belangrijker archieven worden gerangschikt de archivalia van de Stichtingen voor Maatschappelijk Werk te Thorn en Helden. Uit beide archieven komt naar voren, hoe ten gevolge van de sociale desintegratie op de dorpen door het wegvallen van de burenhulp een instelling voor sociale zorg nodig was.

Deze instellingen werden aanvankelijk plaatselijk georganiseerd, hetgeen echter op de duur minder bevredigend werkte, waardoor men moest overgaan tot regionale bundeling.

Belangrijke schenkers van archivalia waren bovendien: het bestuur van de K.V.P. Maastricht, mr P. Truyen te Baarlo, mej. G. Gielen te Meijel, ing. G. J. Gooden te Meijel, L. J. Lucassen te Meijel, de heer Jansen te Helden, H. Verlaek te Helden, ir C. E. P. M. Raedts te Heerlen, J. A. A. G. Winckers te Maastricht, A. P. Dalm te Heerlen, het Administratiekantoor Zuid-Limburg te Heerlen, F. G. J. Jacobs te Maastricht, Chr. Gijsen te Maastricht, Jos. Ritzen te Helmond.

Op het einde van 1971 werden met een aantal bedrijven, vakbonden en woningbouwverenigingen afspraken gemaakt voor de overdracht van archieven, gedeeltelijk na langdurige besprekingen. Uit deze gemaakte afspraken zal de overname van ruim 1.000 meter archief- en bibliotheekgoed gedurende 1972 en 1973 voortvloeien. Weliswaar past deze massale groei op dit moment nauwelijks in onze beperkte financiële mogelijkheden, maar wij meenden, dat het niet verantwoord was deze belangrijke bescheiden te laten vernietigen. De overname is in vrijwel alle gevallen urgent ten gevolge van verhuizingen, opheffingen en fusies.

Door gezamenlijke inspanning van alle personeelsleden kon deze grote groei van het bij het Centrum gedeponeerde archiefgoed zodanig worden opgevangen, dat bij de ordening en beschrijving nauwelijks een grotere achterstand ontstond.

Met verschillende personen en instanties wordt nog onderhandeld over de overdracht van archivalia. Deze onderhandelingen zullen in

de komende jaren leiden tot een zeer sterke groei van het archiefbezit van het Centrum. Met name de opheffing van diverse bedrijven en instellingen zal ons nopen op korte termijn zeer veel archieven van doorgaans grote omvang over te nemen.

BIBLIOTHEEK

De bibliotheek onderging een zeer omvangrijke uitbreiding door talrijke schenkingen van boeken en periodieken. Ook werden weer nieuwe werken aangekocht, die onze vakliteratuur verrijken op het gebied van de sociaal-economische geschiedenis, waaronder een aantal zeer waardevolle standaardwerken. Een aantal ontbrekende delen konden antiquarisch worden gekocht.

Een bijzonder belangrijke aanwinst vormt de in bruikleen plaatsing van een aanzienlijk deel van de bibliotheek van de provincie Limburg. In de eerste fase, die in 1971 werd afgesloten, werden een aantal grote series overgedragen. Daartoe behoorden de statuten van verenigingen en coöperaties van 1904-1945 en de statuten der Naamloze Vennootschappen van 1904-1970, de notulen, provinciale bladen en verslagen van de Nederlandse Provincies, alsmede van de Belgische Provincie Limburg en het Groothertogdom Luxemburg.

In de volgende fase zullen kleinere series periodieken, boeken en brochures worden overgebracht.

Het in 1971 overgedragen gedeelte omvat $\pm$ 10.000 delen van voor het Centrum zeer hoge documentaire waarde.

Een zeer waardevolle aanwinst kreeg het Centrum ook dit jaar van de Kamers van Koophandel en Fabrieken te Maastricht en Heerlen, die regelmatig door ruimtegebrek genoodzaakt worden delen van de bibliotheek af te stoten.

Bij deze aanwinst bevond zich een zeer uitgebreide collectie nummers van het Tijdschrift voor Sociale en Economische Geografie en zijn voorgangster, tezamen ruim 45 jaargangen omvattend, alsmede een aanvulling op onze collecties tijdschriften.

Memorabel was zeker ook de schenking van een groot deel van de bibliotheek der Gezamenlijke Mijnen te Heerlen, waaronder een prachtige collectie uitgaven van inmiddels opgeheven kleine vakbonden in de oostelijke mijnstreek.

De heer C. G. A. Mertens te Hout-Blerick deed ons meermalen een groot aantal statistische publicaties toekomen, waardoor de informatie, die het Centrum over de ontwikkeling van landbouw, finan-

ciën en de economische groei in Nederland kan verstrekken, voortdurend up-to-date was. Andere schenkers van collecties bibliotheekstukken waren o.a.: J. Ensink, Maastricht; Kamer van Koophandel en Fabrieken te Heerlen; prof. dr W. Jappe Alberts te Voorst; de Nederlandse Bank te Maastricht; ir C. E. P. M. Raedts te Heerlen; drs Jef Notermans te Maastricht; A. P. Dalm te Heerlen; drs R. C. Hekker te 's-Gravenhage; Staatsmijnen D.S.M. N.V. te Heerlen; Ons Limburg te Heerlen; Gezamenlijke Mijnen te Heerlen; A.Z.L. te Heerlen; F. Crombag te Maastricht; N.V. E.N.C.I. te Maastricht; dr M. A. F. Ch. Thewissen te Maastricht; drs J. Banens te Maastricht en M. H. A. I. Schrammen te Maastricht. Naast deze schenkers werden nog van vele tientallen andere personen en instellingen incidenteel brochures of boekwerken ontvangen.

De ordening van de bibliotheek maakte goede voortgang. De bibliothecaris, dr Remigius Dieteren, heeft in samenwerking met de bibliothecaris van het E.T.I.L. een definitief ordeningsplan opgesteld, om de opgelopen achterstand zo snel mogelijk in te halen en met name ten aanzien van de brochures de vindbaarheid te vergroten. Een belangrijk deel van de afgelegde tijdschriften werd overgebracht naar het depôt.

In 1971 ontving het Centrum wederom hulp van enkele stagiaires van de Bibliotheek- en Documentatieschool in Tilburg. Zij hadden een belangrijke inbreng bij de beschrijving van de bibliotheek.

DOCUMENTATIE

Tengevolge van de vele werkzaamheden in verband met het voorbereiden van verschillende publicaties en de ordening van de ontvangen archivalia moesten de werkzaamheden aan de documentatie opnieuw enigermate worden beperkt.

Nauwgezet werden de bestaande collecties documentatiemateriaal uitgebreid. Er konden enige nieuw verschenen bibliografieën, voorzover zij betaalbaar waren, worden aangeschaft. De collectie archiefinventarissen werd met een aantal belangrijke publicaties uitgebreid. Speciale vermelding verdient de schenking van inventarissen van gemeente-archieven en van enige inventarissen verzorgd door de Belgische en Nederlandse rijksarchiefdiensten.

Voor de eigen documentatiecartotheek werd fichering voortgezet. De krantendocumentatie kon in het eerste half jaar aanzienlijk worden uitgebreid, doordat de Stichting Sociale Werkvoorziening Maastricht

een ambtenaar in haar bureau aan de Bogaardenstraat belastte met het opplakken en sorteren van krantenknipsels. Dank zij deze hulp konden wederom enkele duizenden knipsels voorlopig naar hoofdrubrieken worden ingedeeld en opgeborgen. Jammer genoeg kwam daaraan een voorlopig einde door de ziekte van de bewerker.

Het vervaardigen van bibliografieën betreffende de sociaal-economische ontwikkeling van Limburg werd voortgezet door drs J. F. R. Philips, die een bibliografie over de geschiedenis van de volksgezondheid in Limburg, opgenomen in dit deel van de Studies, voltooide, terwijl drs J. C. G. M. Jansen aan de provinciale v.v.v. een nota uitbracht met een overzicht van literatuur betreffende het contemporaine Limburg.

In de toekomst zal vooral deze vorm van documentatie, die allerwege als zeer nuttig wordt beoordeeld, door het Centrum met kracht worden voortgezet.

DIENSTEN EN INLICHTINGEN

Verschillende personen en instellingen deden weer een beroep op ons instituut voor inlichtingen en documentatiemateriaal. Deze dienstverlenende taak is nog steeds omvangrijk, vooral wat de uitvoerigheid van de verstrekte gegevens betreft. Ook nu waren diverse bezoekers uit het buitenland afkomstig. In de meeste gevallen kon een efficiënte medewerking worden geboden bij scripties, dissertaties en andere studies, alsmede bij adviezen en vragen van beleidsinstanties.

Onderwerpen, waarover inlichtingen werden verschaft of verwijzingen naar andere instituten plaats vonden, hadden o.a. betrekking op de bouw van stations te Heerlen en Kerkrade in 1896; het gebruik van kadastrale en toponymische gegevens voor de geschiedenis van de bewoning van de Peel; de betekenis van Jan Truyen voor de geschiedenis van de boerenorganisaties; de organisatie van de personeelsafdeling in een modern bedrijf; de geschiedenis van de Joden in Stein; de ontwikkeling van de arbeidsbemiddeling in Maastricht; sociale veranderingen in Limburg in de 20ste eeuw; de bestudering van de volkskunde in Limburg; de sociaal-economische geschiedenis van Genep in de 18e en 19e eeuw; grond- en delfstoffen in Limburg; de nederzettingsgeschiedenis van het Limburgse heuvelland; de geschiedenis van Montfort; de staking

bij de Domaniale mijn in 1921; de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 1956 tot 1970; de Jeneverstokerijen in de 19e eeuw; de aanplant van wede; de landbouw in Gronsveld; Duitsland-pendel en Euro-markt; bierbrouwerijen in Limburg; de gemeentelijke herindeling; J. P. Minckelers en de uitvinding van het lichtgas; de sociale kaart van Ambij, Heer, Borgharen en Itteren; de vlucht van Nederlanders naar Keulen in 1566; de sociale wetgeving in Nederland; de toponymie rond Maastricht; de relatie van de K.A.J. met België; de socialistische arbeidersbeweging in Maastricht; landbouw in de omgeving van Helden; medezeggenschap; de mergelwinning in de St. Pietersberg; de levensomstandigheden van bedeelde gezinnen in Maastricht in de 19e eeuw; de sociale geschiedenis van Maastricht; de demografische ontwikkeling van Midden-Limburg in de 18e eeuw; de sociale en economische ontwikkeling van Maastricht tijdens het burgemeesterschap van H. Pijls; mgr dr H. A. Poels; de geschiedenis van de Limburgse pers; de geschiedenis van de Teuten; de familie Hertzdahl; algemene sociologische literatuur; de economische ontwikkeling van Noord-Limburg ten oosten van de Maas; de arbeidsmarkt in Limburg tussen 1945 en 1970; de criminaliteit in Limburg; de wijnbouw in de omgeving van Maastricht; verkiezingsuitslagen in Limburg in de jaren twintig en dertig van deze eeuw; de culturele en sociale veranderingen op het Limburgse platteland; de activiteit van H. B. J. van Rijn, burgemeester van Venlo en lid van de Provinciale Staten.

De contacten met de pers leidden tot een programma van een half uur over de werkzaamheden van het Sociaal Historisch Centrum voor de Regionale Omroep Zuid. Meegewerkt werd aan de voorbereiding van een excursie in Zuid-Limburg door de leden van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis.

BESLUIT

Het Sociaal Historisch Centrum verkeert thans in een merkwaardige tweeslachtige positie. Enerzijds nemen de werkzaamheden sterk toe en wordt op de dienstverlenende taak van het Centrum veelvuldiger

een beroep gedaan, anderzijds worden de mogelijkheden in die richting sterk beperkt door de financiële tekorten. Dit heeft tot gevolg, dat er een reëel gevaar aanwezig is, dat het instituut op een bepaald moment niet meer naar behoren kan functioneren als verzamelcentrum voor de uitgebreide hoeveelheid archieven en literatuur, die o.a. in verband met de herstructurering van de mijnstreek en de algemene heroriëntatie en taakverandering van bedrijven, organisaties en instellingen worden aangeboden. Voor een bibliotheek met een omvang van 80.000 banden en een archief, dat in 1972 meer dan duizend strekkende meter archiefstukken gaat omvatten, zijn beheerskosten te maken, waaraan niet valt te ontkomen. Bovendien leert de ervaring, dat naarmate de bibliotheek en archief groeiden, en de documentaire betekenis van het Centrum toenam, ook de wetenschappelijke vragen, die gesteld werden, veelvuldiger waren, aan diepgang wonden en een uitvoeriger beantwoording nodig maakten. Onder die omstandigheden leidt het tot moeilijkheden, wanneer de wetenschappelijke staf blijvend zijn tijd moet verdelen zowel over de aquisitie en ordening van het documentatiemateriaal als over wetenschappelijk onderzoek en begeleiding van studieprojecten.

Indien de momentele groei aanhoudt, dringt zich de conclusie op, dat aan uitbreidingen zowel in de materiële als in de personele sfeer niet is te ontkomen. Uiteraard zullen die in een mate van geleidelijkheid moeten plaats vinden. Maar juist op dit moment kan het Centrum zich minder dan ooit permitteren om de ontwikkeling af te remmen. Stagnatie of daling van de inkomsten lijkt niet verantwoord. Daardoor zou het Centrum gedwongen kunnen worden aan zijn fundamentele taak te verzaken, omdat ruimte- en personeelsgebrek verhinderen om nog archief- en bibliotheekstukken in depôt te nemen. In de huidige culturele situatie van Limburg zou dat evenwel betekenen, dat het nageslacht onvoldoende kennis zal kunnen nemen van het sociale en economische klimaat vóór de herstructurering van het gewest.

Het stemt in dit verband tot vreugde, dat in brede kring, en met name bij de Provinciale overheid, begrip bestaat voor de beklemmende financiële situatie van onze instelling en dat men zich grote inspanningen wil getroosten, opdat het Centrum zijn taak optimaal kan vervullen. Des te verdrietiger is het te moeten constateren, dat de steun, die van diverse zijden wordt ondervonden, de laatste jaren bijna volledig opgaat aan de dekking van de hogere kosten, die door de inflatoire loon- en prijsontwikkeling ontstaan. Zoals bij vele andere instellingen versluieren die nominale kostenstijgingen de werkelijke

verhoudingen, die in ons geval nauwelijks een reële vooruitgang inhouden. In de afgelopen acht jaar kon met veel moeite de personeelsbezetting met één staffunctie worden uitgebreid. De jaarlijkse bestedings- en investeringsruimte ligt nauwelijks een kwart boven het niveau van acht jaar geleden, terwijl het archief- en bibliotheekbezit bijna vertienvoudigd is en terwijl veel hogere eisen worden gesteld aan de documentaire en publicistisch-wetenschappelijke taak van het instituut. Het Bestuur blijft desondanks vertrouwen, dat aan deze wanverhouding ooit een einde komt en uitzicht zal worden geboden op een beter evenwicht tussen de beschikbare middelen en de noodzakelijke voorzieningen.

BESTUUR SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM VOOR LIMBURG

DAGELIJKS BESTUUR

IR C. E. P. M. RAEDTS, voorzitter	Heerlen
DR G. W. A. PANHUYSEN, vice-voorzitter	Bunde
DR REMIGIUS DIETEREN OFM, secretaris	Maastricht
DRS J. H. A. E. CORNIPS, penningmeester	Maastricht
H. M. J. DASSEN	Sittard
P. C. A. 'T HOEN	Eijsden
DR H. C. W. ROEMEN	Maastricht
DRS M. K. J. SMEETS	Maastricht
DRS J. H. M. WILBERS	Maastricht

ALGEMEEN BESTUUR

DRS E. M. C. ARETS	Munstergeleen
J. BREMMERS	Sittard
J. H. ENSINCK	Maastricht
A. V. H. G. GOOSSENS	Tegelen
DRS L. E. M. A. VAN HOMMERICH	Heerlen
DRS A. J. HUTSCHEMAEKERS	Roermond
J. H. JANSSEN	Meerssen
DRS P. J. C. LEBENS	Buchten-Born
G. J. LOOS	Maastricht
DRS R. M. H. C. NADAUD	Maastricht
MR P. M. M. C. PALMEN	Heerlen
DRS J. C. M. PONTEN	Roermond
MR E. G. M. RUTTEN	Tegelen
F. SAMPERS	Maastricht
PROF. DR M. G. SPIERTZ	Nijmegen
PROF. DR TH. L. M. THURLINGS	Wageningen
DRS P. C. TIELROOIJ	Sittard
J. A. A. G. WINCKERS	Maastricht
J. M. WIJERS	Heerlen

BEGUNSTIGERS EN CONTRIBUANTEN

Aannemersbedrijf Gebr. Cremers N.V.	Maastricht
Aannemingsbedrijf J. P. A. Nelissen N.V.	Venray
Aannemingsbedrijf J. Savelkoul	Geleen
Aannemings Maatschappij „Wilma” N.V.	Weert
Adams, G. H.	Heerlen
Administratiekantoor Zuid-Limburg, Stichting	Heerlen
Adriaens, Drs F. H. M. C.	Roermond
Algemene Bank Nederland N.V.	Maastricht
Algemene Bond van Werknemers	Heerlen
Alphonsianum, Bibliothecaris van het	Wittem
Amro-Bank N.V.	Maastricht
Autobusdienst E.B.A.D. en Reisbureau EBATOURS N.V.	Beek
Automobiel- en Garagebedrijf N. Fissette & Zn.	Maastricht
Baeten, Mr A. M. I. H.	Maastricht
Banens, Drs J. H. M.	Maastricht
Bank van Haffmans & Steegh	Venlo
Bartels' Bouw- en Betonbedrijf, J. C.	Maastricht
Bataafsche Rubberindustrie N.V.	Maastricht
Bates-Cepro Zakken Mij. N.V.	Maastricht
Bauduin, Ir H.	Maastricht
Bemelmans, Drs J. V.	Wijnandsrade
Berenschot, Th. E. A.	Maastricht
Betonfabriek „De Welvaart” N.V.	Maastricht
Bierbrouwerij „De Leeuw” N.V.	Valkenburg
Bisdom Roermond	Roermond
Bisschoppelijk College	Sittard
Bisschoppelijk Studiecentrum Molenberg	Heerlen
Bloemen, H. A. C.	Delft
Boekhandel „Veldeke”	Maastricht
Boelens, F. P.	Oldenzaal
Boonstra, B. P. A.	Rosmalen
Bosman, Prof. Dr H. W. J.	Tilburg
Bouwens, J. G. T.	Simpelveld
Bouw- en Aannemings Mij. Vic. Laudy N.V.	Sittard
Bouwmaatschappij Gebr. Janssen N.V.	Venray

Bouwmaatschappij Melchior n.v.	Maastricht
Brand's Bierbrouwerij „De Kroon”	Wijlré
Brassée, J. H. J.	Oirsbeek
Broeders van de Onbevleete Ontvangenis	Maastricht
Bronzwaer, Mr N. W. J. G.	Weert
Brorens, F. M. C.	Geleen
Brouwers, H. J. G.	Maastricht
Brouwers, J. L. A.	Maastricht
Brouwers, P. J. H.	Heerlen
Brouwerij „De Ridder”	Maastricht
Bureau voor Architectuur en Stedebouw Hoen, Ubachs en Roomans	Maastricht
Bijzondere Kweekschool	Echt
Can, Drs A. J. M. L. van	Roosendaal
Chambille-de Beaumont, Mver. V. M. A.	Maastricht
Chas Macintosh n.v.	Maastricht
Claessens, Drs Th. J. A. H.	Dommelen
Cluitmans, Drs J. H.	Swalmen
Coebergh, Drs P. M.	Maastricht
Coenegracht, Th. P. A. G. M.	Nijmegen
Coenen, L. W.	Hoensbroek
„Collegium Carolinum”	Valkenburg
Colsen, J. H. M.	Venray
Coöperatieve Afzetvereniging voor Eieren, Roveco G.A.	Roermond
Coöperatieve Centrale Boerenleenbank	Eindhoven
Coöperatieve Zuivelvereniging „Sibema” G.A.	Sittard
Corten, A. J. A. M.	Heerlen
Cox, Drs G. W. H.	Goirle
Crolla-Baggen, Dhr en Mevr A. M. G.	Nijmegen
Crousen, Dr A. M. F. B.	Venlo
Crijns, Ir A. W. N. J.	Herkenbosch
Culturele Raad Limburg	Maastricht
D.A.F. N.V. Born, Van Doorne's Personenautofabriek	Sittard
Dakpannen- en Kleiwaren Industrie „De Valk” N.V.	Echt
Darley, W.	Maastricht
Dassen, H. M. J.	Sittard
Delissen, Th. M. J.	Bocholtz
Delnoz, M. H., Constructiewerkplaats en machinereparatie inrichting n.v.	Maastricht
Dewez, Dr J. Th. M.	Sittard
Diederens, Drs J. A. M.	Zaandam
Dieterens, H.	Maastricht
Dieterens, J. W.	Spaubeek
Dittrich, Drs M. J. A. R.	Meerlo-Wanssum
Doesborgh & Zonen n.v., W.	Tegelen
Dohmen, F. S.	Heerlen
Driessen, Th. W. J.	Well
Dubois, J. A.	De Bilt

Dijk-Regout, Mver. Drs L. van
Dijkhoff, Mr J. A. A. W.

Heerlen
Heerlen

Economisch Technologisch Instituut Limburg
Eerenbeemt, Prof. Dr H. F. J. M. van den
Eerste Nederlandse Cement Industrie n.v.
Elisabeth Strouven, Stichting
Elisastichting
Ensink, J. H.
Ernst, P. J. H.
Exploitatie Kasteel Hoensbroek, Stichting
Eijck, Drs F. A.
Eijkhagen College

Maastricht
Tilburg
Maastricht
Maastricht
Venlo
Maastricht
Kerkrade
Hoensbroek
Maastricht
Schaesberg

Faas, P. J.
Fanchamps, Ir J. J.
Franciscanen, Praeses Paters
Franciscanen, Bibliotheek van de Paters
Frantzen, J. W. H.
Frusch, H. J. M.

Hoensbroek
Kerkrade
Maastricht
Maastricht
Sittard
Kerkrade

Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. H.
Gemeentebestuur Amstenrade
Gemeentebestuur Beegden
Gemeentebestuur Beek
Gemeentebestuur Beesel
Gemeentebestuur Belfeld
Gemeentebestuur Born
Gemeentebestuur Broekhuizen
Gemeentebestuur Brunssum
Gemeentebestuur Cadier en Keer
Gemeentebestuur Echt
Gemeentebestuur Elsloo
Gemeentebestuur Eijgelshoven
Gemeentebestuur Eijsden
Gemeentebestuur Geleen
Gemeentebestuur Gennep
Gemeentebestuur Gronsveld
Gemeentebestuur Heel en Panheel
Gemeentebestuur Heerlen
Gemeentebestuur Hoensbroek
Gemeentebestuur Horn
Gemeentebestuur Horst
Gemeentebestuur Hulsberg
Gemeentebestuur Kerkrade
Gemeentebestuur Kessel
Gemeentebestuur Maastricht
Gemeentebestuur Margraten
Gemeentebestuur Meerssen

Wassenaar
Amstenrade
Beegden
Beek
Beesel
Belfeld
Born
Broekhuizen
Brunssum
Cadier en Keer
Echt
Elsloo
Eijgelshoven
Eijsden
Geleen
Gennep
Gronsveld
Heel en Panheel
Heerlen
Hoensbroek
Horn
Horst
Hulsberg
Kerkrade
Kessel
Maastricht
Margraten
Meerssen

Gemeentebestuur Merkelbeek	Merkelbeek
Gemeentebestuur Meijel	Meijel
Gemeentebestuur Montfort	Montfort
Gemeentebestuur Munstergeleen	Munstergeleen
Gemeentebestuur Nederweert	Nederweert
Gemeentebestuur Nieuwenhagen	Nieuwenhagen
Gemeentebestuur Nuth	Nuth
Gemeentebestuur St. Odiliënberg	St. Odiliënberg
Gemeentebestuur Posterholt	Posterholt
Gemeentebestuur Roermond	Roermond
Gemeentebestuur Schaesberg	Schaesberg
Gemeentebestuur Schinnen	Schinnen
Gemeentebestuur Schinveld	Schinveld
Gemeentebestuur Simpelveld	Simpelveld
Gemeentebestuur Sittard	Sittard
Gemeentebestuur Spaubeek	Spaubeek
Gemeentebestuur Stein	Stein
Gemeentebestuur Tegelen	Tegelen
Gemeentebestuur Urmond	Urmond
Gemeentebestuur Vaals	Vaals
Gemeentebestuur Valkenburg-Houthem	Valkenburg
Gemeentebestuur Venlo	Venlo
Gemeentebestuur Venray	Venray
Gemeentebestuur Voerendaal	Voerendaal
Gemeentebestuur Weert	Weert
Gemeentebestuur Wijlré	Wijlré
Gemeente-Spaarbank van Maastricht	Maastricht
Gemeente-Spaarbank van Venlo, Stichting	Venlo
Gemmeke, Drs Ch. E. A.	Maastricht
Genders, Drs C. J. A.	Munstergeleen
Gerrits, H. P. A. J.	Blerick
Gieskens, Drs J. H. H.	Sittard
Gool, A. M. A. van	Venlo
Goossens, G.	Tegelen
Gootzen, P. J.	Melick
Grinten Jr, L. van der	Venlo
Grijnsbach, Drs J. P. P.	Groenlo
Gulpener Bierbrouwerij, Distilleerderij en Azijnfabriek n.v.	Gulpen
Gijbels, G.	Maastricht
Gijsen, Chr.	Maastricht
Gijsen, Mgr Dr J. M.	Roermond
Haas, Drs J. A. K.	Heerlen
Haas, Drs L. W.	Maastricht
„Haco”, Firma, V. Haesen	Maastricht
Haegen, Prof. Dr H. van der	Leuven (B)
Haffmans, Mr F. M. A.	Helden
Hahmes C. V., P.	Maastricht
Hall, J. H. M. van	Eijsden

Hansen, Drs J. H. W. M.	Roermond
Hardy, L. V. H.	Heerlen
Heemkunde-Vereniging „Roerstreek”	St. Odiliënberg
Heggen, Drs M. H. M.	Hoensbroek
Heldens, Drs A. L.	Halsteren
Hendriks, W. Th. M.	Venlo
Hennekens, Drs W. J. J. M.	Maastricht
Henric van Veldeke-College	Maastricht
Herp, Drs P. J. van	Amstenrade
Herten, J. van	Beegden
Hesselt van Dinter, Jhr E. J. K.	Pijnacker
Heijboer, Drs H. J.	Heerlen
Heijen, Drs F. J.	Kerkrade
Heymans, J.	Sittard
Hoefer, F. G.	Maastricht
Hoenderdos, Th. H. A.	Maastricht
Hofman, Drs P. H. F.	Maastricht
Hogere Technische School	Heerlen
Hommens, Mej. Mr A. H. M. H.	Maastricht
Höppener, Mr R. G. A.	Roermond
Hövell tot Westerflier, J. G. F. M. G. Baron van	Roermond
Hustinx, Mr F. P. J.	Maastricht
Internationale Autobus Onderneming „I.A.O.” N.V.	Eijgelshoven
Industriebond N.V.V., District xrv	Heerlen
Industrieschap Oostelijk Mijng gebied	Heerlen
Instituut voor Genealogie en Streekgeschiedenis	Roermond
Instituut voor Geschiedenis der Rijksuniversiteit	Utrecht
Internaat voor Jongens, Bibliotheek	Venray
Jacobs, H. M. A. G.	Hellevoetsluis
Jacobs, J. H. M.	Geleen
Janssen, Mr C. M. J. M.	Nijmegen
Janssen, Drs H. A. J.	Willemstad (N.A.)
Janssen, J. H.	Meerssen
Janssen, J. Th.	Heerlen
Jenneskens, Mgr M.	Imstenrade
Jong, D. de	Borkel-Schaft
Jurriëns, Drs R.	Sittard
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg	Roermond
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg	Venlo
Kamm, J. V. P.	Maastricht
Kapé N.V.	Heerlen
Kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek	Hoensbroek
Kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek	Venray
Kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek, Stichting	Schaesberg

Kersten, Mej. A. H. H. M.	Maastricht
Kesselaer, C. A. F.	Margraten
Kets, Ir J.	Horn
Keijsers, P. J. A. M.	Nijmegen
Kledingmagazijn n.v. Pieters-Dortu	Heerlen
Kledingmagazijnen n.v. Maison Louis	Maastricht
Kledingmagazijnen n.v. Wolf en Hertzdahl	Maastricht
Kleiwarenfabrieken n.v. Gebrs. Laumans	Tegelen
Kleiwarenfabrieken Paul Teeuwen n.v.	Tegelen
Kleuters, Mej. M. H. K.	Roermond
Kleijnen, H. A. J.	Roermond
Kok, G.	Overveen
Koninklijke Industriële Mij. v/h Noury & van der Lande	Roermond
Koninklijke Maastrichtse Zinkwit Maatschappij n.v.	Eijsden
Koninklijke Nederlandse Papierfabriek n.v.	Maastricht
Koninklijke Papierfabriek Van Gelder en Zonen n.v.	Maastricht
Koninklijke Sphinx-Céramique n.v., v/h Petrus Regout	Maastricht
Kreisarchiv Kempen-Krefeld	Kempen (D)
Kreijn, M. H. M.	Brunssum
Kristelijke Vereniging van Mijnbeambten	Heerlen
Kruysen, B. A. M.	Venray
Kurstjens' Dakpannen- en Kleiwarenfabrieken n.v.	Tegelen
Lammeretz, H. H.	Heerlen
Lem, W. F. Th.	Maastricht
Lemmens, H. A.	Born
Libois, F. J. M.	Maastricht
Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus	Maastricht
Limburgse Economische Raad	Hasselt (B)
Limburgse Groene Kruis	Sittard
Limburgse Kaarsenfabriek v.d. Weyer en Zn. c.v.	Maastricht
Limburgse Land- en Tuinbouwbond	Roermond
Limburgse Maatschappij voor Gasdistributie n.v.	Heerlen
Limburgse Organisatie van Zelfstandige Ondernemers	Venlo
Limburgse Tramweg Maatschappij n.v.	Heerlen
Limburgse Werkgeversvereniging	Roermond
Linden, Drs P. R. H. M. van der	Leidschendam
Linssen, Drs C. A. A.	Maastricht
Linssen, Dr G. C. P.	Roermond
Litjens, Dr H. P. M.	Roermond
Loo, E. L. van	Heerlen
Lucassen, J. L.	Meijel
Maas- en Roerbode, n.v. Courant De Nieuwe Koerier	Roermond
Maasgrind- en Zandexploitatie „Juliana”, v/h L. Muires	Urmond
Maastrichtse Spaarbank	Maastricht
Maastrichtse Spijker- en Draadnagelfabriek n.v., v/h Thomas Regout & Co.	Maastricht
Maastrichtse Verwarmingsindustrie	Maastricht
Maatman, Mr F. P. I.	Geldrop

Machiefabriek & IJzergieterij P. Konings	Swalmen
Machiefabriek Tonnaer N.V.	Thorn
Maenen, Dr A. J. F.	Maastricht
Maenen, J.	Heerlen
Maenen, J. H.	Heerlen
Mantel, J. L.	Heerlen
Marres, E. C. W. L.	Rotterdam
Martens, Ir A. H. W.	Simpelveld
Meelfabriek „Weert” N.V., v/h Gebr. van de Venne	Weert
Mertens, C. G. A.	Blerick
Meubelhandel L. Motké	Maastricht
Meijer, Ir J. B. M. A.	Diepenveen
Meij's Expeditiebedrijf	Maastricht
Minderbroeders, Provinciaal der Paters	Weert
Minderbroedersklooster	Heerlen
Ministerie van Landbouw en Visserij, Bibliotheek v.h.	's-Gravenhage
Montfortanen, Paters	Valkenburg
Montfortanen, Paters	Hoensbroek
Muisenbergh, Mr C. W. F. H. v.d.	Goirle
Mulder, Ing. H. E.	Roermond
Muyres' Aannemingsbedrijven N.V., Marcel	Sittard
Natronchemie N.V.	Roermond
Nederlands Katholiek Vakverbond Limburg	Heerlen
Nederlandse Credietbank N.V.	Maastricht
Nederlandse Economische Hogeschool, Bibliotheek	Rotterdam
Nederlandse Katholieke Mijnerwerkersbond	Heerlen
Neukirch, R.	Köln (D)
Nieuwe Limburger N.V., De	Maastricht
Nieuwhof, C.	Hoensbroek
Notenboom, Drs H.	Venlo
Notermans, Drs J.	Maastricht
Olieslagers, Drs P. J. J. H.	Maastricht
Onderwijsstichting „St. Bernardinus”	Heerlen
„Ons Limburg”	Heerlen
Ontspanning en Cultuur in de Mijnstreek, Stichting	Hoensbroek
Ontwikkelingsorgaan Noord-Limburg, Stichting	Venlo
Openbare Leeszaal en Bibliotheek	Maastricht
Openbare Werken	Maastricht
Opleidingen voor Middelbare Akten, Bibliotheek	Tilburg
Oppen, Mr M. A. W. van	Valkenswaard
Ottenheim, C. J. C.	Maastricht
Paes N.V., H. W.	Berg en Dal
Palmen, C. J. M.	Amsterrade
Palmen, J. C.	Sittard
Palmen, Mr P. M. M. C.	Heerlen
Panhuisen, Dr G. W. A.	Bunde

Paulussen, Mr C.	Maastricht
Paulussen, J. M. H. H.	Maastricht
Pedagogische Academie „Christus Magister”	Heerlen
Pedagogische Academie Dr van Gils	Roermond
Peeters, Drs J. G. H.	Boxmeer
Pelzer, Dr L. H.	Maastricht
Penders, L. H. M.	Gemert
Philips' Gloeilampenfabrieken N.V.	Eindhoven
Pope's Draad- en Lampenfabriek N.V.	Venlo
Porselein- en Tegelfabriek „Mosa” N.V.	Maastricht
Procuratuur P. P. Augustijnen	Venlo
Protestants Christelijke Vereniging van Beambten werkzaam bij het Mijnbedrijf	Heerlen
Provinciale Limburgse Elektriciteits Maatschappij	Maastricht
Provinciale Vereniging voor Vreemdelingenverkeer in Limburg	Valkenburg
Provinciale Waterstaat in Limburg	Maastricht
Provinzialinstitut für westfälische Landes- und Volkskunde	Münster i/W (D)
Psychiatrisch Centrum „St. Servatius”	Venray
Pijls, V.	Gouda
Ristenpatt, Drs W. J.	Oldenzaal
Roebroeck, Dr E.	Breda
Roomans, N. A. J.	Maastricht
Rooms-Katholiek Ziekenhuis „De Goddelijke Voorzienigheid”	Sittard
Rooms-Katholieke Middelbare Landbouwschool	Horst
Rooms-Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek	Heerlen
Roosen, Ir M. H.	Maastricht
Roosmalen's Transport en Handel Mij., N.V. van	Maastricht
Rottier, Dr A. C. J.	Heerlen
Ruys de Beerenbrouck, Jhr Mr G. A. M. J.	Holtum
Rijksarchief in Limburg	Maastricht
Saes, Drs J. L.	Cadier en Keer
Sampermans N.V., v/h Etabl. Sampermans	Maastricht
Sampers, F. J. W. A.	Maastricht
Sanders, H.	Oirsbeek
Scaf, A.	Maastricht
Schellens, Drs W. C. M., Scholengemeenschap „Jerusalem”	Venray
Schippers, R. M. G.	Groningen
Schlösser, Ir J. C.	Heerlen
Schrammen, M. H. A. I.	Maastricht
Schreurs, Drs J. J. G.	Valkenburg
Schreurs, Drs J. J. M.	Heerlen
Schure, Drs H. H.	Maastricht
Schutgens, K.	Spaubeek
Schutgens, N. H. J.	Maastricht
Schwartz, G. A. H. de	Stein
Seelen, Drs Th. L. A. M.	Venlo
Simons, Ir J. P. J.	Swalmen

Slangen, L. J.	Schaesberg
Sleebe, J. C.	Maastricht
Slot, D.	Nieuwenhagen
Smeets, Drs M. K. J.	Maastricht
Smeets, Mr S.	Weert
Snel, H.	Maastricht
Snoep, Drs I. A. M.	Eijsden
Spaan, P. J. M.	Nijmegen
Specker, C.	Waubach
Speetjens, Mr Dr Th.	Venlo
Spierts, P. J. G.	Rimburg
Spitz, E. J. C.	Maastricht
Stadsarchief en -Bibliotheek	Maastricht
Stassen, Mr R. J.	Venlo
Stedelijk Instituut voor Sociaal Werk Maastricht	Maastricht
Steen, F. M. J. van der	Helden
Stella Maris, R.K. School voor HAVO	Maastricht
Steur, A. G. van der	Haarlem
Storms, Drs J. H. H.	Roermond
Stouthart, Drs L. G. M.	Maastricht
Strada N.V.	Venlo
Stratum, Drs J. C. M. van	Hengelo
Stuurman, J. A. G. M.	Hoensbroek
Swinkels, Ir A. H. J.	Maastricht
Technisch Bureau Vromen N.V.	Amsternrade
Telefoondistrikt Maastricht	Maastricht
Terhaer, Drs H. C.	Groningen
Theelen, Drs R. C. C.	Maastricht
Thiel, Drs G. G. M. van	Maastricht
Thurlings, Prof. Dr T. L. M.	Wageningen
Tomlow, G. G. P. M.	Heerlen
Tonnaer, J. J. G.	Schinveld
Tummers, Drs P. M. J. E.	Arnhem
Université Catholique de Louvain, Bibliothèque Centrale	Louvain (B)
Universiteitsbibliotheek Leuven	Leuven (B)
Vaessen, L.	Bunde
Valk, J. C. de	Roermond
„Veldeke”, Vereniging tot Instandhouding en Bevordering der Limburgse Dialekten	Heerlen
Verbeet, Drs G. J. B.	Maastricht
Veugelers, G. M.	Heerlen
Vissers' Wegenbouw Bedrijven N.V.	Drunen
Volkshogeschool Valkenburg	Valkenburg
Vroomen, R. J. P. M.	Geleen
Vroom en Dreesmann N.V.	Heerlen
Vroom en Dreesmann N.V.	Maastricht

Wachelder, J.	Maastricht
Wagemans, J. M. J.	Roggel
Wagemans en Van Tuinen n.v., Artifort n.v.	Maastricht
Walenberg, P. J.	Knegsel
Waltmans, Dr H.	Cadier en Keer
Wanders, Mr J. W. M.	Leiden
Wanders, Mr R. M. H.	Venlo
Wanten, J. H.	Venlo
Wennekers, F. H. A.	Thorn
Wessem, Mr J. J. van	Heerlen
Westerhuis, W. A. A.	Venlo
Westlandsche Hypotheekbank n.v.	Maastricht
Wetering, J. L. H. van	Maastricht
Wetzels, Mr Drs N. J.	Kerkrade
Widdershoven, Drs G. M. J.	Maastricht
Wiel, Mr M. H. J. S. van de	Heerlen
Willems, J. J. S.	Heerlen
Win, J. T. H. de	Maastricht
Winckers, J. A. A. G.	Maastricht
Wijers, Drs J. J.	Brunssum
Wijnhoven, J. J. T.	St. Anthonis
Zanders, Drs H. L. G.	Lage Mierde
Zedelijk Lichaam „De H. Ursula”	Sittard
Zeekaf, J.	Bergen
Zilverzand Exploitatie n.v., v/h Fa H. Beaujean-Voncken	Heerlerheide
Zuid-Limburgse Waterleiding Mij. n.v.	Maastricht
Zwanikken, Dr W. A. C.	's-Gravenhage